

МІСТО ЗАГУБЛЕНЕ В ІСТОРІЇ

СТАНІСЛАВ КОВАЛЬСЬКИЙ

Зміст

Передмова	3
Вступ	5
Глава I. Поділля – Загальна інформація.....	7
Глава II. Народи Поділля крізь віки.	12
Глава III. Походження Язловця – легенди та історичні висновки.	21
Глава IV. Ранні східні слов'яни та польський вплив на Поділля.	25
Глава V. Родини Бучацьких та Язловецьких	33
Глава VI. Родина Конецпольських	43
Глава VII. Родини Любомирських та Понятовських	53
Глава VIII. Під австрійською окупацією.	60
Глава IX. Короткі роки незалежності.....	71
Глава X. Трагедія Другої Світової війни	76

Передмова

Історію старовинного, але забутого містечка можна викласти або в одному-двох параграфах, або розписати її настільки глибоко, наскільки дозволяють межі досліджень. В останньому випадку, об'єм інформації міг би перевищити всі наявні письмові носії. Знахідка рідкісних даних може привести, відповідно, до інших результатів, як-то археологічні артефакти, випадкові свідчення минулих цивілізацій чи традиції місцевого фольклору.

Щоб створити монографію історії одного містечка, при невеликій кількості письменних джерел, необхідно доповнювати факти здогадами, висновками та доводами, щоб навести гарну і точну картину минувшини.

Цей підхід при необхідності можна застосовувати і до історії маленького довоєнного подільського містечка Язловець. Повеєнна історія і бажання влади-переможця привели колись процвітаючу громаду до межі зникнення з сучасних мап, його ім'я тепер не знайти ніде на світі. Як частина території, яка відійшла до СРСР, це містечко стало заручником тієї великої сили і предметом її капризів. Як і безліч давно забутих місць, це подільське містечко пройшло через ланцюг змін і розвитку всієї східноєвропейської історії. Колись маленьке слов'янське поселення, це містечко стало важливим вузлом торгівлі поміж сходом і заходом та потужним військовим форпостом оборони Польщі до її поділу.

Остаточний занепадок містечка наступив відразу після початку Другої Світової війни, коли радянське керівництво, після приєднання східних територій Польщі до своєї великої імперії, задля задоволення своїх українських союзників, перейменувало напівспустошений, напівзруйнований Язловець на Яблунівку, назву без жодного сенсу. Забуття старої назви – є причиною достатньою, щоб записати героїчне минуле Язловця та задокументувати його історичне та навіть героїчне існування.

Перед поділом Польщі у XVIII сторіччі, назва Язловець була добре відома полякам, їхнім лідерам та королям. Поширення відомостей про містечко різнилося із його важливістю для польської корони. Містечко занепало після розподілу у XVIII сторіччі, але остаточного занепаду набуло під час Австрійської окупації. Впродовж цього періоду містечко перетворилося на провінційну громаду, що боролася за виживання і лише трималася за своє старе ім'я. Ситуація різко змінилася в короткий міжвоєнний період (1919-1939 рр.), коли Язловець повільно, але поступово розвивався економічно, і його ім'я стало знову знаним для польської нації.

Однією з причин відродження міста став жіночий Орден Непорочного Зачаття, який в середині XIX століття розмістив свою резиденцію у колишньому палаці короля

Станіслава Августа Понятовського, що стало життєво важливим фактором в покращенні економіки і престижу міста. Іншим чинником відродження був 14-й уланський полк, який запозичив міську назву після участі у переможній битві із українськими силами на порозі міста. В короткий період незалежності Польщі, назва містечка набула достатньої популярності серед більшості

поляків. Навіть впродовж Другої Світової війни ця назва була почута у Франції та у Великій Британії, де полк, що був знищений німецькими танками під Варшавою, сформувався заново.

Окрім участі СРСР, варто зауважити націоналістичну ідеологію українців, яка стала іншою причиною забуття давньої назви містечка. Колись українці ділили місто з поляками і євреями, але після знищення під час Голокосту єврейської меншості і примусової депортації після закінчення війни поляків до повоєнної Польщі, українці вирвали з коренем стару назву Язловця, бо вона була занадто польською для їхніх національних почуттів.

Після падіння комуністичної диктатури місцеві українці провели ґрунтовні дослідження. Це змусило їх переглянути свої погляди до назви, яка в давні часи була така ж їхня, як і польська. Назва Язловець була повернена з забуття і в 1980-х роках відновлена на власній географічній місцевості. Польський акцент більше в цій назві не відчувається, але якщо історії є що сказати з цього приводу, то назва завжди буди відлунювати польською.

Отже, намір цієї монографії – зібрати необхідну інформацію, щоб реконструювати історію Язловця і зберегти її для нащадків. Хоча на тлі світової історії позиція цього подільського містечка і не значна, але його існування заслуговує на збереження і може бути цікавим як широкому загалу польського населення, так і будь-кому, хто цікавиться європейською історією. Зараз цей регіон не може належати Польщі, але його історія завжди буде частиною загальної історії Польщі, і збереження цієї частинки так само важливо, як збереження історії інших частин Польщі і Європи загалом.

Вступ

Історія містечка – не більш ніж пилінка, в порівнянні із історією країни або всього людства. Проте її детальність іноді стає в пригоді при відкритті відсутніх глав історії цивілізації. Її відносний розмір не завжди відображає її історичне значення, як нещодавні археологічні відкриття, які докладно показують, що розрите старовинне поховання, старовинне поселення чи стіни забутого міста забезпечують відкриттю наукову цінність при дослідженні таємниць минулого. Язловець не має жодних претензій на подібну значимість. Його єдина археологічна знахідка, зроблена професором Й. Козловським майже перед самою Другою Світовою війною, свідчить про присутність людини в долині двох потоків в період Бронзового віку. Однак, ясно, що ще велика кількість прихованої інформації щодо різних часів розвитку містечка поки що чекає на своїх дослідників. Але з того часу, як східні території Польщі перейшли до СРСР за умовами мирних договорів Другої Світової війни, вірогідність будь-якого археологічного дослідження в межах міської території була проблематичною і ледве можливою. Радянські історики і науковці, та в меншій мірі українські, не виявляли жодної зацікавленості копати у польському минулому.

На перехресті багатьох армій і цивілізацій, Язловець неодноразово підвергався руйнуванню впродовж своєї історії. Це дійсно є великою завадою збереженню великої кількості інформації для відновлення та реконструкції загубленого у часі минулого. Що б не залишилося у формі наявної документації – часто розсіяне і неповне, в основному через те, що багато записів стали жертвами безглузлого нищення завойовниками, особливо зі сходу, та через байдужість місцевих мешканців.

Не дивлячись на те, що місто було просто кричуще видалено у повоєнні часи з європейських мап, його пам'ять живе серед поляків. Певні історичні аспекти допомогли зберегти його пам'ять, хоча рідко докладну у подробицях. Колись його слава сягала широко за межі колишніх і теперішніх територій Польщі, а його назва згадувалася у різних документах з різних причин. Мета цього тексту – зібрати докупи наявну інформацію у стислий том для майбутніх досліджень та задокументувати існування містечка.

Дефіцит і неповнота історичних матеріалів про Язловець вимагає певних логічних висновків і припущень про певні періоди його історії. Така практика не буде суперечити загальному підходу істориків до цієї географічної області або інших регіонів світу. В різні часи історики різних національностей представляли різні аспекти історії, щоб просувати власні політичні інтереси. Проте, вказане вище твердження можна застосовувати до Подільського регіону загалом, не лише до самого містечка.

Наявні документи про Язловець ґрунтуються насамперед на польських джерелах.

русинські(українські) джерела до сих пір не можуть нічого запропонувати, навіть щодо часу заснування міста. Навіть мапа регіону, що датується начебто XVI сторіччям і представлена в їхніх історичних публікаціях, не показує назву містечка. Це абсолютно несумісне із доведеним фактом, що цей період був «золотим віком» Язловця. Більше інформації пропонують джерела вірмен, які перебували у Язловці впродовж декількох століть і були на той час головною економічною і культурною громадою у його стінах.

Іншим важливим чинником минулого містечка є місцевий фольклор. Чим далі у минуле, тим більше його вклад. Легенда не завжди може бути джерелом достовірної інформації, але в цілому, вона має тверду позицію в історії різних націй. Така ситуація і з Язловцем. Ігнорування цього джерела інформації може поставити під загрозу всю справу і в кращому випадку обмежити об'єм інформації і період часу. Проте, використовуючи фольклор ми можемо зберегти хронологію подій у часі.

Справедливості заради можна зазначити, що цей текст не може бути чистою історичною презентацією. В силу багатьох націоналістичних точок зору, немає жодної гарантії абсолютної об'єктивності. У цьому контексті будь-які твердження щодо неупередженості повинні бути уважно переглянуті; а наведені тут припущення і висновки мають розглядатися в рамках переконання кожного читача.

Ця робота писалася як серія нарисів, кожен про певну історичну подію, персоналію чи навіть ідеологічні питання, і наведені у відповідній хронологічній формі. в порядку їхнього виникнення. Повторення періодів часу, подій і особистостей є неминучим, але в цілому монографія має дати справедливу та точну оцінку історії Язловця.

Інше важливе зауваження пов'язане із загальним географічним положенням міста, яке у нинішніх умовах потребує деякого уточнення. Подільський регіон, колись частина єдиної Польської держави, став після Другої Світової війни невідомим на нових радянських і українських мапах. Щоб уточнити його положення необхідно послатися на територію, що нині відома як Західна Україна. Хоча межі цих регіонів не зовсім відповідають один одному, це справедливе географічне наближення до «зниклої» землі Поділля.

Глава I. Поділля – Загальна інформація.

Жодний звіт про Язловець і його історію не може бути повністю і ефективно поданий без зображення його образу на тлі області, що його оточувала. Географічно і історично ця область і земля є Поділлям, найбільш південно-західна частина довоєнної Польщі. Крім того це є невід'ємною частиною великого плато, яке простягається на схід до Азовського моря вздовж територій прилеглих до північного берега Чорного моря. Поділля є західною частиною цієї рівнини. Це величезне плато було відомо під різними назвами впродовж своєї довгої і примхливої історії. Грецький історик Геродот біля 500 р. до н.е. дав йому перше ім'я, назвавши його Понтійським Степом, згодом ця давня назва стерлася, поступившись таким назвам як Руські Рівнини чи Чорноморське плато. Сама ця область ділилася на декілька менших частин, серед яких Поділля було найзахіднішим.

Кордони цієї області ніколи не були чітко визначеними. Деякі історики розширяли

Поділля до Чорного моря і Дніпра. Інші звужували його до маленької області. Найбільш достеменна географія була створена за описами польського історика XVIII століття К. Стадніцького. Згідно із його детальним описом, Поділлям були визначені території, що обмежуються Дністром на півдні, річкою Мурафа на сході і Золотою Липою на заході. Ці кордони були значно зменшені на користь України під час

поділу Польщі у 1772 році. У короткий період між Першою та Другою Світовими війнами, польські кордони Поділля збігаються з кордонами Тернопільського воєводства.

Історики досі не розв'язали питання походження назви «Поділля». Немає навіть легенди, що могла б допомогти у вирішенні цієї загадки. Можливо воно може значити «земля смутку» і багато східних слов'ян, а саме польських сімей, відчули це на собі. Факт того, що русини, а згодом українці не виявили жодної цікавості до назви, вказує на те, що поляки є його творцями.

Попри значення терміну плато, Поділля не є рівною землею чи безконечною рівниною. Його географічні умови давали Польщі до війни найкрасивіші сільські пейзажі. Глибокі долини перерізані річками, що течуть крізь багаті ґрунти, створюють панорамний гірський вид, що може порівнятися лише із Швейцарією або Колорадо у Сполучених Штатах. Його порівняння із Швейцарією часто цитувалося у туристичних виданнях і досі залишається його основним описом, особливо якщо мова йде про Дністровський каньйон. Його річки, що течуть з півночі майже паралельно одна до одної, створили впродовж свого довгого ерозійного процесу перпендикулярні мальовничі долини багаті на красу та чудові пейзажі. Ці періодичні подовжені заглибини створили на цій землі фантастичну красу. В часи Польщі туристична індустрія була не достатньо розвинутою, щоб представити широкому загалу всі природні принади землі, але через деякий час цей регіон став одним з найпривабливіших у країні.

Найгарніші панорами дарує долина швидкоплинного Збруча, що перетинає плато у напрямку Дністра. Круті схили долини, багаті дерева та рослинність створюють враження чудової недоторканної краси, де ще панує непорушне дике життя та незіпсована природа. Хто б не побачив цей вид ніколи не зможе забути його чаруючу красу та мирний пейзаж сільської місцини, яка начебто застигла у часі.

Глибина цієї долини може бути сама по собі поясненням зникнення найбільшої загадки Поділля – Сарматського моря. Озеро величезних пропорцій мало існувати на території верхньої течії Збруча в період існування Сарматської імперії (III століття після Р.Х.) чи навіть пізніше. Арабські мандрівники підтверджують його існування, але його зникнення лишається загадкою до сьогодні. Є лише одне логічне припущення, що поступове або різке поглиблення каньйону річки Збруч спричинило кінцевий дренаж озера у Чорне море через Збруч та Дністер.

Арабські описи є єдиними свідченнями історичної присутності озера. Природа надає інші докази: як залишки коралових рифів, що йдуть рядом пагорбів в верхній течії Збруча, так і довгу лінію ставів та маленьких озер в заглибинах, які залишило зникле озеро. На додачу слід зазначити періодичне повернення на свої древні території відомих своєю любов'ю до води чорних лебедів. Мабуть останній раз їх бачили на цих територіях у 1939 році, перед самим початком війни.

Із північного краю плато поступово спускається в напрямку сусідньої Волині, створюючи інші гірські пейзажі Поділля. Там, його найгарнішим ландшафтом є ряд пагорбів, які називаються Медоборами. Їхні низькі закруглені вершини пропонують глядачеві приємний краєвид, що теж нагадує Швейцарію.

Далі на південь лежить інша згадка минулого – степ Панталіха, що простягається на багато

кілометрів по нескінченній рівнині плато. Це остання залишкова форма рельєфу, яка колись була спільною для всього Поділля, України та земель далі на схід. З ростом населення, степи поступово потрапили під вплив цивілізації, їхня природна краса зникла, вони стали суто агрокультурними районами.

Географія цієї землі також відповідає за її незвичний і різноманітний клімат. Її північні та південні регіони різко контрастують один з одним. На півдні глибока долина Дністра дозволяє течії теплого чорноморського повітря глибоко проникати у землю, що робить цю землю найтеплішою у довоєнній Польщі. Ці кліматичні умови заохочували розвиток агрокультури високого стандарту, найрізноманітнішої та найпродуктивнішої у регіоні. Ніде в Польщі ферми не виробляли так багато продукції; ніде не було кращих умов для культивування овочів. Завдяки винятковому клімату, родючому ґрунту та щедрим урожаю, Поділля часто порівнювали з казковим турецьким садом Меран. В той час як південні землі купалися в теплому та м'якому кліматі, регіони на півночі терпіли найнижчі температури у всій державі. Стійкі холодні вітри з безмежних рівнин Росії тримали регіон у крижаних пазурах континентальної зими. Проте, влітку погода компенсувала найвищими температурами, що були звичними для цього типу клімату.

Поділля за свої родючі чорноземи і зручні кліматичні умови впродовж всієї історії, було найбільшим постачальником пшениці, жита та ячменя. Також цей регіон був головним постачальником цих продуктів на східні ринки через чорноморські порти та на західні через балтійський порт Гданськ. Ця продуктивність сприяла заможності людей та була причиною для багатьох схвальних відгуків відвідувачів Поділля. Один з них, Ян Длугош, перший польський історик, описав цю землю в своїх роботах як «землю молока і меду». Схожа фраза була озвучена сторіччя потому папським нунцієм Коммандоні, який відвідав Поділля і став свідком щедрих урожаїв.

Багато цивілізацій залишили свої сліди на Поділлі впродовж його довгої історії, починаючи з найперших часів відомих людям, залишаючи відблиски націй та великих

імперій. Свідомством цих фактів є великі археологічні відкриття по всьому регіону; розкопки в Кошилівцях, Зеленцях та Сасові та інших місцях відкрили багато артефактів часів неоліту. В інших місцях, як Сапорів та Чорнокінці знахідки відкрили присутність скіфів, відомих у римських істориків як "Рах Scythia". Найрезультативніші та найважливіші розкопки проходили в селищі Михалкова, де були знайдені золоті предмети кельтської ери. Скарби Мар'янівської культури були віднайдені в селищі Залісся біля Чорткова. Місто Тереховля прославилося тим, що там було знайдено речі, що належали колись могутнім сарматам. В багатьох місцях були розкопані численні римські золоті монети, медальйони, кераміка та інструменти різних вікових періодів. Також подекуди були відкопані старовинні слов'янські поселення, а деякі городища й досі видно неозброєним оком. Проте скільки не було знайдено, це лише частина того, що може бути сховано у землі.

Пізніша ера історії Поділля залишила ще більшу кількість реліктів та пам'яток, деякі з них ще досі використовуються, інші лежать у руїнах. Це все включає майже всі артефакти, що відносяться до польського періоду, починаючи з XIV сторіччя і закінчуючи початком Другої Світової війни. Найстаріші – ланцюг кам'яних фортець, що були збудовані для захисту земель від татар, козаків і турецького вторгнення зі сходу і півдня. Цей період залишив для нащадків багато церков та монастирів різних християнських конфесій, синагог, палаців, ратуш і інших будівель, які з'явилися згодом.

Постійна загроза вторгнення зі сходу почалася з нашествия орд Чингізхана(1237-1241) на Руські князівства та південні регіони Польщі. Протягом певного часу загарбників з невеликим успіхом стримували князі Києва, Галича і Володимира чи в наслідок прямої військової боротьби, чи прийняттям суверенітету татарського хану і платою данини. Іншою формою захисту було будівництво замків і мурів довкола міст і містечок. Переважно ці укріплення будувалися з дерева і рідко були ефективними засобами захисту. В основному, після кожного нападу, ці укріплення були спалені та зруйновані татарами.

Після повернення південно-східних територій до Польщі на початку XIV століття в наслідок успадкування і польсько-угорських договорів, польський король Казимир Великий представив нову систему захисту своїх східних кордонів. Головною метою було будівництво низки кам'яних замків вздовж кордонів найбільш вразливих провінцій. Так Поділля стало потужно укріпленим районом із великою кількістю замків, починаючи від Кам'янця-Подільського на півдні до Львова на заході. Ефективність такої системи захисту від східних завойовників не раз було засвідчено до поділу Польщі у XVIII сторіччі.

Ці пам'ятки минулого, часто оповиті таємницею, досі стоять на пагорбах свідками славетного минулого, людей і власної незламної величі у захисті держави. Але їхнє значення і важливість поширилися далеко за межі їхньої землі на терени Польщі та Західної Європи. Ці кам'яні стіни мали виключне значення для Заходу, не підвладні натиску загарбників зі Сходу, вони мобілізували свої ресурси і вміння, щоб розвивати мистецтво, промисловість, науку та вищі стандарти життя та культури. сучасники, які усвідомлювали важливість польської оборонної системи на Поділлі викарбували її назву – «Оплот християнства», що стверджує її значимість у обороні Західної Польщі та Європи. Якби не ця система, ми могли б зауважити, що всі досягнення Заходу могли потрапити під загрозу удару менш розвинених цивілізацій.

Стіни зараз стоять безмовними і вже непотрібними, застарілі перед сучасним озброєнням. Вони не можуть зрівнятися із величиною інших світових пам'яток, як Велика китайська стіна, чи складністю конструкцій лінії Мажино, але їхня постійна присутність навіює картини величного і славетного минулого. Коли сум за досягненнями минулого та сентименти щодо сучасного стану наповнюють душу кожного поляка, стара брама Окопів св. Трійці відкриває довгий шлях до історичної величі перед кожним з палких відвідувачів. Довга серія замків, що починається з цієї точки і тягнеться до самого краю Поділля, відкриває чарівні види, що посилюються панорамами природи найдивовижнішої краси. Вони із шармом запрошують зробити подальшу мандрівку по старовинним

руїнам – з найстаршої у Червонограді, через найпотужнішу у Язловці до найбільш вражаючої у Підгірцях.

При видах цих старих стін, безліч захоплюючих історії, яких так багато в людській фантазії, накладаються на минулі легенди та захоплюють уяву глядача. Руїни Кривче вигукують з височенних веж героїчні історії про численні облоги татар і козаків та надсилають звістку про останній бій, коли захисники здалися туркам. Неподалік старовинне місце сарматської твердині було замінене ще потужнішими стінами польського замку, який можна побачити здалека. В цих мурах ще жива історія пані Хжановської, яка була дружиною керівника гарнізону. Вона змусила гарнізон битися до перемоги, погрожуючи покінчити життя самогубством. Проте, цей успіх спричинив трагедію, яка сталася із захисниками тернопільського замку. Турецький султан, розлючений своєю поразкою під Тербовлею, шукав помсти і зрівняв менший замок із землею. Також, коли турецька армія була змушена залишити Львів, вони вилили свою лють на маленьких польських фортецях, які були не в змозі вистояти проти такого сильного ворога.

Протягом періоду турецького вторгнення було декілька прикладів подій, що підтримували поляків у їхній боротьбі мститися за свої минулі поразки. Король Ян Собеський дуже вдало використав декілька замків. Цей великий військовий діяч застосував стратегію розміщення військ у замках протягом зими, в той час коли турки ззовні терпіли всю лють жорстокого холоду. Далі на півночі знаходяться замки Бродів та Збаража, що були свідками успішного протистояння козакам і татарам, які часто були союзниками султана. В найскладніших ситуаціях вони зв'язували основні сили ворога до прибуття основного війська польського короля.

Звичайно, це лише короткий лист історичних подій, які відбулися із захисною системою Поділля. Загалом, існувало більш ніж 50 замків, кожний зі своєю історією і легендами. Записи про татарські набіги нараховують більше 200 згадок про вторгнення на ці землі. Повстання козаків і три довгі турецькі війни; все це відбувалося на землях Поділля. Не всі події потрапили у хроніки – більшість з них лишилися забутими і навряд чи колись їх врятують від забуття. Вони загинули у спустошуючих війнах, поховані як скелети у доісторичних курганах давніх часів.

Серед тіней зруйнованих стін глядач неодмінно помітить велику кількість церков, які завдяки людській турботі ще до недавнього часу залишилися у справному стані. Друга Світова війна, яка принесла радикальні та соціальні зміни, прирєкла Божі храми стати жертвами руйнації та занедбання. В комуністичній системі, де релігію всіляко пригнічували, ці релігійні структури, за малим винятком, були полишені на милість часу та природи. Деяким історичним та культурним цінностям був наданий музейний статус, деякі були використані як склади, але більшість була просто покинута.

Інші святині, особливо синагоги, постраждали ще більше. Храми людей, що загинули під час Голокосту, розділили долю своїх прихожан. Руйнівна рука українців знесла з лица землі ці місця, щоб повністю ліквідувати пам'ять про геноцид, який винищив їхніх колишніх сусідів. Можливо, якщо хтось одного дня розкопає їхні фундаменти, він буде так само спантеличений, як ми спантеличені сьогодні відкриттям древніх культур в Південній Америці і Океанії.

Етнологічно, Поділля було населене різними національностями, серед яких поляки і українці були найбільшими групами. Ці національності розподілялися перш за все по релігійним конфесіям: Польська римо-католицька церква, українська православна церква, християни вірмени та іудеї. Але це не цілком стосується українців, бо деякі русини, теж православного віросповідання, не вважали себе українцями. Багато з них переїхали із поляками на західні землі Польщі, замість того, щоб залишитися у новоствореній Україні. Згідно із останнім переписом населення, що був проведений польським урядом у 1931 році, етнічне населення Поділля мало наступний склад:

Поляки	47,3%
Українці	45,3%
Інші(переважно євреї)	7,4%

В період між 1931 і 1939 роками, цей склад змінився на користь поляків. Це сталося завдяки асиміляції русинів з поляками та польської міграції з заходу на менш заселені східні регіони країни. Беручи до уваги ці фактори, можна зазначити, що поляки на Поділлі склали абсолютну більшість.

Щодо Язловця, то зараз немає точних даних і оцінок населення в той період. Загально відомо, що містечко було в основному польським і єврейським, де українці проживали переважно на околицях Бровари та Передмістя. З перепису 1931 року відомо, що Бучацький район, в який входив Язловець, мав абсолютну польську більшість. Села довкола містечка мали змішаний етнічний склад; деякі, як Дуліби, були цілком польськими, в той час як Русилів – переважно українським. Відчутним доказом польської більшості є співвідношення кількості римо-католицьких і православних церков, яке складало 6 до 2.

Останні змоги українців у Америці навпаки перекроїли відсотковий склад населення Поділля на основі нещодавно віднайдених документів сумнівного походження є нічим іншим як чиста фабрикація.

Глава II. Народи Поділля крізь віки.

Національна історія починається з того моменту, коли була записана перша згадка, яка асоціюється з нацією. Це може бути пов'язане із появою, переселенням, експансією або іншим історичним епізодом.

Цей підхід може змінюватися, коли об'єкт збирається створити історію держави у її точному географічному визначенні. Знаходячись у своїх фіксованих межах, це дослідження може забезпечити міцне підґрунтя для історії новітнього часу.

Історія Поділля – це історія багатьох народів, націй, племен, кланів і політичних сил, кожна з яких зробила свій внесок у розвиток регіону. Завдяки своєму географічному положенню між болотами річки Прип'ять і східними передгір'ями Карпат, Поділля стало брамою переселення для давніх народів, які проходили по цим землям. Деякі з цих подорожуючих груп шукали кращого клімату для життя, деякі хотіли збільшити свої територіальні кордони, деяким сподобався економічний потенціал землі, і вони вирішили залишитися допоки їх не витіснили потужніші сили.

Тогочасні назви кожної з цих міграційних груп можуть видатися занадто заплутаними для чисто логічної та хронологічної презентації їхніх переміщень. До того ж

розглядаючи їх через призму численних теорій і припущень, можна лише заплутати і без того складну картину. Довгі дискусії з різних питань, неясно записані через великий проміжок часу після їх виникнення, можуть ускладнити розуміння історії цієї землі. Відповідно, деякі менш важливі епізоди ми залишимо за межами цього дослідження.

Вибір направлений на усунення будь-якої аналітичної логіки може бути витлумачений на користь конкретних національних груп і сучасних політичних цілей. У разі Поділля, де дослідження польських науковців до третьої декади цього сторіччя практично були відсутні, і де давня історія російської історії була виправдано розширена на захід згідно з власними політичними інтересами, вибір подій, інформації і джерел є цілком виправданим.

Односторонньому трактуванню давнього минулого Поділля росіянами, які прислуховуються лише до своїх власних досліджень, часто бракує об'єктивності, особливо там, де існують суперечливі думки, що відображають обмежене розуміння питань. Така довго існуюча практика призвела до появи переконання, що лише російські джерела є надійними та вірогідними. Це відношення стало очевидним для польських спеціалістів, коли їхня країна втратила свої східні території після Другої Світової війни. Дуже мало було спроб представити польську точку зору у відношенню до земель, де колись жили поляки, і де зараз поляки складають меншину.

Цей напрямок ревізійної історії призвело до появи концепції, яка може називатися «російським мішком». Звичайною мовою це означає, що все чому бракує пояснень або переваг для росіян неодмінно потрапляє у їх історію. Ця агресивна позиція та пасивний настрій польських післявоєнних істориків призвели до зникнення інтересів до дослідження минулого, особливо таких слов'янських племен як дуліби, східні хорвати, лендзяни та ляхи. Хоча участь цих племен у створенні польської нації є безсумнівною, їхнє існування згадується у текстах, територія їх проживання чітко не визначена, а інколи і їх існування ставиться під сумнів. Очевидно, що після переселення польського населення на захід сучасної Польщі, процес знищення його історії на колишніх територіях набув

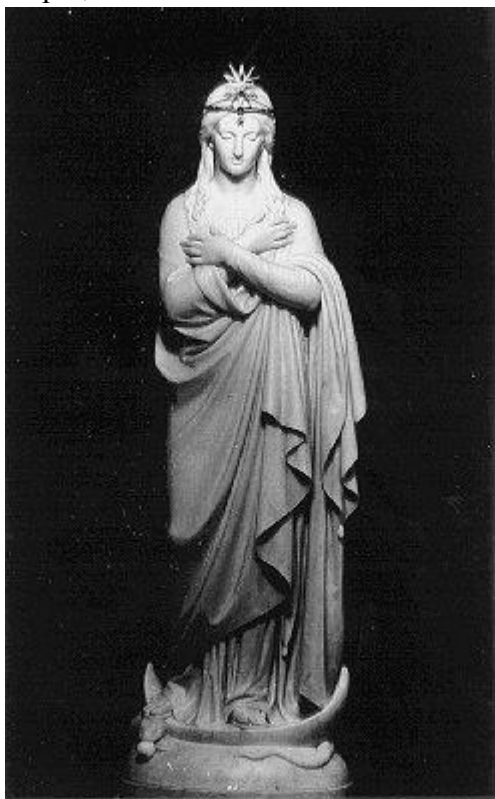
чіткого направлення серед російських і українських істориків. Також були деякі польські дослідники, які провадили таку політику через політичний вплив чи заради умиротворення. Відповідно ця ревізіоністська історія є нічим іншим як продукт політичної користі та крикливого перекручення фактів.

Вибір історичних подій в цій праці в основному посилається на російські джерела інформації, які наявні в більшій кількості. Через те, що польські історики виклали не багато інформації стосовно польської сім'ї східнослов'янських племен, виникає необхідність звернутися до інших джерел, як-то географічна номенклатура, місцеві традиції, фольклор та логічне пояснення відомих подій. Ці фактори, хоча і не в достатній кількості, не лише в певній мірі надають іншу чи, навіть, оригінальну точку зору, але й допомагають сформулювати відсутні данні. Вони складають менш визначений аспект історії Поділля, аспект, який можливо має більшу достовірність.

Завдяки археологічним дослідженням і знахідкам професора Т. Сулімірського, який відкрив таємниці доісторичних культур, ми можемо перенестися далеко у подільське минуле. Дослідження Сулімірського сягають Льодовикового періоду, починаються з ери нижнього палеоліту (140 000 до н.е.), коли на цих територіях вже існувало життя. Кам'яні артефакти знайдені професором на Західному Поділлі є цьому свідченням. Подальші знахідки кременевих виробів свідчать про те, що людина була присутня на Поділлі впродовж Верхнього палеоліту. Людина-мисливець прийшла в цей регіон з території нинішньої Польщі і, скоріш за все, принесла із собою Свідерську культуру.

Інші археологічні знахідки були свідками розвитку таких культур, звичайних для цих місцин, як Трипілля. Їх присутність була підтверджена знахідками кулястих амфор у Бучачі. Це також є доказом того, що наприкінці неоліту, ця частина Понтійського степу була відносно добре заселеною.

Найдавнішою відомою політичною організацією на цих землях була Кіммерійська імперія, яка не залишала нам достатньо інформації для глибокого і широкого розуміння її

The Statue of Saint Mary of Jazlowiec

трьохсотлітньої історії (1,000 – 700 до н.е.). Всі відомі данні були записані грецьким істориком Геродотом. Від нього ми дізнаємося, що кіммерійці володіли майже всією територією Понтійського степу, але присутність цієї фракійської групи індоєвропейських племен на землях майбутнього Поділля не може бути доведена жодними іншими матеріальними доказами, щоб підтвердити правдивість Геродота. Проте, сумнівним є той факт, що за межами їх володінь знаходилася західна частина рівнини. Наступною племінною групою, що прийшла на ці землі були скіфи, добре відомі за описами Геродота, і присутність яких була підтверджена численними археологічними знахідками. Після поступового зайняття кіммерійської території мирним шляхом чи загарбанням, вони встановили контроль над землями теперішніх південної Росії, України та частини Балкан. Їхній слід на Поділлі – це курганні могильники, притаманні їхній культурі, які були знайдені в різних місцях регіону. Незважаючи на те, що скіфи були кочівниками, вони дозволяли розвиватися тубільним племенам в різних частинах своїх володінь. Це стало найголовнішим фактором розвитку агрокультури у північному

Причорномор'ї, частиною якого було Поділля. Подібна стабілізація життя сприяла виникненню міст і сіл, що сприяло розвитку торгівлі та ремесел.

В свою чергу скіфи поступилися місцем іншому плем'ю індоєвропейської групи з регіонів центральної Азії та Азовського моря – сарматам. Їхнє довге існування (300 до н.е. – 200 н.е.) також забезпечило довгий період миру, що добре позначився на подальшому розвитку соціального та політичного порядку на цих територіях. В подальшому цей процес посилювався під впливом грецької культури, що досягнула Понтійського степу через грецькі колонії чорноморського узбережжя. Комбінація двох культур, іранської та грецької, призвела до згуртування соціальних та політичних елементів в цій частині світу до моменту розподілу Римської імперії.

Грецький географ Страбон писав, що сармати не були однорідною групою, а були розподілені на менші групи, такі як осетини, язиги, алани та анти. Наприкінці існування сарматської цивілізації головну роль у творенні їхньої історії грали саме алани. На них була покладена більшість повноважень контролювання великих територій сарматськими організаціями, про яких не залишилося жодних даних. Слід зазначити, що сармати були першими людьми, які залишили помітний відбиток на майбутньому польської нації, і назва «Сармата» стала синонімом для поляка, так близько до наших днів, як і міжвоєнний період.

Інтенсивні дослідження професора Сулімірського, експерта з доісторичної археології та історії довоєнної південно-східної Польщі, забезпечили нас достатньою інформацією про цих людей, які залишили свій спадок на численних територіях його країни та навіть Європи. Наприкінці першого століття н.е., сармати поширили свій вплив глибоко на південь Європи, що зрештою призвело до конфлікту з Римською імперією. Після поразки римлянам у 175 році н.е. вони були вимушені відступити за Дунай і надати переможцям 8 тисяч війська кавалерії. Ці люди, переважно алани і анти, були розподілені римлянами у війська в Британії і Галії, де їхні імена можна відшукати на мапах і сьогодні.

Археологічні знахідки на Поділлі біля Тереховлі свідчать про довгу присутність сармат на цих землях. Докази цього можуть бути знайдені у географічних назвах південної та центральної Польщі. Крім того вивчення польської геральдики вказує на сарматські символи – «тамга», що вже стали частиною польської традиції. В додаток, польський фольклор є живим доказом сарматського впливу на культуру і традиції слов'янських племен, що пізніше сформували польську націю.

Однією з подібних традицій є поширене переконання, що сармати були фундаторами польської шляхти; іншою – загально відома фраза, що «польський патріот є справжнім сарматом». Здавалося, що в післявоєнній Польщі цей фольклор зник, що є сумним фактором, зважаючи його традиційну важливість для польської нації.

Як було зазначено вище, сармати були мультиетнічним народом, де головну роль грала іраномовна група алан. На той час, коли алани прямо керували центральними і східними територіями Понтійського степу, вони надали повноваження керувати іншими регіонами антам. Це плем'я, як і алани, було родом з земель Приазов'я. Достеменно невідомо чи керували Поділлям алани, але визначено, що це були анти.

Радянський історик Вернадський зазначав, що анти постійно жили на землях Волині, регіону на північ від Поділля. Можна припустити, що в якості наглядача слов'янських племен, анти діяли на кшталт алан і напряму впливали на події Поділля. Згідно із Вернадським вони мали гарні стосунки із племенами, яких вони контролювали. Згідно із іншим джерелом, їхні відносини зі слов'янами включали змішані шлюби, особливо серед правлячих родів. Ця практика відноситься до часів після сарматського періоду, коли сармати зазнали поразки від римлян, і зникнення їхнього впливу на великі території їхнього колишнього володіння.

Із розпадом Сармат, менші групи на кшталт алан і анти продовжили панувати на різних частинах Понтійського степу. Анти, які переселилися на Волинь, взяли цю територію повністю під свій контроль. Сферою їхнього впливу була територія від Дністра

на півдні до басейну ріки Прип'ять на півночі. Хоча територія була невеликою, анти скоро стали значною силою в цьому регіоні. За Вернадським, період їхнього панування на цих територіях відомий як «Антська імперія».

Приблизно в той час, на старовинних слов'янських мапах з'являється інше плем'я. Назва цього племені – дуліби, і його розглядають як слов'янське, хоча його походження так і не було встановлено. Згідно із одним польським істориком, Х. Паскевічем, ім'я «дуліби» з'явилося у результаті вторгнення готів з півночі наприкінці III століття н.е., які пройшли через території Волині і Поділля у напрямку північного Причорномор'я. Той самий історик вважає, що слов'янське плем'я було підкорене готським вождем на ім'я Готліб. Відповідно, слов'янське плем'я стало відомим як «люди Детлеба», потім «делеби», і зрештою ім'я було слов'янізовано у «дуліби». Це пояснення може відповідати дійсності.

Готське вторгнення також призвело до низки важливих змін у політиці Понтійського степу. Воно змусило антив підкоритися, а деякі аланські племена були вимушені переселитися на захід, в напрямку Балкан. Один з них – Хорезм, клан плем'я Аз, яке походило з узбережжя Азовського моря, переселився на Волинь. Варто зазначити, що древнім ім'ям Азовського моря було – Волинь. Відповідно ми можемо припустити, що Хорезм дав назві цієї частини Понтійського степу ім'я місця їхнього походження.

Хорезм, який мігрував далі на захід вздовж схилів Карпат, був передвісником східних і західних хорватів. Обидві частини цього племені відіграли значну роль у виникненні держав в регіоні Верхньої Вістули і моравської нації у горах. Є ще одне пояснення щодо хорватів, які оселилися на Балканах. Одна з їхніх груп оселилася там, в результаті упорядкування кордонів Візантії імператором Іраклієм. Це було зроблено із метою захистити грецькі території від сербів.

Слов'янські дуліби, після перемоги готів над аланами у 376 р. н.е., стали значною політичною силою регіону. В різні часи слов'янські племена об'єднувалися під їхнім керівництвом і нападали на міста Іллірії та Фракії, що на той час були частиною Візантії. через цю політичну силу вони самі стали жертвами агресії аварів у 561 р. н. е. В результаті цього конфлікту велика кількість дулібів була взята у полон і змушена переселитися у долину Тиси (тепер на території Угорщини). Очевидно, деякі з дулібів досягли території сучасної Чехословаччини, де їхні імена збереглися у географічних назвах. Дехто міг дійти на північ до російського Смоленська, бо сучасні мапи вказують на їхні імена в цьому регіоні. Хоча сила дулібів занепала, деякі з їхніх племен залишилися на Поділлі під владою угорських авар.

Аварське панування скінчилося у 803 році, коли франконці та булгари завдали поразки їхнім арміям і поділили їхні території поміж собою.

Перед цим, у азово-кавказькому регіоні розвилася нова сила – хазари, які володарювали чорноморським степом більш ніж три століття (605–965 рр. н.е.). Їхня влада поширювалася на захід до території древлян, яка на разі межує із сучасною Волинню. Контроль та збір данини був покладений на угорські клани. Цей новий народ зі сходу жив переважно на західних межах Хазарської імперії, особливо на землях Київщини. В IX столітті, угорці перед міграцією на землі теперішньої Угорщини, вступили у прямий контакт зі слов'янськими племенами польської родини, лендзянами. З того часу «лендзяни» стало синонімом слова «поляки» у угорській мові.

Після раптового зникнення дулібів на Волині і Поділлі, на цих землях з'явилися нові слов'янські племена. На півночі – волиняни, бужани та лендзяни розвилися у окремі племена. На півдні – дуліби все ще складали меншину, а далі на захід – східні хорвати поступово витіснялися або асимілювалися ляхами. Подальші події добре представлені у київських і арабських хроніках. «Повість временних лет» розміщує східних хорватів по сусідству з полянами і древлянами – на території Східного Поділля та Волині. Також літопис згадує участь хорватів та дулібів у поході київського князя Олега у північну Грецію (902 н.е.), що тоді була частиною Візантійської імперії.

Після заснування варягами Київської Русі і встановлення у Києві династії Рюриковичів, дуліби і ляхи знову стали жертвами іноземного вторгнення зі сходу. Кияни, після захоплення східних і балканських слов'ян, звернули увагу на захід. У 945 році н.е. кияни зазнали поразки від двох слов'янських племен, і їхній лідер, князь Ігор, загинув у битві. У помсту, його мати, Ольга вирізала древлянське населення. Схожі дії були запроваджені супроти Дулібів, які не визнавали київську владу. Сенс в тому, що київське панування було жорстоким і безкомпромісним, що може пояснити зникнення дулібів з цього регіону. Їх єдиний слід залишився у географічних назвах, які збереглися до Другої Світової війни. Їх можна побачити на землях від Ковеля на Волині до Стрия у Прикарпатті.

Деякі сучасні російські та українські історики стверджують, що зниклі дуліби були слов'янським плем'ям, що стало частиною їхньої нації. Це твердження є не лише безпідставним, але й суперечить їхнім власним літописам. В аналізі джерел сучасного історика Х. Пашкевіча, це твердження можна віднести до XII чи XIII століть, коли імена племен були сформовані остаточно. Виявляється, що росіяни і українці задля підтримки теперішніх територіальних вимог в минулій історичній перспективі підіймають обидва питання. Це відкрито суперечить інформації, що міститься у «Повісті временних лет», яка ніде не називає землі Волині і Поділля землями Київських слов'ян. В додаток, київський літописець Нестор ніколи не згадує дулібів, як плем'я що належить до русинської (київської) родини слов'янських племен. Окрім того, сильні соціальні та політичні зв'язки дулібів і східних хорватів сягають часів Хорезму, що вказує на те, що під тиском киян, вони об'єдналися під ім'ям «хорвати», що пізніше ототожнювалося із назвою «ляхи».

Після того як дуліби та східні хорвати остаточно зникли на землях, які пізніше стануть відомими під назвою Поділля, ім'я ляхи міцно вкоренилося на цих теренах. Ця зміна імені була загальним явищем серед всіх слов'янських племен, які мали спільне етнічне та лінгвістичне коріння. Згідно із російським істориком Ніколаєм Рязановським, всі південні слов'яни (які за його думкою проживали на півдні і заході Київської Русі) мали спільну мову. Це також була мова слов'ян, які займали територію, що потім стала Польщею. Отже, термін «ляхи» широко вживався русинами та тогочасними арабськими торговцями у відношенні до всіх слов'янських племен польської родини.

Первісна польська територія, окрім самої Польщі, простягалася далеко на схід, вздовж північних схилів Карпат та басейну річки Дністер до нижньої течії Бугу, майже до самого Чорного моря. Всі ці землі були відомі арабам під назвою «Ляхістан», а вірменам – «Ляхістан». «Повість временних лет» також використовує вираз «земля ляхів». Ця територія, не зважаючи на мінімальні етнічні зміни, багато разів змінювала свою географічну назву. Її колишніми назвами були: «гроди червенські» (найбільш західніша частина), «земля тиверців і уличів» (східна частина), згодом «Подністров'я» (земля вздовж річки Дністер) та «Побужжя» (земля вздовж Бугу). Подністров'я згодом за невідомими причинами перетворилося у «Пониззя», що в свою чергу за татарської окупації змінилося у «Поділля». Слід зазначити, що всі ці імена мають польське походження, що свідчить про приналежність людей цієї землі до польського етносу.

Переважаю більшість історичних даних про народи цього регіону дає київська «Повість временних лет». з цього джерела можна зазначити, що ці народи існували як незалежна слов'янська група, що твердо протистояла агресивній політиці київських сусідів. Найперші свідчення вказують на той факт, що всі землі південніше Києва були відомі під назвою «землі тиверців і уличів», народів, які будували сильні дерев'яні фортеці, щоб захистити своє аграрне населення від іноземної агресії. Цією агресією було ніщо інше як русинська загроза з Києва. Подальший доказ їхнього незалежного положення можна знайти у текстах, які описують похід князя Олега на Візантію (907 р. н.е.), в якому тиверці і уличі приймали участь у якості союзників. Також вони згадуються у літописі за 944 р. н. е. З того часу їхніми русинськими сусідами зазвичай використовується лише ім'я «ляхи».

Лядський супротив тривалій русинській агресії згодом вилився у вороже ставлення русинів (пізніше українців) до них та поляків загалом. Традиційна однобічна ненависть тривала не одне століття і набула виразу у лозунгу «смерть ляхам». Навіть у часи Другої Світової війни цей лозунг був дуже популярним серед українських націоналістів, що провадили свою політику пригнічення поляків.

Історію східних ляхів, що проживали у Подністров'ї та Побужжі, детально описав у ХІХ сторіччі київський історик Н. Мольчановський у монографії «Древнє Поділля до 1434 року». Глибоко досліджуючи київські літописи, він прийшов до висновку, що землі східних ляхів лише тимчасово перебували під київським пануванням, якщо перебували взагалі. Також очевидно, що вторгнення київських князів у їхні землі не було глибоким. Перша інформація, яка дає нам певний огляд завоювання цих земель, датується 1144 та 1156 роками, коли один з русинських князів, Всеволод, воюючи з Володимирком Галицьким, захопив міста Ушицю та Микулинці. Це не вказує на глибоке вторгнення у лясські землі. Після захоплення русинами польських червенських городів у 981 році, що відрізало цей регіон від інших польських земель, лясська історія тісно переплітається із історією алтайських і татарських нашеств з сходу. Протягом двох наступних століть такі кочові народи, як половці та татари владарювали на територіях ляхів.

Історія ляхів у Червенських городах, які русини перейменували у «Червону Русь», набула інших рис під пануванням київських князів. Захоплення цих земель не означало, що вони стали русинськими у будь-якому іншому сенсі окрім політичного. Навряд чи, окрім адміністративних функцій, кияни спромоглися колонізувати землю чи повернути місцеве населення до своєї культури. На той час Київська держава була постійно задіяна у війнах із хазарами, болгарами, печенігами та половцями, і не мала значних людських ресурсів для ефективної колонізації щойно приєднаних західних територій. Також маловірогідним є той факт, що через систему кріпосництва та рабства, яку русини позичили у візантійців, мала місце міграція людей з русинських земель у ляські. З цього зрозуміло, що русинське панування було нічим іншим, як звичайною військовою окупацією, головною метою якої був збір данини з підкорених людей.

Суворе правління київських князів не було популярним серед ляхів. Болючий та повільний процес вкорінення православного християнства та візантійської культури на цих землях, мабуть, найкращий приклад спротиву русинському пануванню. Наприклад, перша православна єпархія на цих землях, у Галичі (столиці князівства з такою самою назвою) була заснована не раніше другої половини ХІІ сторіччя, майже 200 років після захоплення цих територій русинами. Цей спротив східній релігії і культурі також вказує на сильну схильність підкорених ляхів до Польщі, незважаючи на захоплення їхніх земель.

Національні та культурні (також вірогідно релігійні) зв'язки червенських городів були причинами спроб польських королів (особливо Болеслава І та Болеслава ІІ) об'єднати ці землі із їхніми королівствами у Х та ХІ сторіччях. Твердження російських та українських істориків, що польська інтервенція була мотивована лише бажанням територіального розширення, немає жодного логічного обґрунтування. Про зворотне свідчить факт того, що приєднання земель було обмежене лише червенськими городами.

На той час польські королі були у вигідному положенні і могли приєднати до свого королівства всю Київську державу, звісно, якщо бажали б.

Історія Подністров'я та Побужжя розвивалася в іншому напрямку під впливом загарбників зі сходу, які також були загрозою Київській державі більш ніж два століття. Першою державою на шляху тюркомовних кочівників печенігів стала Київська Русь. З 915 року печеніги постійно нападали на Київську державу, спустошуючи її людські та економічні ресурси. Зрештою, печеніги були змушені киянами переселитися на південь їхньої території на землі нижньої течії Дністра, на лясські території. Зі своїх щойно набутих земель у бік нижньої течії Дунаю печеніги були витиснені тюркомовними загарбниками, половцями. В свою чергу, вже ці племена стали прямою загрозою Київській

державі. Починаючи зі свого першого нападу у 1061 році, вони грабували русинські території до середини XII сторіччя. В кінці кінців витіснені киянами, вони оселилися у лясському регіоні Подністров'я та Побужжя. Також вони осіли довкола Кам'янця-Подільського та далі в напрямку Язловця, Бучача та, навіть, Золочева.

Згідно з короткою статтею, яка з'явилася у чиказькій польськокомовній газеті після Другої Світової війни, половці, за своєю усталеною традицією, скрупульозно записували всі події, що відбувалися під час їхнього переселення на захід. Ці записи зберігалися у впродовж багатьох сторіч у Кам'янці-Подільському. Ці записи були вивезені росіянами у XVIII сторіччі у Київ, де і зберігалися до початку Другої Світової війни. Після того як німецькі війська захопили місто у 1941 році, вони нерозумно знищили записи. Проте, невелика частина їх вціліла і було вивезена до Москви, де нібито і зберігається до цього часу.

Серйозним свідоцтвом присутності половців у Подністров'ї, Побужжі та Поділлі є географічні назви у лясських землях. Після досягнення цих родючих земель вздовж Дністра, ці кочові племена полишили свій колишній спосіб життя і зайнялися землеробством та розведенням рогатої худоби. Згодом вони розселилися по лясським землям, що пояснює виникнення змішаних мовних структур. Головною рисою була комбінація обох мов, алтайської та польської, з алтайським коренем та польським закінченням, наприклад «owse», що з польської перекладається як «вівці». таким чином зародилися такі географічні назви як Koszyłowce (Кошилівці), Trybuchowce (Трибухівці), Ossowce (Осівці) та інші, де польське закінчення «owse» є неодмінним компонентом. Деякі прізвища, як Половчак чи Половчук, були дуже розповсюджені серед людей на цих землях. Географічні назви також вказують на те, що київський (русинський) вплив на лясські землі був незначним. Змішане населення, напевно, продовжувало триматися своїх традицій незалежності від русинських князів до часів появи нових кочових племен – татар.

Польський історик, Олександр Яблоновський, в своїй публікації, «Древне Поділля», дав детальний, але не завжди повний, опис цього періоду. Протягом цього періоду русинські князі, незважаючи на міжусобні війни, подекуди робили успішні спроби підкорити Подністров'я. Один з князів, Роман Мстиславович, князь Галицький, захопив частину Подністров'я та Поділля, розширивши кордони свого князівства майже до Буга. Проте, правління цього амбіційного та авторитарного князя викликало загальне обурення серед людей завойованих територій. Після його смерті у війні із Польщею, відбулися великі хвилювання серед лясського населення. Однак, ці землі залишилися під русинською владою до 1226 року. У той же час, із невідомих причин, назва Подністров'я була замінена назвою «Пониззя». Знову, незважаючи на русинський вплив, цей термін має визначено польське лінгвістичне коріння. Сам по собі цей термін означає «нижні землі». В старій русинській чи українській термінології немає відповідного терміну.

Татарська навала 1240 року, яка спустошила русинські князівства та досягла західних кордонів Польщі, чомусь майже не торкнулася Пониззя (Поділля). На той час татари добре закріпилися на цих землях і можливо розглядали їх як частину своїх власних територій, хоча трохи пізніше ми знову бачимо, що частина Пониззя досі знаходиться у руках русинів. Це видно з указу Данила, князя Галицького, в якому він призначає чоловіка на ім'я Мілій на пост правителя Пониззя. Історик Яблоновський робить висновок, що Мілій за походженням був ні русином, ні татариним, відповідно він міг бути нащадком забутих ляхів. Зрештою новий правитель примкнув до татар, і в результаті колишні лясські землі аж до самих берегів Чорного моря цілком перейшли до татар.

Саме за татар земля Пониззя отримала назву Поділля. Це термін також має польське лінгвістичне походження. Дослівно воно означає «земля багатьох долин». Це дійсно найточніший опис землі на північ Дністра, яка з того боку перерізана декількома паралельними притоками.

Татарське панування у повному сенсі було колоніальною системою, яка передбачала економічну експлуатацію земель. Головним аспектом була система податків, за якою місцеві представники мали збирати данину і в свою чергу потім платити татарським ханам. Це володарювання очевидно було менш тяжким ніж попереднє русинське. Свідомством цього є той факт, що коли розпочалася військова суперечка між русинами і татарами, місцеве населення встало на бік татар. Єдиним непопулярним обов'язком, який татари наклали на завойованих людей, була заборона будувати укріплення із метою захисту. Так, у час коли війна була постійною загрозою, люди були залишені без захисту. В деяких місцинах сховком слугували печери у крутих берегах Дністра.

В цій частині східної Європи татарське панування було відносно спокійним періодом. Місцеве населення збільшувалося через народжуваність та міграцію людей з прилеглих земель, що страждали від безперервних конфліктів. Головним заняттям населення було землеробство. Людям, в основному, дозволялося займатися цим без перешкод, татарський контроль був захистом від агресивних русинів. Зважаючи на те, що ця земля знаходилася на прямому маршруті з Галича у Польщу та Литву, вона постачала татарську армію фуражем та провізією. У кінці XII сторіччя татарська імперія почала потроху занепадати. Менші лідери чи другорядні хани татарської групи, яка називалася «орда» повстали у Криму супроти Золотої Орди із метою отримати більше влади. Ця внутрішня війна розбила татарську державу на три орди, серед яких Кримська все ще залишалася найсильнішою. Протягом того часу, Поділля залишалося під татарським пануванням, не зважаючи на неодноразові спроби русинських князів поновити контроль над цією землею. До середини XIV сторіччя останні два русинські князі загинули у битві із татарами, залишивши трон порожнім. Русинська шляхта запропонувала трон польському мазовецькому князю, який був найближчим родичем загиблих князів. Проте, його правління було дуже коротким, і він був отруєний русинами через свою прихильність до римо-католицької церкви проти бажання місцевого духовенства, яке переважно належало до східної православної віри.

Три сусідні сили – Польща, Литва та Угорщина – відразу почали сперечатися за ці землі. Згодом польський король Казимир Великий здобув у 1340 році землі Червоної Русі (колишніх Червенських городів), в той час як литовці захопили Волинь. Приєднання сусідніх земель надихнуло шляхту Поділля скинути татарське ярмо, в чому їм допомогли литовці, які надіслали війська проти татар і завдали їм поразки під Синіми Водами у 1362 році. Поділля стало частиною Литовської держави.

Литовський рід Коріятовичів взяв на себе обов'язок захищати нові землі від можливих татарських набігів. Чотири брати з цього роду, за прикладом польського короля у Червоній Русі, почали зводити по всій землі кам'яні замки. Найбільш величезним був у Кам'янці-Подільському. Це місто стало столицею Поділля і важливим торговим пунктом між сходом і заходом.

Згідно із перерозподілом кордонів у 1366 році, найбільш західна частина Поділля, землі на захід від Серету, на той час стали польськими володіннями. Ці землі включали місто Язловець, який на той час став важливим торговим центром, який розвивала його вірменська громада. Польські католики також мали відігравати визначну роль, оскільки перші домініканські місіонери збудували католицький костел у цій місцині біля середини XIII століття.

Шляхта східної частини Поділля теж почала виказувати сильні тенденції приєднання до сусідньої Польщі. Це призвело до декількох повстань та військових суперечок між Польщею та Литвою, деякі з яких зачепили угорців. Стан ворожнечі проіснував між двома принциповими противниками до поразки литовців від татар на річці Ворсклі у 1399 році, яка знову залишила Поділля на милість татар. Польський та угорський королі врятували подолан від цієї долі впорядкувавши спільний контроль над цією територією у зв'язку з правонаступництвом угорського короля на польський престол. Цей стан обопільного контролю існував до моменту призначення Ядвіги, дочки угорського короля, королевою

Польщі. В якості приданого, вона принесла поділля угорські права. Литовські претензії на цю територію були вирішені, коли литовський князь Ягелло отримав трон, одружившись на королеві Ядвізі. Цей шлюб завдав остаточного удару претензіям литовців Поділля, які вимагали пост правителя Поділля своєму князю Свидригайлу, за умови зберігання суверенітету Польщі. Але амбіції князя призвели до змови і, за допомоги місцевих селян, до відкритого повстання супроти польського короля, що було спробою зробити Поділля частиною Литви. Це призвело до декількох сутичок його сил і поляків, в яких місцева шляхта стала на бік останніх. Під керівництвом родини Бучацьких подоляни декілька років боролися, щоб вигнати литовців зі своїх земель. Зрештою, у 1402 році втрутився польський король захопивши землі Поділля і їх столицю, Кам'янець-Подільський.

Після 1402 року, землі родючих ґрунтів та стратегічної важливості стали польською провінцією із спеціальними правами та привілеями, які подарував польський король. Одним з подібних привілеїв було звільнення подолян від участі у військових акціях супроти їхніх ворогів. Натомість, подоляни взяли на себе обов'язок пильнувати татар. Так земля тиверців, а пізніше ляхів, після декількох років відділення приєдналася до нації з такими самими традиціями, етнічними та лінгвістичними зв'язками.

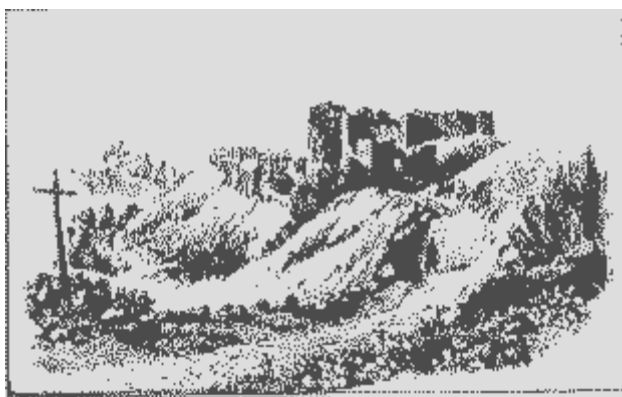
На той час Поділля значно збільшилося у розмірах. Його східні кордони поблизу Чорного моря залишалися під татарським пануванням, що впродовж років було джерелом постійної загрози атак та вторгнень з боку східного сусіда. Нові кордони Поділля були наступними: південний – річка Дністер; східний – річка Мурафа; західний – річка Стрипа, повертав на схід біля Бучача до Теробовлі; північний – кордон з Волинню. Ці кордони залишалися сталими до XVIII сторіччя, коли східні території Польщі відійшли до Росії.

Після Першої Світової війни частина колишнього Поділля, в основному Тернопільське воєводство, повернулася до Польщі. Наступна війна та Ялтинська угода віддала Поділля Радянському Союзу, який перейменував його на Західну Україну. Після того, як польське населення залишило ці території у 1946 році, назва Поділля перестала вживатися та населення стало переважно українським. Ґрунтовно нічого не змінилося після падіння комунізму, коли польська земля перейшла до рук українців. Ця високо націоналістична та антипольська нація прагне знищити всі польські сліди, разом із тим українізувати культуру і минуле цієї землі. Їхньою головною метою є створення однорідної української нації, що виглядає проблематичним через те, що значну частину населення складають росіяни.

Глава III. Походження Язловця – легенди та історичні висновки.

Складне і давнє походження Язловця сховане у часі та маловідомому минулому, що перешкоджає спробам відтворити його із точністю та вірогідністю всіх історичних деталей. Найчастіше історія Язловця збереглася у легендах, фольклорі та випадкових археологічних відкриттях. На жаль, фольклор може бути і не бути точним, бо він походить від подій викривлених часом та обставинами. Все ж, ми можемо припустити, що кожна історія базується на деяких фактах, не дивлячись на спотворення та зміни, і може допомогти нам скласти у єдине ціле пазл минулого.

Є декілька легенд, що розповідають про походження Язловця і брак фактів, щоб перевірити їх. Обмежені археологічні дослідження, які могли б перевірити легенди на достовірність, не були проведені; відповідно, легенди (та їхні інтерпретації у рамках логічних фактів) є єдиним шляхом реконструкції народження Язловця.

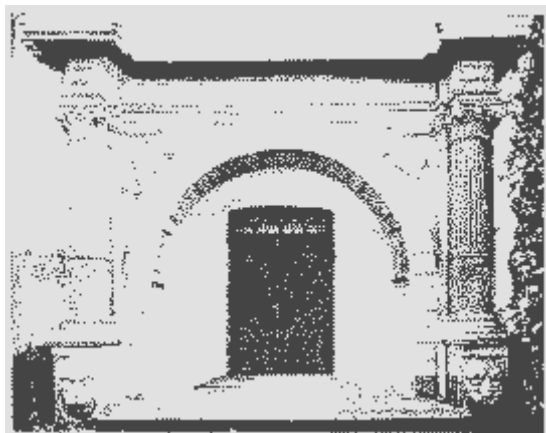

Або фактичні докази, або уява дали Язловцю три основні легенди про засновників міста та його таємниче минуле. Ніхто із впевненістю не може сказати звідки вони взялися, і що саме є правдою у цих багатих та колоритних історіях, але ми не можемо заперечувати, що ці три історії яскраво відтворюють минуле, яке в іншому випадку було б втрачене.

У час розквіту міста, городяни викликали місцевого барда, щоб той створив розповідь про минуле Язловця.

Використовуючи лише назву міста, поет склав казку, яка більш ніж задовольнила побажання його замовників. Також є вірогідність, що ці легенди базуються на реальних подіях, які зберегли факти раннього існування містечка.

Більшість історій розповідають про легендарного Яза Ловця, який випадково забрів у долину, що стала його майбутнім домом. Ця історія сильно залежить від населення, бо її переповідають більш ніж у одній версії, хоча ім'я героя залишається незмінним. Найбільш відома графічна презентація цієї історії походить з праці Садока Баронча, якого сильно вразила історія, і який спробував відтворити її за допомогою наявних джерел. Його уявний підхід та колоритний опис Яза Ловця заслуговують на те, що їх навели нижче:

«Майже на самісінській південній точці Поділля, біля самого кордону із Покуттям (східне Прикарпаття) знаходиться глибока долина оточена трьома високими пагорбами, які розділяють два стрімкі потоки. В прекрасній зеленій долині Яз Ловець із дружиною знайшли безпечне місце для своєї домівки. Її розміщення забезпечувало гарний захист від хижих банд злодіїв та грабіжників, і більш того родючість ґрунтів забезпечувала їх провізією, необхідною для підтримки гарного життя. Невдовзі у них

народилися діти, які взяли на себе необхідну щоденну працю, як-то піклування за вівцями, що паслися на схилах долини. В результаті Яз міг присвятити більшість свого часу своєму улюбленому заняттю – полюванню.

Через десять років чи більше інші родини переселилися у долину, щоб також започаткувати свої домівки. Поселення росло та Яз ставав старішим, він полював все менше та зрештою зовсім перестав цим займатися. Після того, як він перестав випускати своїх соколів на птахів та ходити зі списом на великого звіра, він знайшов собі більш прийнятне зайняття для свого віку. Він гуляв на сонці по полям та пагорбам, збираючи трави, яких вдосталь на Поділлі, щоб використати їх у якості ліків для хворих людей у поселенні. Одного вечора він сів на вершині пагорбу, в оточенні своїх онуків, і розповів їм історію про слов'янські племена древлян, які на той час жили на Поділлі, вірили у своїх древніх родових богів та жили щедрими дарами природи.

У свої останні роки він надав своєму життю сенсу, на користь та благо своєї родини та своїх сусідів. Але це не могло тривати вічність. Одного дня він захворів та невдовзі його працелюбне життя добігло свого кінця. Маленька група його рідних та вірних друзів віднесла його тіло на пагорб, де він колись розповідав свої історії. Вони поховали його на вершині, щоб він, наче янгол, міг охороняти їхню волю та їхні обійстя зі свого високого місця. Потім вони разом взяли за руки та пообіцяли один одному братську любов, нескінченну дружбу та взаємодопомогу у часи біди. Щоб зберегти спогад цього поважного члена громади вони дали селищу його ім'я – Яз Ловець, що згодом трансформувалося у Язловець».

Ця гарна та хвилююча історія про засновника міста, не дивлячись на свій реалізм та імпресію, не відповідає часу, до якого вона відноситься. Також вона плутає історичні факти: наприклад землі проживання древніх древлян.

Зміст історії вказує на те, що заснування селища відбулося впродовж київського панування на Поділлі. Якщо це було б правдою, то польське ім'я «Яз» було б змінено на «Іван». Етимологія імен настільки різна, що вони не мають жодного збігу один з одним навіть поза значенням. Якщо походження містечка сягає ери ранніх слов'ян, ім'я «Яз» (біблійний Іоан) навряд чи має якесь відношення до назви міста. На той час слов'яни сповідували язичництво.

Як було зазначено вище, землі розселення древлян не зовсім збігалися зі слов'янською демографією цієї території, бо це розвинуте плем'я проживало на землях сучасної Білорусі. Ці землі були достатньо віддалені від ореолу проживання древлян, що ставить під сумнів достовірність історії. На той час історія ранніх слов'ян Баронча була ще на стадії праці, тому дуже мало даних було для цієї історії. Теперішня точка зору вказує на те, що ці землі заселяли дуліби, і саме це ім'я племені мав використати Баронч.

Через це, в контексті історії ми маємо розглядати алтайських антів та підвладних ним слов'янських племен. Як підкреслювалося раніше алтайські племена родини «Аз» (Ас, Асії, Яз чи Йаз слов'янською) осіли у сусідній Волині та встановили близькі стосунки зі слов'янами Поділля. Це призвело до частих змішаних шлюбів між цими двома групами, особливо серед ватажків та лідерів. Тому можливо, що чоловіки з племен антів одружувалися на слов'янських принцесах для того, щоб стати лідерами слов'янських племен, що було доволі поширеною практикою того часу. В такому випадку чоловік мав змінити своє ім'я, щоб задовольнити традиціям вимогам місцевих звичаїв, зберігаючи антський корінь «Яз» та поєднуючи його зі слов'янським словом, яке мало відобразити його певні якості. В цьому прикладі, таким словом могло бути – «Ловець», поширене заняття для чоловіків того часу. Отже, ми маємо дві частини імені Яз-Ловець чи Язловець.

Ця версія може відноситися не тільки до антів, але й до язиків, іншого тюркського племені родини «Аз», яке проживало південніше Дністра і, можливо, мало якийсь політичний вплив на слов'ян, які проживали за річкою. В такому випадку можна сказати, що Яз Ловець міг бути Язом з іншого боку річки, який в силу шлюбу зі слов'янською принцесою став лідером плем'я та засновником міста.

Це може бути підтверджено іншою версією казки про Яза Ловця, яка також збереглася у місцевому фольклорі. Згідно цієї казки, мисливець на ім'я Яз Ловець, полюючи на звіра у лісі, вийшов на пагорб оточений з трьох боків водою, з якого

відкривався чудовий вид на гарну зелену долину. Усвідомлюючи весь потенціал цієї місцини як оборонного пункту, він привів на це місце людей та збудував на вершині пагорба першу дерев'яну фортецю. Довкола дерев'яної фортеці поступово виросло поселення, згодом – містечко.

Згідно із цією легендою закладення міста могло відбутися орієнтовно у IV столітті н.е. З точки зору демографічних записів про цю територію, це відбулося не набагато пізніше після появи першої людини у долині Язловця. Археологічні знахідки поблизу містечка доводять присутність людини ще у Бронзовому віці. Доказом цього є артефакти культури кулястих амфор чи культури прикарпатських курганних могильників, що були знайдені біля Русилова. Перша половина першого тисячоліття не була занадто віддаленою у часі від дати заснування перших слов'янських поселень на місці майбутнього Язловця.

Інша відома легенда тісно пов'язана із вірменським народом, який колись проживав у містечку, і який може нести всю відповідальність за цю історію. Цю легенду можна прийняти як факт, з певними змінами, але вона не обов'язково торкається появи містечка.

Легенда описує прибуття групи вірмен у зелену долину оточену трьома пагорбами, де вони відпочили після тривалого переходу зі своєї кавказької країни на захід. Вони дивилися на мирний краєвид і були вражені схожістю із країною, яку вони залишили далеко позаду. Також вони знайшли долину гарним місцем для пасовиська великої рогатої худоби та овець, та вирішили зробити її своїм домом. Через чудові умови для вирощування овець, вони назвали місце «яслами овець» чи «jasło owiec» польською. Це схоже на назву міста, але не викликає достатньо довіри, щоб визнати легенду достовірною.

Дослідження вірменських джерела професора Садока Баронча відкриває знайомий епізод у історії цієї групи. Згідно з інформацією якою він володів, вірмени полишили своє містечко Ані у 1060 році втікаючи від переслідування турків. В певний момент переходу на захід, вони досягли території Поділля, із його ідеальними умовами для проживання. Опис місцини, яку вони обрали для поселення, ідентичне з описом долини у легенді. Це джерело інформації дає доволі точний опис пейзажу долини, і ми можемо авторитетно ствердити, що історія про прибуття вірмен є правдою.

Але ця легенда має і слабкий бік. Два слова «jasło» і «owiec» не мають жодного значення у вірменській мові. Це вказує на те, що не вірмени дали містечку його ім'я. Через те, що слова мають польське походження, легенда може бути пізнішим нашаруванням на місцевий фольклор. Вірмени як торговці, артисти, майстри, дипломати та перекладачі були в основному міськими жителями. Так вирощування овець навряд чи було б їхньою роботою. Відповідно ця легенда більше пасує половцям ніж вірменам, бо ці люди заробляли собі на життя тим, що вирощували овець та велику рогату худобу.

Вірменська історія не може бути перевірена письмовими джерелами, хоча вірмени відомі своїми записами власної історії та релігійної проблематики. Якщо інформація було записана, то певний випадок відповідальний за її знищення. Коли вірменська громада переселилася з Язловця у Львів у XVII сторіччі, всі їхні записи були зібрані у архіві єпархії міста. Періодичні пожежі, які завдавали численних збитків, спустошували Львів, як і безліч інших міст та містечок того періоду. Велика пожежа 1778 року, що знищила більшу частину міста, також сильно пошкодила Вірменський собор, де зберігалися записи про Язловець, знищивши всі цінні документи. Короткі згадки про ранню історію вірмен у Язловці наводилися у польських літописах, і стали головними джерелами інформації їхньої історії на цій землі.

Крім того є інша легенда про заснування міста, але вона нічого не розповідає про його назву. Вона відноситься до першого торгового посту, який був побудований на одному з пагорбів міста. Можливо це була цілісна будова, бо про неї згадувалося як про дерев'яний замок зведений для захисту торговців та їхніх сімей. Ця легенда має право на існування, бо з давніх часів східно-західний шлях, який називали «бурштиновим шляхом», використовувався купцями та подорожніми, в якості найкоротшої дороги між портами

Балтійського та Чорного морів. Легенда вказує, що цей важливий шлях проходив через Язловець, тож існує багато дієвих аргументів на підтримку цього припущення.

Цей важливий сухопутний шлях, що з'єднував Схід і Захід, згадується у найдавнішому відомому документу цього регіону. В давні часи, коли ще існувало Сарматське море, шлях проходив сухими землями між Дністром та вищезгаданим морем. Єдиний ймовірний перехід проходив північними берегами річки, та Язловець припадав як раз на нього. Це підтверджує розміщення укріпленого торгового посту у міських межах.

Може з'явитися запитання, хто користувався торговим шляхом і хто побудував пост. Перед Другою Світовою війною, місце на пагорбі, де колись знаходився легендарний пост, було місцем місцевої синагоги. Зважаючи на численні вторгнення та періодичні знищення багатьох громад у цій місцевості, навряд чи це місце завжди залишалося власністю єдиної групи чи власника. Проте, можливо традиція зберегла місце за людьми однієї та тієї ж національності. Відповідно ми можемо зробити висновок, що євреї або хазари були купцями, які часто навідувалися по «бурштиновому» шляху та побудували торговий пост у Язловці.

Також існує інша ознака того, що крізь Язловець проходив важливий торгівельний шлях. Докази цього були знайдені у древньому кам'яному валу вздовж дороги, що нині вийшла з ужитку, у напрямку Русилова та також у старій дамбі на річці Стрипа. Обидва ці факти припускають, що колись тут існувала добре об'їждана дорога та міст, який з'єднував два береги ріки. Хоча двокілометровий шлях між Язловцем та Русиловом зараз не використовується, його кам'яні укріплення натякають на, те що колись ця дорога мала велике значення. Село лежить на лінії між Язловцем та Галичем, останній теж відомий як пост на «бурштиновому» шляху. Знахідки у селі золотих артефактів з Великої Британії можуть бути доказом того, що через Язловець проходив шлях великомасштабної торгівлі.

Підсумовуючи всі легенди та висновки, які базуються на наявних даних, ми не можемо легко визначити точну дату першого поселення у Язловці. Знахідки професора Козловського, які стали доказами існування людини на цій території у часи Бронзового віку (1600 до н.е.), не означають, що це була перша людина у цій долині. Але будь-яке об'їждане поселення не могло існувати дуже давно, бо тоді люди були переважно кочівниками. Так було до того часу, коли у Понтійському степу з'явилися скіфи. Можна зазначити, що перші ознаки цивілізації з'явилися у Язловці лише після початку Християнської ери. Зважаючи на те, що радянські та українські урядовці вкрай неохоче надають дозвіл на доступ до цих земель, археологічні розкопки навряд чи будуть проводитися.

Щодо назви містечка можна зробити наступний висновок. Різноманітні легенди ймуть мало віри, і, в світлі наявної інформації наведеної у тексті, найбільш логічною та реалістичною версією є версія про анто-слов'янські відносини. В цьому контексті назва Язловець, вірогідно, найкращий приклад давнього населення Поділля. Алтайські та слов'янські складові назви тут фігурують найкраще. І ніде немає більше кращого свідчення про етимологію Поділля.

Глава IV. Ранні східні слов'яни та польський вплив на Поділля.

З легендами про Язловець конкурує інша історія, ширша у територіальному масштабі та важливіша у значенні для людей Поділля. Її коріння також вкриті таємницею минулого, і є предметом дискусій серед істориків різних культур та національностей. Навіть період слов'янської міграції з регіонів верхньої та центральної Вістули на схід має небагато наявного матеріалу для вивчення істориками. Більшість цієї історії є предметом для аналітичної дедукції та логічних висновків, що базуються на недостатній інформації, яку надають південні культури слов'янських поселенців. Проте, період міграції дає відправну точку для історії Поділля.

Після відступу гунів з південної та східної частин Європи наприкінці V століття та занепаду впливу таких сарматських груп, як алани, анти та язиги, подільські рівнини та територія нинішньої України стала вільною для переселення слов'янських племен на схід від їхньої «колиски» – центральної та північної Польщі. Впродовж переселення на західних територіях Понтійського степу з'явилися деякі нові слов'янські імена. Поляни оселилися на території сучасного Києва, древляни заселили Білорусь, уличі та кривичі Бессарабію та Молдову, а на Поділлі могутності досягли дуліби.

Повна міра активності дулібів в цьому регіоні ніколи не буде доведена історичними фактами, але є сильні ознаки того, що плем'я відіграло важливу роль у історії Поділля. У ті часи їхній вплив розповсюджувався за межі Поділля на територію сучасної Волині. Всупереч підтвердженням документам та наявним доказам, це слов'янське плем'я ніколи

не виходило за межі свого нічим не уславленого історичного рівня та його досягнення не були в значній мірі записані, щоб відобразити його істотний вплив на історію цієї землі. Немає жодних даних, за якими можна визначити їхні географічні межі, але за думкою деяких істориків, уличі,

слов'янське плем'я, яке під час свого переселення на схід досягло гирла Дністра, було гілкою дулібів. Докази їхньої могутності та політичної організації є у щоденниках арабського мандрівника Масуді, який розповідає про дулібського князя Мадзака, вождя об'єднаних слов'янських сил під час вторгнення їх у VI столітті на територію Візантії.

На цей час немає жодного реального доказу проживання дулібів на території сучасного Язловця, але те що вони проживали на найближчих територіях є беззаперечним фактом. Тому, ми можемо припустити, що вони проживали і на місці Язловця, і місцева номенклатура може добре підтвердити цю теорію. Лише декілька кілометрів від Язловця на південний схід лежить село, яке називається Дуліби. Етнічно вони вважали себе поляками, але практикували деякі традиції притаманні лише своєму селу. Також у них був

свій діалект, який походив від мови древніх слов'ян. Географія сусідніх територій дає нам п'ять назв ідентичного походження, що само собою є доказом того факту, що дуліби мали проживати там у великій кількості.

У zenіті своєї сили, дуліби повинні були поширити свій вплив на широку область територій, і Язловець на той час мав бути їхнім поселенням, більшим за село. Як було зазначено вище, назва могла з'явитися у результаті соціальних та політичних зв'язків між антами, язигами і дулібами. Коли маленьке село, завдяки своїй ізоляції, могло б пережити іноземне вторгнення, виживання більшого поселення було б цілковито іншим питанням. Отже, схоже на те, що дуліби у Язловці, як велика та організована громада, стали жертвою аварської агресії, і зрештою були або винищені, або змушені переселитися разом із загарбниками на території сучасної Угорщини. Але переселені були не всі, невелика кількість залишилася, але вона була занадто слабкою, щоб відігравати важливу політичну та військову роль. Меншість ще залишалася там під час раннього київського правління та були в опозиції до цих князів. Через це із ними жорстоко розправилася варязька дружина княгині Ольги у 950 році. З того часу ім'я дулібів повністю зникає.

Ми не знаємо яку роль відіграло Поділля на ранній стадії розвитку першої держави на території сучасної Польщі – держави віслян. Ця держава з'явилася у другій половині VIII століття на землях Верхньої Вістули, довкола сучасного міста Краків. Безсумнівно її засновниками стали західні хорвати, чия влада поширювалося на великі землі і була протиположною Моравському князівству, яке набирало силу з іншого боку Карпатських гір. Кордони цієї держави є приводом для спекуляцій, але однозначно вони мали об'єднувати східних хорватів, які, згідно з «Повістю временних лет», межували з полянами та древлянами, та, відповідно, включати у себе Поділля. Це по меншій мірі розширювало кордони держави віслян до Збруча, чи навіть до річки Мурафа.

Ця держава не проіснувала довго через моравську агресію з півдня у середині IX сторіччя. Моравські записи стверджують, що їхні кордони доходили до річки Стир у басейні Прип'яті. Ці записи також стверджують, що польське плем'я лендзян населяло деякі території, захоплені у віслян. Також відомо, що ці люди населяли Волинь та землі на схід від Буга. Морави не згадують жодні інші імена окрім річки Стир, щоб вказати нам точні межі їхніх східних кордонів. Проте, якщо річка була найдальшим північно-східним кутом їхніх володінь, то мали бути підконтрольні території на південь. Логічною межею цих територій мав бути Дністер, тим самим Поділля опинилося у їхніх володіннях.

Після розпаду Моравського князівства у середині X сторіччя, всі території на північ від Карпат, окрім земель Кракова, підпали під владу першої відомої польської династії Пястів. Це вказує на те, що Волинь і Поділля на той час європейської історії стали частиною польської держави. Про це свідчить русинська інформація про вторгнення київського князя Володимира Великого у землі ляхів.

Вторгнення відбулося у 961 році, коли Київ заволодів територією, що мала назву «червеньські городи». Ця назва суто польського походження і надає нам привід припустити, що ці землі були населені впродовж певного часу польськомовним населенням, яке мало сильні традиційні та історичні зв'язки з слов'янськими племенами під владою Пястів. Століттями ця назва вживалася для визначення цієї території, та інколи також охоплювала прилеглі території Поділля.

Фраза «земля ляхів», записана київським літописцем Нестором, сама свідчить, що території відібрані русинами у Пястів була населена ляхами, чия мова була польською. Беручи до уваги ці сильні фактичні докази, не виникає сумнівів, що цю землю населяли етнічні поляки. З наведеного вище, ми можемо зробити висновок, що Язловець, що лежить у центрі Поділля, мав мати ляське населення і бути польським поселенням.

Починаючи з першого русинського вторгнення, відбулася ціла низка військових конфліктів між польськими королями та київськими князями за право володіння територією. «Гроди червеньські», втрачені польським королем Мешком I, були відвойовані його сином Болеславом Хоробрим у 992 році. Згодом землі були загарбані

київським князем Ярославом у 1036, але повернуті у 1070 році Болеславом Сміливим. Вони залишалися під владою Польщі до вигнання короля (через змову духівництва та шляхти) у 1086 році. Ці давні конфлікти та зміни влади на цих землях були першими в численній серії війн між поляками та русинами. Впродовж поодиноких окупацій польських східних кордонів киянами, київський контроль мав би бути мінімальним через внутрішні та зовнішні умови, які навряд чи сприяли зміцненню їхньої влади над землями. Скоро після першого загарбання, русинська держава підпала під тривалий напад тюркського народу зі сходу – печенігів. Ця загроза виснажувала їхні людські та економічні ресурси і стримувала зміцнення київської влади над загарбаною польською територією. Жорстокі умови русинського панування, як у випадку з дулібами, тривали і у подальшому на землях Поділля. Життя пригнічених поляків під безкомпромісними князями гарно ілюструється польською приказкою того часу: «На Русі треба робити, що кажуть, а у Польщі – що хочеш». Ця приказка вживалася до XIV сторіччя, бо після цієї території перейшли до Польщі, і причин казати її вже не було.

Подальший аналіз цієї фрази показує, що вживання давнього слова «Русь» вказує на її походження з часів, коли русини були відомими під цим іменем – XI та XII сторіччя. Це знову вказує на те, що приказка використовувалася протягом русинського панування на цих землях, тому це безперечно є доказом, що жертвами жорстокого русинського володарювання були поляки або ляхи, як їх називали русини.

Додатковим свідченням русинської присутності у цьому регіоні є географічна номенклатура. Два кілометри на південний захід від Язловця знаходиться місце, яке називається Русилів, що вже згадувалося у тексті. Хоча ця назва має визначено русинське коріння, детальніше дослідження відкриває яскраву історію, тлумачення представляє гарну картину місцевої історії.

Ця назва мала виникнути у місцевих польськомовних слов'ян, які в цьому випадку могли бути лише ляхами чи нечисленими дулібами, що вижили. Назва «Русилов», яка перекладається як «мисливські угіддя(лови) русів», не мала би мати «рус» за основу, якщо місцеве населення було б етнічного русинського походження. У громаді, де існує єдина сильна етнічна більшість, немає сенсу називати місце іменем специфічної національності, якщо звісно це не правляча меншість. Враховуюче цей висновок, так ми можемо сказати, що руси (русини) розглядалися місцевим населенням у якості чужоземної правлячої сили, які надавали собі спеціальні привілеї, як-то власні мисливські угіддя. З цього можна заключити, що русини, як правляча сила, проживали у ізольованому місці, наприклад замку. В цьому регіоні не було б іншого місця чи будівлі, лише дерев'яний замок у Язловці.

Також існує інший аспект імені, який треба оговорити, і який в подальшому вказує на його польське походження. Значення Русилова, яке було зазначене вище, зрозуміло лише у польській мові. Його русинська версія, «Русилів», нічого не каже в кожній з обох мов, лише вгадується назва «Рус». Це є наступним підтвердженням, що місцеве населення було поляками, і що русини були не більше ніж власна група, яка керувала регіоном від імені своїх князів.

Цей аргумент можна застосувати для цілого регіону Поділля. Навряд чи територія довкола Язловця була б русинським морем довкола польського острова. Більше доказів дає інші географічні назви регіону, які з'явилися під час половецького переселення на ці землі.

Половці, інше тюркське кочове плем'я, завдали поразки печенігам та витіснили їх у напрямку верхньої течії Дунаю, ставши новою загрозою для Київської держави. Вперше вони напали на східні кордони Київської Русі у 1061 році, і в процесі зробили деякі територіальні досягнення, окупувавши землі чорноморського узбережжя. Їхнє подальше просування на захід поширило їхній вплив до південних кордонів Поділля, де деякі з них оселилися на тривале життя. Їхня загроза Київському князівству скінчилася після поразки від Володимира Мономаха на Сальниці у 1111 році. Проте, це не прибрало їх фізичну

наявність з земель їхніх колишніх володінь. Зрештою вони розчинилися у місцевому населенні, залишивши лише декілька географічних назв, як доказ їхнього існування на півдні Поділля.

Половецькі назви у місцевій географії занадто численні, щоб наводити їх тут, але задля мети аналізу, ми перевіримо деякі з них. У близькому сусідстві з Язловцем, та далі на південний схід Кам'янця-Подільського на мапах можна й досі знайти декілька назв лясського та половецького походження. Познайомимось близько з деякими з них, як Кошилівці, Трибухівці, Петліківці та інші, безпосередньо очевидно, що вони містять у собі дві головні складові: перша – це тюркський корінь, друга – закінчення слов'янського походження. В прямому перекладі вони означають «вівці Кошила», «вівці Трибуха», «вівці Петліка», відповідно. Є невеликий аргумент проти того, що місцеве населення створило ці географічні назви, які мають польське і половецьке походження. Через час, коли поселення виросло у розмірах, це стало назвами місцевостей населених двома етнічними групами. «Овце», що значить «вівці» у польській, спільне для всіх цих імен, надалі демонструє, що населення, що проживало на цих землях, було слов'янського (польського) походження, яке мало бути ляхами.

Переклад цих назв у руській чи русинській версіях – Кошилівці, Трибухівці та Петліківці – ще сильніше запевнює нас, що ці назви не містять у собі нічого русинського, бо так назви втрачають будь-який зміст; закінчення «івці» безглузде і у польській, і у українській мовах. Ґрунтуючись на цьому, ми можемо беззаперечно сказати, що ці географічні назви походили від ляхів, і вказують, що русинський вплив у західному Поділлі, крім політичної переваги, був мінімальним до кінця XII сторіччя.

Після 1086 року Червона Русь («ґроди червенські») були втрачені Польщею, питання польської політичної переваги над цією землею стало неясним. Проте, більш ніж століття, існували докази періодичного і більш поверхового повернення під польську владу на території Червоної Русі, хоча невідомо чи поширювалася ця влада на будь-яку частину Поділля. Війна між русинським князем Теревовлі та польським королем Болеславом Кривоустим не призвела до вирішення польських вимог. Перемога у 1000 році того ж короля над об'єднаними силами русинів і половців не призвела до повернення колишніх польських територій до польського королівства. Наступна спроба – польське втручання у міжусобну війну київських князів (1118-1123 рр.) лише тимчасово розширило суверенітет польського короля над Теревовлянським князівством. З того часу ці землі були під половецьким контролем, але навряд чи Язловець був частиною угоди між королем та русинськими князями.

Розподіл Червоної Русі (після розпаду Київської держави) на два основних князівства – одне на Волині зі столицею у Володимирі; інше ближче до Поділля зі столицею у Галичі (замість Теревовлі), не задовольнило польські зазіхання на ці території. Впродовж наступних 60 років польські королі вплутувалися у міжусобні конфлікти між ворогуючими князівствами, щоб повернути землі чи затвердити свою владу над ними, але зазнали цілковитої невдачі. На цей час невідомо чи Язловець перебував у складі Галицького князівства.

Нескінченні внутрішні війни між русинськими князями розбили колишню Київську державу на декілька князівств, які у 1170 році досягли неймовірної кількості – 72 ворогуючі політичні держави. Правителі Галича виявилися наймогутнішими та найуспішнішими у поширенні своєї влади над меншими князями. Один з галицьких князів, Володимирко, зміг встановити контроль над Теревовлянським князівством у 1141 році, розширивши свій політичний вплив до нижньої течії Дунаю, який включав по меншій мірі західну частину Поділля. Звичайно, ця територія включала і землі Язловця.

Його син, Ярослав Осмомисл, збільшив кордони своєї держави військовим підкоренням і показав деякі конструктивні тенденції впродовж свого панування. Йому приписували покращенні методи агрокультури, розбудову міст та розвиток торгівлі та комерції, особливо у своєму головному князівстві. Впродовж його правління, польський

король Болеслав Кучерявий, розпочав війну у 1149 році з метою збільшення кордонів своїх земель, але походові забракло ґрунтовної політичної ідеї, що зрештою призвело до поразки. Насправді, впродовж його правління, польський вплив на цих землях значно знизився.

Після Ярославової смерті у 1187 році, внутрішні конфлікти між його синами призвели до угорського вторгнення у Галицьке князівство. Їхнє жорстоке панування викликало до повстання шляхти, яке призвело до вторгнення польського короля Казимира Справедливого. Після переконливої перемоги над угорцями у 1189 році королю вдалося поширити свій вплив на регіон, але лише на короткий період часу.

Його наступник, король Лешек Білий, спровокований наступом галицького князя Романа на польські землі, розпочав негайну військову операцію, яка призвела до повної поразки русинів і смерті князя у 1205 році. Але польська влада над цими землями була невдовзі заперечена угорцями. Після декількох сутичок, між двома партіями, була досягнута обопільна згода, яка залишала галицький трон за Угорцями. Угорський король Андрій оголосив себе королем Галицько-Волинського князівства. Можна лише здогадуватися чи підпадала під угорську владу західна частина Поділля.

Угорське правління у Галичі було короткостроковим. Зростаюча міць Володимирського князівства за Данила Романовича порушила угоду між угорським та польським королями. Після перемоги над угорцями, Данило приєднав Галич до своїх територій у 1236 році і через 3 роки захопив Київське князівство. Так, після років міжусобиць, три головні частини колишньої Київської держави – Галич, Володимир і Київ – були зібрані до купи під владою одного монарха. Князь Данило за сприяння Ватикану був коронований як король Русинської держави.

Десь у ці роки мало місце мирне переселення вірмен у Поділля та очевидно у долину Язловця. Зважаючи на те, що вірмени були переважно міщанами, факт того, що вони оселилися у Язловці, доказує, що на той час місцева громада була достатньо розвинутою і мала характерні риси містечка. Це мало би бути організованим муніципалітетом з торгівельними можливостями, оборонними стінами і, можливо, фортом чи замком для захисту населення. Якщо там був форт чи замок, він мав би бути дерев'яної конструкції, бо на той час будівництво з каменю лише починало розвиватися. Найбільш ймовірно, що той дерев'яний замок стояв на місці, на якому згодом був побудований його кам'яний наступник. Сліди дерев'яних конструкцій були знайдені на цьому місці декілька століть потому, впродовж розкопок для фундаментів палацу Понятковських, поблизу місця замку.

Вірмени, нація з трьохтисячною історією переселялися до різних країв, щоб уникнути утисків після захоплення їхньої столиці Ані турками у 1064 році. Деякі з них подорожували до Київського князівства і оселялися у містах на його землях. На Поділлі перші переселенці дійшли до Кам'янця-Подільського, Язловця та Львова, де вони пустили міцні коріння. Через брак фізичних свідочств їхню появу не можна віднести до чітко визначеної дати, але здається історики прийшли до консенсусу, що вже наприкінці XII сторіччя вірмени вже проживали на цих територіях. Ця приблизна дата явно наведена у Вірменському Статуті, де записана у розділі за 1519 рік під час правління Жигмунта I Старого. Деякі польські хронікери визнають цю дату за відправну точку поселення вірменів на землях Поділля.

Хоча точна дата їхнього переселення у Язловець навіки залишиться таємницею, ми знаємо, що після їхнього поселення у містечку вони збудували церкву, приватні будинки та оточили місто оборонними мурами. Невідомо до якої саме міри було укріплене місто, бо до початку Другої Світової війни залишилися лише рештки мурів, і точно не було відомо чи ці залишки були частинами перших вірменських укріплень. Але є чітка згадка про щодо брами, яку вони збудували у мурі і яка називалася Вірменською. Згідно із вірменськими джерелами, це була масивна будівля фортечного типу, що збереглася до початку XX сторіччя. На той час, вона задля безпеки була зруйнована за наказом міської ради.

Є згадки, що вірмени швидко перетворилися у численну та впливову автономну громаду. Згідно із польськими літописами, біля 1250 року у Язловці вже існувала вірменська єпархія, що свідчило про те, що Язловець став одним з найважливіших їхніх центрів в регіоні, подібно до Кам'янця-Подільського та Львова. Таким чином ми можемо підсумувати, що присутність вірмен значно сприяла росту та розвитку міста.

Як і в багатьох інших частинах всього краю, ця відносно мала меншість створила непропорційний вплив на місто у різних сферах діяльності. Їхній внесок у розвиток містечка мав бути значним, можливо тому Язловець був відомий як «вірменське містечко». Вони природно займалися такими заняттями, як торгівля чи ремесла, мало створити гарний клімат для бізнесу і зробити місто важливим пунктом на торгівельному шляху між сходом і заходом. Як торговці, вони спеціалізувалися на торгівлі зі східними країнами: Персією, Турцією та арабськими країнами, – пропонуючи східні товари на Поділлі. Як майстри, вони започаткували ткацтво, ювелірство, зброярство, каменярство та різьбярство, виноробство та багато інших занять меншого значення. У Язловці вони перші започаткували торгові ярмарки, на які приїжджали купці з арабських країн, Греції та Турції. Ці ярмарки проводилися за містом на місці сучасного села з красномовною назвою Базар.

В ті дні Язловець виріс у всіх напрямках, особливо вздовж двох долин потоків Вільхівця та Язловчика. Це очевидно з назв місцевостей у місті та поза ним: Передмістя, Бровари, Вільхівець (за назвою потоку), Гора та Губерня (адміністративний центр). Ми знаємо про існування вірменської церкви та їхньої єпархії, але немає жодних підтверджень щодо існування храмів інших релігій, які напевно мали би бути у місті до переселення вірмен. Серед пам'яток до сьогодення лишилися дві вірменські криниці, які слугували для прання одягу, однією з яких користувалися до Другої Світової війни. Про існування у місті вірменського релігійного ордену також нагадують руїни древнього монастиря у лісі неподалік.

Під час зміцнення русинської держави зі сходу прийшла нова загроза. Монголи, що звалися татарами, атакували крізь широкі та відкриті степи Східної Європи, спустошуючи все на своєму шляху. Після перемоги над половцями, яка змусила останніх переселитися на території верхньої течії Дністра, вони почали наступ на Київське князівство. Об'єднанні сили русинських князів зробили початкову спробу зупинити татарську навалу на Калці у 1224 році. Хоча це протистояння не було цілком успішним, все ж таки їм вдалося тимчасово зупинити подальшу агресію кочівників. Проте, це була лише тимчасова пауза, бо через 16 років після битви татарські орди з'явилися під стінами Києва, щоб на цей раз заволодіти містом і зрівняти його із землею. Рухаючись до західної Європи, своєї мети, татари вторглися у князівство Данила Романовича у 1241 році, зруйнувавши головні міста Галич та Терембовлю. Доля Язловця на той час невідома, але ми знаємо, що його дерев'яний замок був спалений згідно із загальною татарською військовою практикою. Однак місто могло б залишитися неушкодженим завдяки гарним відносинам між вірменами і татарами. Згідно зі звичаєм розвинутим у Криму, напевне у цей період записи, які залишали вірмени, були записані татарською мовою.

Протягом 30 років свого правління князь Данило намагався зберегти цілісність держави воюючи чи приймаючи татарські умови та платячи данину. В той момент, коли здавалося, що його мета нарешті досягнута та життя стало мирним та стабільним, зі сходу прийшло нове вторгнення. Татари знову спустошили країну та знищили всі міста. Князь Данило сам мав рятуватися зі своїми рідними, спочатку у Угорщині, а згодом у Польщі і Мазовецькому князівстві. Зрештою він погодився із татарською владою над своїми землями і став їхнім васалом.

Його син, князь Лев, який був союзником татар, із їхньою допомогою вторгся у 1280 році на території Польщі, поки король Лешек Чорний збирався вступити на престол. Польська шляхта швидко організувала свої сили та завдала поразки військам Лева біля міста Гослице. Король Лешек Чорний переслідував русинів у глиб їхньої території,

знищивши їхні сили та захопивши прикордонні міста. Після цієї нищівної поразки русини більше не відважилися вторгнутися на територію короля до кінця його життя. Лешек Чорний, усвідомлюючи, що землі русинів є зоною інтересів татар, мудро вирішив не робити спроби поширити свій вплив на ці землі.

З того часу події сприяли полякам. Наступники князя Лева провадили примирливу політику щодо поляків, звертаючи всю свою увагу на татарську загрозу зі сходу. Після того, як два останні князі династії Романовичів, Андрій і Лев, загинули у битві із татарами у 1324 році, боярство прикликло на русинський трон польського мазовецького князя. Хоча цей новообраний правитель був отруєний під час внутрішніх незгод між русинською шляхтою, його коротке правління відкрило двері для повернення Волині та Поділля до Польщі.

Також у цей період відбулися радикальні зміни у соціальній системі на землях підвладних русинам. Індивідуальні свободи, які практикувалися у древніх слов'ян, згодом поступилися абсолютній владі правителів, створивши систему соціальних класів та кріпосництва. В той час, як у Польщі правляча шляхта володіла великими територіями та насолоджувалася широким рядом прав та привілеїв, бояри на Русі були в більшій чи меншій мірі управителями князівських маєтків, зобов'язані забезпечувати захист країни. В деяких випадках, вони повставали супроти своїх правителів та зрештою ставали незалежною політичною силою із якою мали рахуватися русинські князі. Земля, яка колись була власністю правлячого князя, через час переходила до менш знатних людей, які в свою чергу ставали правителями на свій власний розсуд.

Більшістю населення були селяни чи кріпаки, які в кращому випадку володіли невеликим шматком землі, за яким вони мали платити щорічний податок князям чи намісникам. Кріпаки, взагалі, вважалися власністю князів чи землевласниками, і їм було заборонено залишати землі. Навіть у релігійних питаннях вони мали розділяти переконання своїх володарів та бути із ними однієї віри. Також на них припадав головний удар всіх загарбників, і їх, в разі захоплення у полон, часто продавали як рабів на східних базарах.

На той час міста не були такими численними і відповідно не розглядалися в якості впливової частини соціальної системи. Деякі, населені іноземною етнічною меншістю, досі користувалися своїми автономними привілеями, хоча і підлягали законам князів. Їхнє соціальне положення були вищим за положення кріпаків, і в, основному, вони мали свободу пересування і релігії. Типовим прикладом були вірмени, і вірогідно євреї, які з'явилися у цих краях у VIII сторіччя, коли вони стали впливовою групою серед могутніх хазар.

Завдяки київському впливу, головною релігією у всьому русинському регіоні на той час було православне християнство. Поки у Польщі церковні лідери та клір мали виключні привілеї та часто-густо впливали на державні справи, на Русі православний клір підкорявся волі князів і працював приблизно як державна адміністрація. Із часом їхнє становище поліпшилося в порівнянні зі шляхтою та боярами, і у кінці правління династії Романовичів, їхня роль стала виразнішою: часто вони ставали інструментом у виборі нових правителів.

Захоплення лясських земель русинами призвело до деяких соціальних змін для ляхів. Як поневолений народ, вони розглядалися русинами як люди другого сорту, і за практикою того часу отримали статус кріпаків. Доказом цього є погане та вороже ставлення русинів до ляхів впродовж всього часу їхнього панування над цими землями. Можна зауважити, що традиційні зв'язки ляхів із поляками були послаблені протягом цього періоду, хоча не знищені цілковито.

Лясський зв'язок із Польщею, який в дещо скороченому вигляді пережив панування русинів, треба розглядати у світлі релігійних вподобань. Ми можемо розглядати це питання ґрунтуючись на припущення, оскільки немає жодних даних, які б торкалися саме цієї проблеми. Можливо з часів польського короля Болеслава Великого, гарячого

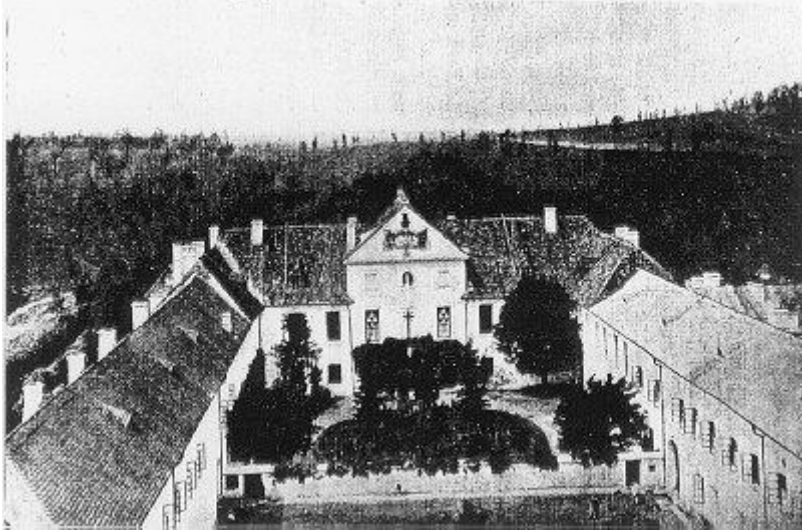
поширювача віри, у цьому регіоні переважав римо-католицький вплив. Відомо, що він послав католицьких місіонерів у цей край, можливо їхні наступники дожили до того часу, як польський король Болеслав Хоробрий відвоював край у русинів. Католицька релігія була посилена новою хвилею місіонерів, чії зусиллі згодом вплинули на спроби Данила Романовича встановити прямий контакт із Римом. Його симпатія до Риму є гарним доказом того, що на той час католицька релігія мала багато послідовників серед його підданих.

Деякі свідчення дають хроніки католицької церкви у Польщі. З них ми дізнаємося, що в середині XIII сторіччя у Галичі існував монастир Домініканського ордену. В той час цей період через набіги татар навряд сприяв місіонерській роботі, тому можна зазначити цю місію розпочали ще раніше і вона могла бути продовженням польських зусиль у попередньому сторіччі. Ми також знаємо, що пізніше у цьому сторіччі у Львові була побудована римо-католицька церква і що польський місіонер Яцек Одроваз, виконував свою роботу навіть у далекому Києві. Це вказує, що у цьому місті були послідовники католицького віровчення, і можливо, що були інші послідовники римо-католицизму у інших містах регіону. З цього всього можна резюмувати, що протягом панування русинів, ляхи були зв'язані із Польщею через католицьку віру. Це може стосуватися і земель підконтрольних татарам, бо з початком нової ери, на їхніх територіях вже існувало багато католицьких церков.

Глава V. Родини Бучацьких та Язловецьких

Цей період історії Поділля потрібно розглядати у контексті подій, які призвели до його приєднання до Польського королівства. Відповідно історія Язловця та сусіднього Бучача є також нероздільним компонентом політичних змін, яких зазнав регіон. З розпадом Руського князівства, чому сприяли татарська навала зі сходу та боярські міжусобиці, сусідні країни – Польща, Угорщина та Литва – почали змагатися за ці землі та встановлювати свій вплив у цьому регіоні.

Найсильнішим суперником був польський родич, племінник, отруєного князя Юрія Тройденовича Казимир Великий, якій претендував на ці землі згідно із традиційною практикою успадкування трону. Так, коли звільнився трон Володимирського князівства, він одразу проголосив право на ці території та приєднав провінцію «червенських городів» (або «Червоної Русі», як її називали русини)

до Польщі у 1340. Це відбулося без жодної протидії з боку Угорщини та Литви. Питання двох інших територій, Волині та Поділля, мали вирішитися швидше політичними заходами, ніж військовими діями.

Інший головний суперник, угорський король Людовик Великий, угодив у сепаратному договорі із польським королем, залишити ці землі під польською владою на умовах, що Польське королівство перейде для нього чи його нащадків після смерті бездітного Казимира. Польський король, якому розв'язав руки цей договір, продовжував поступово приєднувати землі, які залишилися, перед лицем жвавої протидії Литви. Завдяки толерантному правлінню та політичній мудрості, він заслужив довіру русинів, які бачили в ньому свого рятівника від татарської та литовської загроз. Одними з його головних прибічників на цих землях була сильна родина Бучацьких. За їхню підтримку король наділив їх великим шматком землі на обох берегах річки Стрипи, разом із містечком Язловець. Це стверджує те, що до цього часу Язловець та сусідні землі були володіннями галицьких князів, які стали королівською власністю після приєднання Поділля.

Під мудрим правлінням короля Казимира, вся Польща процвітала, але найбільші зміни та покращення відбулися у нещодавно приєднаних землях. Король, усвідомлюючи важливість цього регіону для економіки та захисту Польщі, продовжував енергійно покращувати свою політику. Були побудовані нові поселення та дороги, міста та містечка оточені новими захисними стінами та збудовані принаймні 30 нових кам'яних замків. Надавши спеціальні привілеї купцям та ремісникам, король став покровителем торгівлі та промисловості, що покращило економічні умови країни. Також він піклувався про етнічні меншини вірмен та євреїв, надавши їм спеціальні права і підтвердивши їх привілеї на існування.

Оскільки вірмени підпали під ці закони, король визнав їх релігійну, адміністративну та судову автономію. Через 11 років він поклав на єпископів вірменської церкви виконання церковного суду у їх громадах. Єврейська меншість, якій вдалося втекти від переслідувань у Німеччині та іммігрувати у великій кількості на території, які належали

королю, також підпала під його милосердну увагу. У 1334 році він затвердив тези Статуту Болеслава Побожного, який дозволяв євреям сповідувати їхню релігію та мати певні автономні права; також його особистий статут – Вісліцький – розширив привілеї євреїв на заняття комерцією та торгівлею. В обох прикладах, громади у Язловці отримали всі вигоди етнічної політики короля.

З того часу Язловець, важливий пост на східно-західному торговому шляху, вже мав усталену космополітичну громаду, у якій вірмени відігравали провідну роль. Євреї, які займалися торгівлею та комерцією під захистом короля, також стали невід'ємною частиною міського населення. Також мали існувати певні польська та русинська громади, і цілком можливо невеличка група татар. У якості організованого муніципалітету, місто отримало нові закони, відомі як Магдебурзьке право, які стали стандартною судовою та адміністративною моделлю для всіх містечок та міст у Польщі. Зрештою, під владою короля, на місці старих дерев'яних будівель, які лежали в руїнах, були побудовані кам'яні замки, що стали частиною єдиного фортифікаційного плану Поділля та згодом виявилися найбільш ефективною оборонною системою країни.

Великий польський король помер у 1370 році у наслідок нещасливого випадку на полюванні на околиці його улюбленого міста Львів. Згідно із умовами його попереднього договору, його королівство перейшло у руки угорського короля Людовика. Отже він став першим правителем у історії імперії, яка простягалася від Середземного до Балтійського моря. Після коронації у Кракові, столиці Польщі, він повернувся у свою країну вже у якості володаря об'єднаного польського та угорського королівства, залишивши всі справи на польську державу своїй матері, Єлизаветі, яка виявилася невдалою правителькою. Королева не мала жодного досвіду керування країною і дозволила знову спалахнути старим суперечкам між провінційними князями, в результаті більшість країни опинилася у безладі. Литовці, скориставшись ситуацією, захопили Волинь та частину Поділля, землі яких одразу приєднали до своєї держави.

Ситуація далі загострилася ще більше, коли король Людовик самостійно намагався приєднати іншу частину Поділля до свого королівства. Стикаючись з сильним опором польської шляхти, він тимчасово полишив свій план і у 1379 році призначив польського князя Владислава Опольчика правителем Поділля. Цей чоловік виявився здібним керівником, лише не дуже терпимим в релігійному питанні до нехристиян. Цей прихильник римо-католицької церкви став відомий у історії, як засновник монастиря у Ченстохові, дуже шанованого місця у Польщі. Декілька років потому у 1382 році, угорський король взявся за свій старий план приєднання Поділля та Галицького князівства до Угорської держави.

Ситуація залишалася незмінною до того моменту, коли його дочка Ядвіга стала королевою Польщі і у 1386 вийшла за Великого Герцога Литовського, Владислава Ягайло, який внаслідок шлюбу став першим польським королем династії Ягеллонів. Через рік королева особисто повела свої війська проти угорців, щоб повернути собі землі, приєднані до їхнього королівства Людовиком Великим. Місцева шляхта та населення, чий делегації просили їх зберегти провінцію назавжди у Польщі, тепло приймали польську королівську пару. Протягом свого правління вони підтвердили привілеї надані містам королем Казимиром Великим, впроваджуючи Магдебурзьке Право та відкриваючи землі для польської колонізації.

Впродовж цього періоду до списку шляхти Поділля додалася одна визначна родина. Місцевими лідерами стали Бучацькі, відомі прихильники Польщі. Їхня перша і головна резиденція знаходилася у місті Бучач, проте після отримання дарчої на землю від Казимира Великого, гілка цього роду переїхала у Язловець, згодом прийнявши назву містечка за своє прізвище. З того часу землевласники Язловця і великих землеволодінь довкола стали відомі як рід Язловецьких.

В час, коли нова гілка роду ще зміцнювалася, члени основної гілки Бучацьких грали провідну роль у захисті Поділля і Польщі. Після смерті своєї молодшої королеви король

Владислав Ягайло, невпевнений у своєму польському троні, віддав Поділля Литві у 1411 році. Подільська шляхта, незгодна зі своїми новими володарями, розпочала двадцятирічну боротьбу проти литовців. Під проводом Міхала Бучацького вони підняли на них зброю і іменем Польщі заволоділи декількома містечками. У помсту литовський князь Свидригайло ув'язнив польського короля під час перебування останнього у рідних землях. Це призвело до відкритої війни між Польщею та силами Свидригайла, яка закінчилася двома перемогами поляків, першою під Копистирином у 1432 році та другою під Вількомиром у 1435 році. Зрештою це розв'язало польсько-литовський конфлікт і зробило Поділля частиною Руських земель під владою польського короля.

До цього часу імена членів роду Бучацьких, які проживали у Язловці, не були записані в жодному з документів. Але цілком ймовірно їхня поява сягає середини XIV сторіччя, коли ці землі були подаровані польським королем роду Бучацьких. У якості власників процвітаючого містечка, вони мали оселитися у кам'яному замку, побудованому у той час королем Казимиром Великим, як частина польської оборонної системи. Назва роду з'являється вперше у контексті згадки про Теодорика Бучацького, брата Міхала, про якого мова йшла вище. Записане свідчення було знайдено у документах римо-католицької парафії і описувало майно, яке Теодорик Бучацький заповів католицькому костелу у Язловці. Дуже довгий документ перелічує декілька подробиць та надає нам гарну можливість побачити місцеві відносини тих часів, переважно торкаючись шляхти та римо-католицької парафії.

З цього документу, датованого 3 лютим 1436 року, ми дізнаємось, що Теодорик Бучацький був єдиним власником земельних володінь у Язловці, які включали декілька сіл довкола містечка. Власник та його родина були римо-католицького віросповідання, та було багато членів місцевої шляхти, які стали свідками цього посмертного дару. Але з документу було не ясно, де знаходився вигодонабувач, парафія святої Марії Магдалини, але було зрозуміло, що в певній низині, бо води Вільхівця досягали її сходів. Крім того парафія разом із Петліківцями та Червоноградом належала до єпархії Кам'янця-Подільського. Із цього чітко витікає, що римо-католицька віра вже добре вкоренилася у цих землях.

Головною позицією спадщини було село Незброди (пізніше Жнибороди) разом із усіма його орними полями, лісами, ставками та місцевими промислами, як-то чотири млини. З незначних подробиць наведених у документі, можна багато дізнатися про Язловець: більшість мешканців міста займалися сільським господарством, існували чотири млини та броварня, остання знаходилася на головній дорозі між ринком та головною брамою міста. У долині двох потоків були два ставки та місце для купання, якими могли користатися лише мешканці замку. Населення міста було записане як «міщани», що вказує на те, що більшість з них займалися торгівлею та комерцією. Мито збирали з мандрівників у брамі, що вказує на те, що головний прохід був через місто. Також серед міського населення було кілька ремісників. Це не пряма вказівка на вірмен, євреїв чи русинів, можливо через те, що вони, як члени різних релігійних віросповідань, не робили пожертви католицькій церкві.

Теодорик Бучацький, володар Язловця, помер у 1456 році, залишивши трьох синів; Бартош, староста (голова округи) Кам'янця-Подільського, який загинув у битві у 1457 році; Міхал, також староста Кам'янця-Подільського, який розділив маєток батька разом із двома братами (Бартошем і Яном) у 1469 році, відписавши собі Язловець та Червоноград, і який помер вже будучи камергером у Галичі у 1511 році; Ян, згаданий у записах як володар Монастирськи, став першим, хто використав прізвище Монастирський (інша гілка роду Бучацьких). Міхал, володар Язловця, залишив одного сина на ім'я Теодорик, який багаторазово відзначався на різних полях бою і став визначною особою у країні.

Коли у сусідній Молдові виник конфлікт між двома волооськими лідерами, польський король призначив Бартоша Бучацького головою експедиційного війська зібраного для того, щоб встановити у регіоні мир. Бартош загинув у лютій битві у 1457 році, у якій

польські сили завдали поразки бунтівливому волоському лідеру. (Деякі літописи приписують лідерство та загибель Міхалу Бучацькому). Втрата сміливого лідера швидко вплинула на все населення південно-східних польських територій. Татари знову розпочали свої спустошливі набіги на польські прикордонні провінції, цього разу відповідних дій з боку погано організованих польських територіальних військ.

Наступний набіг татар у 1452 році вніс ім'я іншого – Теодора Бучацького – у подільські літописи. Через брак документів, можна припустити, що цей чоловік був сином Міхала, володаря Язловця. Згідно із наявними свідченнями, Теодор Бучацький був звинувачений у недбалстві при захисті кордонів, в результаті чого татари пограбували та спалили містечко Ров (згодом назване Баром). Це звинувачення вказує на те, що Теодор займав якусь високу військову посаду, яка робила його відповідальним за захист південно-східних кордонів Польщі.

Успіх у Рові спонукав татар до подальшої агресії у польські території. Хоча подоляни завдали їм поразки під Теревовлею у 1455 році, вони повернулися через два роки із новою силою спустошуючи, грабуючи та захоплюючи бранців у різних місцях регіону. Бартоломій Бучацький, інший володар Язловця та голова подільської територіальної армії, швидко зібрав свої сили щоб вчинити опір агресорам. У кривавій битві польський командувач та його заступник, Ян Луц, були вбиті, і польські сили зазнали поразки. Через це вся оборонна система потрапила у небезпеку, наслідком цього стала поява татар у інших землях, досягаючи на заході Львова. Декілька інших Бучацьких, наприклад, Музило з Бучача, воєвода Поділля, та Міхал і Ян з Язловця, воювали із ними із різними ступенями успіху.

Ім'я Бучацьких знову стає відомим, коли Міхал, керівник Снятинського району (який межував із Язловцем), був призначений головою польських військ об'єднаних для того, щоб перешкодити турецькому та татарському вторгненню у Молдову. Війська під його орудою, разом із оточеними волохами, завдали рішучої поразки ворожим арміям з південного сходу. Згідно із літописами, у цій битві вони взяли сто військових стандартів. Це вказує на істотний розмір турецьких і татарських військ, яким була завдана поразка.

Пізніші літописи згадують інших Бучацьких, які приймали активну участь у житті краю. Якуб Бучацький був призначений воєводою Поділля у 1485 році, його син, Ян, був членом королівської делегації у Москві, яка заключила шестирічний мир із царем; інший син, Якуб, був єпископом Плоцька. Після цього, ім'я Бучацьких зникає, і на його місце приходять ім'я Язловецьких, яке стає видатним на південно-східних територіях Польщі. Це прізвище також принесло широке визнання містечку Язловцю і країні в цілому.

Перша згадка о Язловецьких стосується Вацлава Язловецького, який стає відомим завдяки декільком перемогам над татарами. Протягом того часу, коли він займав посаду подільського воєводи, відбулося принаймні п'ять великих татарських набігів – у 1450, 1452, 1453, 1469 та 1474 роках. Також можливо були невеличкі напади, які не були записані, але тим не менш мали додати напруги на кордоні. Вацлав залишив свою посаду у 1477 році, ставши самотником і провівши решту свого життя у молитві та роздумах. Зважаючи на те, що він обіймав таку високу посаду до самого звільнення, можна припустити, що він брав участь у громадському житті ще раніше, але не на таких значних посадах.

Проте на початку XVI сторіччя у міських літописах згадується ім'я відомого королівського радника – Миколая Синявського. Він не міг бути міським володарем, бо ім'я Язловецьких також присутнє у літописах. Єдиним раціональним поясненням є те, що король доручив йому деякі фінансові справи, які стосувалися державної казни. Мабуть король Жигмунт I дав Синявському доручення збирати квартальний податок із мита у державну скарбницю. Через те, що це завдання було доручено одному з найвпливовіших королівських сановників, можна зробити висновок, що збирання данини у Язловці було прибутковою справою. Це безпосередньо підтверджує те, що через місто проходив важливий шлях, і що жвавий рух по ньому був джерелом істотного прибутку. Це також

дозволяє припустити, що у цей період історії Язловець був дуже процвітаючим містечком. Документація, записана у формі листа до збирача податків на Поділлі, звітує про податки зібрані у старому і новому містах. Свідectво того, що містечко виросло у розмірах, і його нова частина називається «нове місто», що знов таки стверджує той факт, що податки були прибутковою справою на той час. Інший документ, який стосується Синявського, розповідає що король дав місту дозвіл влаштувати щорічні торгові ярмарки у день святої Катерини. Зрозуміло, що це також мало мати користь для королівської казни, бо зі зростанням торгівлі мав зрости і прибуток від податків. Зрештою, інший документ, королівський указ у відповідь на запит Синявського, дозволяв проводити іншу торгову ярмарку у день святого покровителя парафії, Марії Магдалини. Це все є гарним свідectвом того, що містечко було відомо завдяки своїй діловій активності і потенціальним щорічним прибуткам у державну казну.

Проміжок часу між відставкою Вацлава Язловецького і наступною появою його родового імені на Поділлі вказує на існування його нащадків, про яких неясно доповідається у тогочасних записах. Найбільш успішним спадкоємцем був Ян Язловецький, часто згадуваний у літописах як Ян Бучацький. Якщо виходити з того, що він був онуком Міхала, володаря Язловця, і батьком Єжи, відомого у подільській і польській історії, то можна зробити висновок, що саме він був командувачем Яном Язловцем, якому польський поет Ян Кохановський присвятив свій епос «Прапор».

Він мав бути добре відомим діячем, який вислужився на службі у короля, але через деякі причини його подвиги не були записані, або згубилися.

Прізвище Язловецьких знову повернуло собі славу, коли Єжи, онук Вацлава Самітника, з'явився на історичній сцені Поділля. Єжи Язловецький, один з найяскравіших польських військових лідерів та державних діячів свого часу, залишив багату спадщину переконливих історій про свої досягнення у різних царинах. Ще молодиком, за традицією того часу він записався на службу до відомого польського командувача Міхала Каменецького. В цей час молодий Єжи відзначився у багатьох битвах із татарами, і не зважаючи на юний вік йому часто доручали оборону кордонів. У 1528 році ще молодий Єжи здолав татарський загін кількістю більш ніж тисяча вояків. Через декілька років біля села Очків він розбив татар під проводом хана Аслана, що призвело до особистої ворожнечі між двома суперниками.

Впродовж одного з тимчасових перемирень у війні, татарський хан, дотримуючись законів місцевого лицарства, запросив молодого польського командувача на прийом у своєму таборі. Польський командир погодився, але коли він прибув, його насильно ув'язнили та тримали у якості заручника. Згодом його звільнили (після того, як його родина заплатила істотний викуп), але це порушення етикету традиційних звичаїв поклато початок особистій помсті Єжи Язловецького хану і татарам загалом.

Але війна із татарами не було для нього головною військовою метою. Коли виникала необхідність, він завжди був готовий до інших театрів військових дій. Коли молдавський господар вторгся у південні території Польщі, Єжи Язловецький перевів свої сили на інший берег Дністра, щоб битися пліч-о-пліч із польським командувачем Яном Тарновським. У двох битвах під Гвіздцем і Обертином молдавська армія зазнала рішучих поразок і була змушена відступити. Це була визначна перемога поляків, в результаті якої Молдавське князівство знову потрапило під протекторат Польщі.

Зайнятість Польщі у війні із Московським князівством (1534-1537) спонукало татар посилити тиск на південні польські території. Прикордонні підрозділи під керівництвом Язловецького успішно захищали польські землі від татарських вторгнень у 1535, 1536 та 1537 роках. Їхні напади припинилися, але у 1549 році татарам вдалося просунути польською територію на захід аж до міста Тернопіль, де їх жорстоко розбив командувач діючої армії Ян Тарновський. Потім татари переключили увагу на свого північного сусіда – Московську державу. Коли Язловецький дізнався, що спільний ворог розграбував

Москву (1552 рік) і повертається із бранцями і здобиччю у Крим, він швидко зібрав свої сили для нападу. Але на жаль ворогу вдалося втекти таємними степовими шляхам.

Воював він із татарами і у 1566 році, коли польській прикордонній стражі під його проводом вдалося відбити їхній набіг. У 1573 році за наказом короля він взяв на себе командування значними силами, яким було наказано втрутитися у молдавське повстання і повернути регіону мир. Навіть у старості його призначили командувачем польськими прикордонними військами, протягом виборів нового короля, коли татари двічі напали на польські землі (у 1574 та 1575 роках). Хоча їхні великі сили спричинили значне руйнування на Русі та Поділлі, Язловецькому вдалося спинити їхній наступ на прикордонні, а згодом і відтіснити їх назад у Крим.

Його військова служба була лише частиною його громадських вчинків. Польський король, усвідомлюючи його лідерські здібності та вірну службу країні, призначив його на різні високі громадські посади, давши йому звання воєводи Поділля, воєводи Русі та у 1569 році звання коронного гетьмана. Усвідомлюючи його компетентність у східних справах, король двічі призначав його головою польської делегації до турецького султана, укладати договори з метою нормалізувати польсько-турецькі взаємовідносини.

Невдовзі після його останньої зустрічі із татарами Єжи Язловецький помирає у 1575 році у своєму замку у Язловці, залишивши чотирьох синів та двох дочок. Його поховали у замковому склепі, який зараз може знаходитися під великим шаром каміння зруйнованої споруди. Разом із ним була похована ціла епоха польської історії – історії нескінченної боротьби за збереження Польщі та західних держав Європи від загрози зі сходу.

Єжи Язловецький, як громадський діяч та військовий лідер, мав велику популярність та повагу серед своїх земляків та високо цінувався двома останніми королями династії Ягеллонів. Його думка стосовно державних справ завжди мала вагу та добре сприймалася королівським двором та польською шляхтою. Для нижчого класу він став легендарним лідером, який захищав їх від татарської загрози та дав їм можливість жити у мирі та процвітанні. Єдиною частиною суспільства, для якої він був диваком, був католицький клір. Церква не могла пробачити йому навернення у кальвінізм та розповсюдження цієї гілки Реформації у Польщі.

Конфлікт між Язловецьким та кліром розпочався з того моменту, коли він поступився релігійним переконанням своїй дружині (щирій кальвіністці) та замінив католицького пастора парафії Язловця кальвіністським. Це було розцінено серед домініканців у сусідньому Червонограді та їхніх послідовників як ересь. Через їх незгоду, яку вони висловлювали широко та відкрито, Язловецький наказав їм звільнити їх монастир у Язловці та конфіскував їхнє накопичене багатство. Нова релігійна течія не змогла пустити глибоке коріння та прожити дуже довго у Язловці та його околиці. Син Єжи, Миколай, повернув домініканців назад у містечко у 1583, призначивши католицького священника у міську дерев'яну церкву Св. Марії Магдалени.

Протягом свого життя, Єжи Язловецький зробив значний внесок у розвиток міста та поліпшення добробуту його мешканців. Підприємницький та торговий сектори (переважно у руках вірмен та євреїв) процвітали, а разом із ними буйно розросталося і місто взагалі. Упродовж його життя було збудовано багато нових будинків, збільшений замок, поліпшені фортифікації, в результаті чого містечко стало найпотужнішою фортецею на Поділлі. Він також покращив цілу оборонну систему південно-східної частини Польщі, збільшуючи оборонні можливості замків, в тому числі фортеці у Кам'янці-Подільському – місці подільського воєводи.

Його старший син, Миколай, пішов по стопам свого батька – здатного військового лідера, політика та реформатора. Він дуже рано розпочав громадську службу і у час смерті батька був вже знаним авторитетом у державних справах. У час виборів королем Стефана Баторія, його покликали до виборчої комісії, що засвідчує його високе положення серед польської шляхти.

Будучи військовим, він відзначився у битві із московитами під Криволюками у 1580; він придушив повстання молдавського господаря у 1582 та 1591 роках; а у 1595 році він організував експедиційне військо проти кримських татар, щоб покінчити «раз і назавжди зі східною загрозою». Впродовж цієї кампанії, його війська вторглися у Крим, але коли мала розпочатися вирішальна битва, козаки та війська Семиградського князівства зламали своє слово і справа зазнала краху. Засмучений поразкою, Миколай захворів і невдовзі вмер.

Як політик, Миколай брав участь у реформаторському русі, яким керував шляхтич Самуель Зборовський. Головною підтримкою цієї нової політичної партії була шляхта, яка завзято прийняла нові ідеї Західної Реформації. Їхня політична програма мала два пункти: перший – змінити правила виборів, другий – надати рівні права всім релігійним деномінаціям у країні. Проте їхня спроба не досягла успіху, бо більшість шляхти завадила цій програмі реформ. Повстання 1584 року закінчилося битвою на полях Кракова між прихильниками та противниками реформ, у якій послідовники Зборовського зазнали поразки, а їхній провідник був страчений. Після цього жахливого випадку, Миколай Язловецький швидко відступив на Поділля, де зібрав військо, готуючись до наступних битв. Проте мирне втручання римо-католицького архієпископа Львова переконало його відмовитися від бунту, і невдовзі його пробачив король, повернувши свою ласку.

Одним з найголовніших призначень Миколай Язловецький отримав від короля Зигмунта Ваза, який надав йому посаду голови комісії з питань козаків. В цій ролі він відновив мир між козаками та молдавським господарем, в той час зберігши польський вплив на молдавських землях. Згодом він здійснював керівництво іншою королівською комісією, яка планувала та спостерігала за будівництвом фортеці у Кременці, щоб захистити громадян від безперервних набігів татар. У вдячність за його службу він був запрошений на королівське весілля, а згодом удостоєний посадою одного з носіїв королівського балдахину на релігійних та державних святах.

Після навернення назад у католицизм і перед представленням нового священика у Язловецькій парафії, Миколай настояв на тому, щоб священик, для якого він запровадить спеціальний фонд, буде вести громадську школу. Також він запровадив міські закони для захисту бідних, та трудовий кодекс, який забороняв експлуатувати кріпаків та слуг у неділі та церковні свята, які були оголошені днями вільними од праці. Саме йому приписується будівництво шпиталю для міщан та будинку для бідних та німців. Церковні літописи констатують, що «з його смертю, зникло світло польської шляхетності, щез добробут бідних та хворих та випарилося джерело щедрості». Це останнє речення, мабуть, є найкращим свідченням досягнень людини, яка присвятила своє життя службі своїй країні та людям.

Його брат та наступник, Ієронім Язловецький, був людиною великої відваги та великого військового хисту, але він не проявив ані політичної майстерності свого попередника, ані здатності розуміти потреби своїх підлеглих. Історик писав, що «битва була грою для нього, військовий табір – домом, лати – щоденним одягом, а битва із татарами – танком». За ці доблесті його було призначено воєводою Поділля, і цю посаду він обіймав до кінця життя.

Проте, через те що йому забракло розуміння своїх громадянських обов'язків, реформи та покращення, які запровадив його брат, були або недотримані, або цілковито скасовані. Невдовзі після того, як Ієронім успадкував маєток, він почав суперечку із місцевим католицьким кліром, який намагався від нього дотримання обіцянок його брата. Це сперечання згодом переросте у обопільну неповагу та ненависть між Ієронімом та кліром.

Здається, що саме через обкладання великими податками населення Язловця, переважно вірменських купців, Ієронім посварився із вірменським єпископом. Згідно із легендою (яка не може бути підтверджена польськими або вірменськими джерелами), Ієронім наказав поголити єпископу бороду, що вірмени сприйняли як величезну образу. З

цієї легенди вийшла інша, яка оповідає про прокляття, яке наклав на Ієроніма вірменський єпископ, через яке його єдиний син ще дитиною упав у колодезь на замковому подвір'ї і втонув.

Десь в цей час вірменська єпархія переїхала з Язловця до Львова. Це може вказувати на те, що через зменшення своєї громади, вірмени були змушені закрити язловецьку єпархію та перевезти літописи у Львів, бо тамтешня парафія існувала на той час набагато довше ніж язловецька. Місцевий фольклор зазначає, що єпархія переїхала через суперечку між вірменським єпископом та Ієронімом Язловецьким, але свідчення суперечать цьому.

Містечко, яке лежало на головному маршруті між сходом і заходом, втратило більшість своїх ділових можливостей через захоплення турками у 1484 році портів північного Причорномор'я, яке перекрило торговий рух на схід. На додаток, постійний неспокій у сусідній Молдові та Бессарабії та наростаючий там турецький вплив позбавили польських купців ринку збуту своєї сільськогосподарської продукції та джерел іноземних товарів, які були потрібні не лише у Польщі, але й на Заході. Втрата Язловцем східних ринків змусила купців шукати в інших місцях сприятливіших умов для ведення бізнесу.

У рівній мірі закриття турками чорноморських портів та східних ринків вразило і місто Львів, який все одно мав краще розвинутий бізнес та торговельний клімат і пропонував новоприбулим більші можливості зростання і процвітання. Організувавши бізнес з інших частин Польщі і ставши при тому проміжним центром відправки сільськогосподарських товарів у балтійський порт Гданськ, а звідти у Західну Європу, Львову вдалося зберегти певну ринкову діяльність. Відповідно це мало привабити купців та торговців з менш процвітаючих місць як Язловець, бо Львів мав не лише сприятливий клімат для ведення бізнесу, але набагато безпечніше географічне положення, подалі від татарської загрози. Ці умови мали привабити таких орієнтованих на торгівлю людей як вірмени, але, цілком вірогідно, Львів прийняв лише найбільш заповзятливих з них. Через цю причину вірменське населення зменшилося у кількості, що могло вплинути на зникнення їхнього релігійного представництва.

Ієронім Язловецький помер у 1607 році, не залишивши по собі нащадка чоловічої статі. Він заповів свій маєток дружині Елеонорі, колишній князні Острозькій, дочці краківського каштеляна Януша. Вдова насамперед примирилася із кліром віддавши домініканкам нову церкву, побудовану її дівером Миколаєм Язловецьким і давши добро на щедрю спадщину, яку Миколай заповів місцевій парафії і домініканцям. Через деякий час вона втрутилася у довгий диспут із кліром, який нехтував своєю парафією, приділяючи весь свій час та увагу справам свого Ордену.

Згодом, вірогідно тоді, коли її чоловік ще був живий, вона приймала активну участь у громадянських справах та добробуті містечка. Проте, вона не виявляла таку відданість цим справам, як її дівер, і її досягнення у цій сфері не були такими визначними, як його. Також вона зацікавилася мистецтвом і стала відданою покровителькою музики. Перший польський композитор, Миколай Гомулка, був частим гостем при її дворі та отримував від неї сповнену ентузіазму підтримку своїх творчих спроб.

Згідно із доступними записами, Миколай Гомулка народився у Кракові у 1564 році, де католицький єпископ першим усвідомив його талант. У віці шістнадцяти років, він склав свою першу та єдину, яка вижила, композицію «Польська Псалтир», яку опублікувало краківське архієпископство. Інші його композиції не збереглися, але відомо, що його музику грали по всій Польщі і у більшій частині Литви. Літописець згадує, що протягом того часу він був дуже популярний у шляхти «яку він тішив своїм талантом». За 26 років своєї мистецької праці він мав створити велику кількість композицій на нерелігійну тематику, але скоріш за все вони були записані лише у одному екземплярі, що зробило їхні шанси на збереження примарними, на відміну від його церковних творів.

Впродовж одного з своїх візитів до двору Елеонори Язловецької, він захворів та невдовзі помер у її замку. Як людина з народу він був похований на домініканському цвинтарі на ділянці біля огорожі. Його могила із часом стало невідомою та забулася.

Згодом, у середині XIX сторіччя, власник Язловця віднайшов могилу та відновив надгробок. Деякі з його тогочасних послідовників та прихильників встановили меморіальну дошку на вході у домініканську церкву. Цю дошку із наведеним нижче латинським написом можна було побачити ще до початку Другої Світової війни:

D.O.M (Deo Optimo Maximo)

Gomolcam His lapis indicat sepultum
quem cum devorat atra mors choraulae
omnes ingemuere musicique
megatumouue domus stretere mutae
at recte cineres Tui quiescant
Gomolco hoc tumulo a Tuis parato
Obiit Anno D. MDCIX
die V Martis Aetatis XLV

У 1610 році Елеонора, яка рано овдовіла, узяла шлюб вдруге із князем Яном Єжи Радзівілом, могутнім литовським магнатом. Через рік, вона та її чоловік підписали документ, у якому вони віддавали право опікуватися парафіяльною церквою та її майном новому пастору, отцю Адаму Маковському. Але важливішим документом, який вони обопільно узгодили, було підтвердження прав наданих раніше вірменам. На самому початку цього документу була заява, яка урочисто проголошувала, у відповідь на прохання вірмен, про продовження привілеїв наданих їм Ієронімом Язловецьким. Це свідчення про людину, яка ніби-то діяла проти вірмен і їхнього єпископа, ставить під сумнів легенди про конфлікт Ієроніма та вірменської громади.

Метою цього документу, як було зрозуміло з нього, зважаючи на його ліберальні умови, було збільшити вірменське населення Язловця привабивши новоприбулих скористатися торговими та діловими можливостями і тим самим покращити економічне становище Язловця. Це свідчить про те, що треба було відродити бізнес, який занепав у містечку.

Умови документу були насправді дуже щедрими для вірмен, але були надані за рахунок інших національних груп. По-перше, вірменам була надана гарантія вільного в'їзду та виїзду з містечка та збереження їхнього традиційного права самоврядування, що «вони можуть управляти своєю громадою у цивільних та церковних питаннях на кшталт вірмен у Кам'янці-Подільському». По-друге, міські чиновники не мали права втручатися у справи вірменських купців та торговців, а їхні господарства були звільнені від грошового та натурального податків. Зрештою, були поновлені їхні колишні майнові права на ліси, поля та луки у селищі Порохова.

Княгиня Елеонора, вдова Ієроніма, дружина князя Радзівіла, була останньою з лінії Язловецьких, хто проживав у замку та піклувався про його великі земельні володіння. Про її подальшу долю ми знаємо дуже мало. Наявні документи стосуються шляхти, кліру та церковних справ та нічого не містять стосовно Язловця та його населення.

Якщо б не спадщина Миколая Язловецького, який так щедро намагався поліпшити добробут своїх людей, ми б навряд чи дізналися про те, що містечко мало такі вигоди, як військовий та громадський шпиталь, будинки для бідних та немічних та, зрештою, символічну школу, якою опікувалася парафія. Ми можемо із впевненістю зазначити, що містечко мало велике та впливове вірменське населення та меншу єврейську і польську громади, і ми можемо припустити невелике русинське населення, яке мало ототожнюватися із поляками.

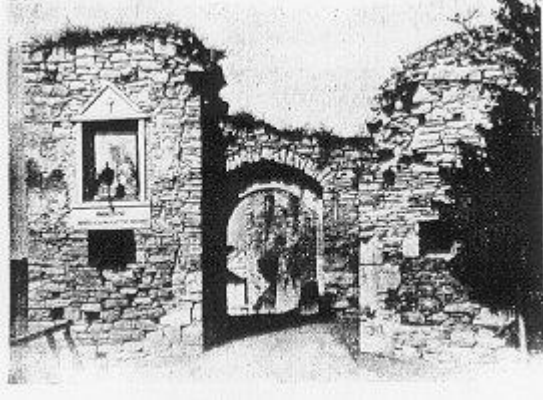
Будь-яка доступна документація вказує на те, що Язловець, наприкінці ери Язловецьких, вже пережив пік торговельного та бізнесового розвитку. Зі списку церковних внесків, які збиралися у формі податків, ми знаємо, що язловецьке земельне володіння

включало у себе декілька сіл, деякі з яких знаходилися доволі далеко від містечка; що була броварня, фабрика цукрових заміників, ринок, на якому конкурували євреї та вірмени, і декілька млинів. З дебетної сторони документу ми можемо побачити, серед інших витрат, плату вчителю парафіяльної школи, яка вказує, що школа існувала насправді.

Беручи до уваги цей звіт, ми можемо припустити, що Язловець був на той час добре впорядкованим містечком, і в багатьох випадках випереджав інші містечка краю. Найбільш вірогідно, що єдиним містом, яке мало більшу важливість, був провінційний центр Кам'янець-Подільський. Як ми могли побачити, майже кожний з Язловецьких був нагороджений посадою подільського воєводи, що вказує на міцні зв'язки Язловця і Кам'янця-Подільського. Обидва ці містечка були наймогутнішими фортецями подільської захисної мережі, і їх зводив на прохання Єжи Язловецького один і той самий голландський архітектор. Важливість Язловця для захисної мережі польських кордонів та економічних аспектів регіону на той час була беззаперечна.

Глава VI. Родина Конецпольських

Після смерті Елеонори Радзівіл (Язловецької) у 1617 році, її великі володіння були успадковані різними далекими родичами. Язловецьке землеволодіння, яке на той час складалося з двох міст, 31 села та інша менша власність були розподілена між родами Чурил, Богушів, Кашевських, Станіславських та Тишкевичів. Немає жодних документів, які можуть надати нам деталі, який саме з перелічених вище родів став власником містечка і замка, але цілком ймовірно, що жодна з цих сімей не осіла у Язловці.

Згідно із пізнішими записами і містечко, і замок певний час були у руках найманих управляючих або орендарів.

Перший документ, який відкриває ім'я особи, що безпосередньо відповідала міській справі, відноситься до довготривалої ворожнечі між мирським духівництвом та Орденем домініканців за права на церковне майно, яке було колись залишене парафії Миколаєм Язловецьким. Згідно із документом, Ядвіга Белжецька, напевне член роду Чурил, яка змінила прізвище після шлюбу, втрутилася у цю суперечку у якості землевласника. Спочатку вона прийняла сторону світського духівництва, за що місцеві домініканці відлучили її від церкви. Під їх тиском, вона змінила своє рішення і віддала домініканцям верх у питанні власності, у якому головним об'єктом було село Незброди (пізніше Жнибороди).

Проте, це не вирішило проблеми, бо міське духівництво та їхній безпосередній голова, єпископ Кам'янця-Подільського, не прийняли зміни її рішення. Вони склали позови до подільських судів, після чого у справу втрутилася вища влада церкви і держави. Невдовзі справа дійшла до уряду Ватикану та польського короля, які мали її остаточно розв'язати. Зрештою у 1639 році, через 50 років після свого початку, суперечка була вирішена вищим судом Поділля, який розподілив спірне майно між обома ворогуючими сторонами. За вироком суду, майно мало бути повністю розділене, навіть стара дерев'яна приходська церква мала бути перенесена з земельних володінь домініканців нижче до ріки у центр Язловця.

Довготривала суперечка підсилена жадібністю землевласників та їх чиновників мала негативний вплив на міське населення, особливо на ділову частину громади. Ці два фактори згодом стали побічною причиною великого податкового збору з міщан, який збирали і землевласники, яким були потрібні гроші на церковний податок, пеню та юридичні витрати; і орендарі, які шукали швидкого збагачення. Ця подвійне вимагання коштів від населення привело господарську діяльність містечка до застою, що спричинило економічні труднощі та зниження щорічної данини до державної скарбниці.

На це сумне становище справ звернув увагу король Владислав IV, який, розуміючи важливість збереження торгівлі та господарства, видав у 1638 році два окремі накази. В них він насамперед заборонив власникам та орендарям перешкоджати купцям та торговцям та наказав землевласникам поновити знову торгові ярмарки. З точки зору зростаючої конкуренції зі Львовом, який тоді дуже швидко розвивався, втручання короля відбулося саме вчасно.

У 1643 році, останній залишившийся спадкоємець язловецького земельного володіння, Анна Одживольська продала містечко та 14 сіл добре відомій громадській фігурі – Станіславу Конецпольському. Зміна землевласника впродовж економічної депресії стала рятівною для населення. Конецпольський був освіченим чоловіком, який

вже відзначився і на державній службі, і на полі бою. Сама така людина була потрібна Язловцю, щоб вивести містечко з економічної стагнації.

До того як він купив Язловець та його землеволодіння, Конецпольський вже обіймав декілька високих державних посад на службі у короля та його державі. Як відданий прихильник гетьмана Станіслава Жолкевського, він брав участь у військових кампаніях проти Москви та турків. У 1620 році він був захоплений у полон турками у битві під Цецорою, на землях Молдови, та ув'язнений на 4 роки. Кінець кінцем його звільнили завдяки прямому проханню польського короля стамбульському султану.

Невдовзі після повернення на батьківщину, командуючи королівським військом, він отримав дві важливі перемоги над татарами: під Звенигородом у 1624 році та Мартиновим у 1626 році. Через декілька років, у 1629, він розбив шведів, які перейшли північний кордон Польщі, під Тшчаною. У цій важливій перемозі його війська захопили 37 шведських полкових стандартів, які потім були виставлені напоказ у костьолі святого Яна у Варшаві.

У якості командувача польських територіальних армій, він перешкодив декільком спробам козаків вдертися на східне прикордоння Польщі. Щоб захисти ці земля від подальших набігів, він побудував міцну фортецю Кодак, яка на той час вважалася неприступною. Стратегічно вона була розташована на маршруті, який використовували татари і козаки, для перешкоди їхнім нападам.

Невдовзі після того як Конецпольський оволодів Язловцем, він видав указ на користь вірмен, який підтверджував їхні права записані у Вірменських Статутах, які були впорядковані у 1519 році польським королем Жигмунтом I, та гарантував їхні особливі привілеї та стверджував привілеї надані Язловецькими, що «вони будуть рости у кількості та процвітати». Указ Конецпольського підписаний у 1643 році, підтверджував автономні права та свободи вірмен, які також мали зберігатися майбутніми землевласниками. Це стало сигналом економічного відродження Язловця та дало початок нового періоду добробуту.

Вірменська громада ще раз зібрала всі свої сили та можливості для відродження міста, яка почало повертати собі статус важливого пункту на торговому шляху між сходом і заходом. Вірмени також показали власні ознаки відродження, і збільшення їхнього населення стало причиною повернення їхньої єпархії у Язловець; архієпископ Андрій зробив місто своєю резиденцією. Указ Конецпольського поновив їхні права на самоврядування та призначив групу з дванадцятьох суддів та мера наглядати за їхніми внутрішніми справами, першим вірменським мером на цій посаді став чоловік на ім'я Бахдазар. Записи того часу також розповідають про складські потужності, які зберігали істотні запаси іноземних товарів, що вказує на пожвавлення господарської діяльності у містечку. Вірогідно, більшість цих товарів знаходилася на складах транзитом для подальшого перевезення на ринки Львова, який тоді швидко розвивався.

У більш пізньому віці Станіслав Конецпольський був знову викликаний на війну із татарами, які ще досі були головною загрозою східних кордонів Польщі. Коли значне татарське військо вторглося у країну, він швидко зібрав свої війська та завдав їм поразки під Охматовим у 1646 році, на тому ж місці, де декілька років перед тим переміг Єжи Язловецький. Незабаром після цієї перемоги цей великий польський патріот та військовий лідер вмирає у своєму замку. Він заповідає Язловець та все землеволодіння своєму єдиному сину, якого народила його друга дружина Христина (Любомирська), поки він був у турецькій неволі.

Окрім того, що цей великий польський лідер, якого так часто згадують на сторінках польської історії, був успішним військовим командувачем та здібним керівником, його ще знають за багато безцінних рис характеру, що зробило його легендою серед сучасників. Один з літописців того часу описує його так:

«Станіслав Конецпольський був людиною великої відваги та шляхетного характеру. У компанії він був ввічливим та товариським. Він ніколи не поспішав у битві і в кожній

військовій кампанії діяв з обережністю, як і його колишній командир Станіслав Жолкевський. Через його схильність до заїкання, його друзі казали, що «його дії швидші за слова». Фізично він був дуже сильним. Це видно з того, як він стріляв з луку. Коли він відпускав стрілу, вона легко пробивала залізні лати».

Новий спадкоємець Язловецького землеволодіння, Олександр Конецпольський, отримав освіту у університетах Франції та Італії. Військові знання набув під час служби під командування Ауріакуса (вірогідно австрійського генерала), де відзначився у битвах у Бельгії. Ще молодиком він планував подорож Сходом, щоб познайомитися із його культурою, особливо індійською. Проте, перед тим як відправитися у довгу подорож, його батько покликав його до дому, саме вчасно, щоб він встиг взяти участь у битві із татарською ордою під Охматовим.

Головним зобов'язанням Олександра у якості нового землевласника Язловця була оборона своїх великих володінь від іноземних нападів і зміцнення замку у Язловці, для того, щоб він зміг витримати будь-яку можливу облогу. Збільшені розміри укріплень дозволяли розмістити у замкових стінах біля трьох тисяч людей, але немає жодних вказівок на те, що саме додалося до початкових фортифікацій. Скоріш за все у межі розширеної фортеці увійшла ділянка, на якій пізніше розташувався палац Понятовських. У першому випробуванні вогнем, фортеця справдила покладені на неї надії, відбивши у 1648 році напад великого козацького війська.

Ця нова загроза зі сходу мала глибоко негативний ефект на економіку всього південно-східного регіону Польщі. Маса людей з українських степів під проводом Богдана Хмельницького, польського зрадника, у союзі із татарами та волохами, які неодноразово нападали на польські території, спустошували та грабували міста та села, брали бранців для східних ринків рабів. І як прямий результат цих вторгнень сільське господарство, головна галузь місцевої економіки, як і вигідна торгова індустрія були знищені, і більша частина України лежали у руїнах. Спустошення регіону найкраще описана у наступній приказці того часу: «Україна – то руїна». У той час Хмельницький, не маючи коштів для продовження війни, продавав своїх власних підданих у турецьке рабство, щоб здобути гроші на свої військові потреби.

Головний удар козаків був направлений на процвітаючі містечка та міста, де вони сподівалися на багаті трофеї. Одним з головних об'єктів військових дій був Львів, який тоді був на піку свого процвітання. Місто, оточене у 1648, 1655, 1672 та 1675 роках, мало платити ворогові істотний викуп при кожній нагоді – суму, яка часто-густо перевищувала економічні можливості населення. Це тривале виснаження міських ресурсів привело Львів до краю економічної кризи, так як торгові та господарські інтереси шукали райони менш підвладні козацькій загрозі. Язловець мав певну вигоду з невдач Львова, люди почувалися у містечку безпечніше, бо воно знаходилося поза головними козацькими шляхами і також було добре укріплене.

Протягом цих довгих та руйнівних війн, Олександр Конецпольський воював із татарами та козаками на полях Збаражу, Жванцю та Берестечка. Ворожі напади тих часів не зачепили його власне містечко Язловець, першочергово завдяки зусиллям однієї людини – новоприбулого з Вірменії Богдана Сефаровича. Перед тим як оселитися у Язловці, Сефарович отримав деякий військовий досвід у себе на батьківщині, і війни із татарами і козаками дали йому широкі можливості відточити свою майстерність.

Із наближенням козацького війська, Сефарович організував загін самооборони для підтримки своїх вірменських співвітчизників із метою забезпечити ефективну оборонну систему всього містечка та багатств, які зберігалися у його стінах. Впродовж всієї війни із козаками він успішно відбивав їхні періодичні напади, за цей подвиг його ім'я збереглося для нащадків у образі легендарного захисника Язловця. Через те, що немає вказівок на те, що головний удар ворога був спрямований на містечко, його військові дії мали бути спрямовані на менші ворожі загони, яким він заважав свавільно грабувати оточуючи села.

За ці дії Конецпольський визнав його героєм містечка, а його вдячні співвітчизники обрали його мером вірменської громади до кінця життя.

Язловець та його жителі, які майже не постраждали від козаків, ще менше постраждали від шведської агресії з півночі. Протягом вторгнення шведів, Язловець знаходився далеко від театру військових дій, руйнації та ворожої окупації. Козацька загроза, ще існуюча, почала поступово вщухати, і її успішно стримувала самооборона Сефаровича та регулярні війська Конецпольського, розташовані у замку. Тоді ситуація у Язловці було безпечною та мирною.

Шведське вторгнення через Балтику, що тривало з 1655 року до 1660, підкорило більшість західних територій Польщі іноземній окупації та руйнації. На додаток, козаки, росіяни та Семиграддя поновили свої напади на східні території Польщі. Цій майже безнадійній ситуації зарадили загальне повстання і політичні заходи супроти загарбників. Надійшов лист, у якому свою допомогу пропонував австрійський король Кароль, який не волів бачити могутнього шведського короля своїм безпосереднім сусідом. Його армія вдерлася з одного боку у шведські володіння у Данії, а з іншого Семигородське князівство. Також татари повернули проти козаків на користь Польщі, і зрештою вся територія Польщі була звільнена.

Впродовж цих важких часів Олександр Конецпольський лише час від часу був вдома. Більшість свого часу він проводив у битвах із ворогом, переважно шведами. Його війська успішно били північного загарбника під Варшавою, Мальборком та Торунем і, зрештою, виштовхнули його геть з території Польщі. Він раптово помирає далеко від дому у 1659 році, залишивши своє землеволодіння своєму єдиному синові Станіславу.

Як зазначалося вище, Язловцю вдалося уникнути руйнівного впливу війни протягом цих важких для Польщі часів, і, завдяки своїм особливим умовам, повернути своє колишнє становище важливого торгового пункту східної Польщі. Відродження міської господарчої діяльності стверджують документи, які відносяться до цього періоду; найважливішим є указ короля Яна Казимира, який вийшов у 1659 році невдовзі після смерті Олександра Конецпольського, який давав роду Боїмів владу збирати митний податок у Язловці «розташованому у Галицькій окрузі у Подільському воєводстві». Це рід у свою чергу був зобов'язаний платити двома платежами на рік 30 000 злотих у королівську скарбницю. Ця сума вказує на реальний масштаби комерційної діяльності, яка на той час існувала у Язловці.

Інший королівський указ знову відкривав торгівельний ярмарок у день святого Василя і ще один двотижневий ярмарок, який мав починатися у день святого Георгія. Це є ще одним доказом стійкого торгівельного та господарчого положення містечка і вказує на те, що воно досягло нової висоти процвітання у своїй історії. Інший літопис зазначає те, що ці торгівельні ярмарки набули великої популярності у Польщі так само як і серед купців з інших країн. Є згадування про їх популярність серед арабських, грецьких, турецьких та молдавських купців, які приїжджали до Язловця для того, щоб обміняти свої вироби на місцеві сільськогосподарські товари.

Інші записи дають детальний опис містечка. Згідно із одним, Язловець мав три брами, через які купець чи мандрівник міг потрапити до відповідних торгівельних районів. Кожна з цих брам була названа ім'ям етнічної групи, яка проживала у прилеглих до брами міських кварталах. Таким чином, містечко мало Вірменську, Єврейську та Польсько-Русинську брами. Всі вони постійно охоронялися, але найбільш жорсткий контроль був під час ярмарок.

Іншою ознакою розвитку міста у першій половині XVII сторіччя була кількість громадських будівель та церков, які знаходились у його стінах та довколишніх районах. Місто було захищене оборонними мурами та величезним замком, який спостерігав за містом з найвищого пагорбу. До західної частини замку були добудовані мури, які значно посилили його оборонну здатність. Зі сходу замок мав дві масивні вежі, які служили

щитом від ворожих атак. Як було зазначено вище, його величезні фортифікації могли розквартирувати 3 000 людей, що робило цей замок найпотужнішою твердиною Поділля.

В центрі містечка, десь у Єврейському районі, була двоповерхова ратуша побудована з білого тесаного каменю. Але літопис не наводить жодних деталей про цю будівлю та діяльність у її стінах. Один вірменський заповіт дає гарний звіт про церкви та інші релігійні будівлі у місті та поза ним. Він згадує вірменську церкву, яка була оточена оборонними мурами та вірменський монастир, яких знаходився у лісі біля злиття Стрипи та Вільхівця; також звертає увагу на римо-католицьку церкву, яка також була оточена оборонними мурами; домініканську церкву та монастир; також враховує дві русинські каплиці у місті та три за його межами. Через те, що цей заповіт був складений членом вірменської громади, не була згадана масивна синагога, яка була побудована на одному з трьох місцевих пагорбів. Також заповіт не згадує нічого про величезну бійню, яка була розташована біля Вільхівця і яка слугувала людям у місті та поза його межами, на що вказують її розміри.

З трьох окремих громад, католицької, єврейської та іудейської, кожна з яких мала права самоврядування, вірмени були найбільш численною, процвітаючою та найкраще організованою. Підтверджує це твердження той факт, що вони були здатні захищати міське багатство лише своїми власними силами. Щодо їхнього багатства, то доказом цього є перелік цінностей у чотири сторінки довжиною, які були спільним скарбовим фондом вірменської громади.

У випадку міського добробуту, слід лише глянути на здатність міщан, в додаток до піклування про свою власну охорону, підтримувати королівську скарбницю митними податками та на виділення істотних коштів для підтримання міського гарнізону.

Єдиний тогочасний матеріальний опис містечка був зроблений Делераком, французом, який служив при дворі гетьмана Яна Собеського. Цей опис, частина його мемуарів, яскраво змальовував міський центр, яким його міг бачити автор з мурів замку, у якому він безсумнівно зупинявся разом зі своїм патроном. Він мав гуляти вулицями міста, бо він згадує міську красу, та відвідати церкви, особливо вірменську, яка вразила його невідомими йому слов'янськими написами. Опис, хоча і не великий за змістом, цей опис дає прийнятний огляд Язловця на вершині його розвитку.

Він писав:

«У мальовничій долині лежить містечко Язловець, побудоване у формі амфітеатру. Воно простягається від вершин похилих пагорбів до досить широкого потоку у самому низу. Потік в'ється довкола трьох пагорбів і проходить вздовж рядів будинків, побудованих вздовж його берегів. Широкі вулиці та розкішні будинки з обох боків декоровані польською та русинською символікою. Присутність декількох церков посилює красу містечка. Поблизу з вражаючим римо-католицьким костелом знаходиться величезна єврейська синагога. У центрі є грецька (це має бути вірменська) церква та цвинтар з конусоподібними надгробками, написи яких нанесені слов'янськими мовами».

Згадку про вірменську церкву та багату архітектуру їхньої громади як про греків, можна віднести до недостатньої обізнаності автором міського етнічного складу того часу. У Язловці ніколи не існувала грецька громада, якщо він не мав на увазі русинів-греко-католиків. Вірогідно він помилково прийняв вірменську церкву розташовану у центрі та їхній цвинтар з «конусоподібними надгробками» за церкву та цвинтар місцевих греко-католиків. Єдиною греко-католицькою церквою у цьому районі на той час була церква святого Миколая, яка знаходилася у приміських Броварах, яку не можна було побачити з замку, бо її мав закривати один з пагорбів.

Біля 1670 року торгівельна діяльність у Язловці все ще мала бути жвавою. У цей рік польський король Корибут Вишневецький декретував додаткові торгові ярмарки, які мали проводитися у Язловці. Згідно із літописами ці торгові ярмарки були популярними серед місцевих мешканців та купців з Польщі та інших країн.

Цей момент був вершиною розвитку містечка за всю його історію. Подальшому розвитку передусім завадило вторгнення у Поділля у 1671 році турків та їхніх союзників, козаків та татар. Хоча того року поляки перемогли турецькі армії під Підгайцями, турецька навала під проводом султана Мохамеда IV мала набагато довшу тривалість і завдала безмірно більше шкоди країні. Турки були найбільшою силою у цьому регіоні, та завдяки своїм великим матеріальним та людським ресурсам вони могли вторгтися, захоплювати та утримувати захоплені території протягом довгого часу.

В результаті військових дій, майже всі подільські твердині потрапили до рук турків, включно із замками у Кам'янці-Подільському, Зборові, Озерній та Золочеві. Лише замки у Бучачі, Язловці та Тереховлі залишалися вільними від ворожої окупації. Перший, який у відсутності чоловіка обороняла Марія Потоцька, султан залишив непошкодженим, коли дізнався, що там командує жінка. У Тереховлі вже інша жінка зіграла вирішальну роль у обороні, завдяки чому гарнізоні вдалося вистояти проти ворога. Дружина командувача обороною замку Хжановського загрожувала покінчити життя самогубством, якщо її чоловік вирішить здатися ворогові, таким чином надавши воякам рішучості та створивши гарну атмосферу для оборони замку.

Замок у Язловці, добре укріплений та забезпечений провізією та укомплектований військами Конєцпольського, жодного разу не дозволив ворогу підійти близько своїх стін. Літопис вказує на те, що гарнізоном керував особисто Конєцпольський, який також успішно діяв проти невеличких турецьких та татарських загонів. Це також означає, що султан не здійснював будь-яких значних військових дій супроти фортеці у Язловці.

Колишній герой Язловця, Богдан Сефарович, довічний мер вірменської громади, ще раз взяв зброю у руки для захисту своєї вітчизни. Організувавши вірменську самооборону, він пильно стежив за наближенням ворожих загонів і відразу реагував на появу небезпеки. Його військові дії були настільки ефективними, що місто було звільнено від мародерських загонів турків та татар протягом всіх військових дій. Саме за цю героїчну витримку польський король дав йому шляхетське звання, прізвище Спендовський та герб родини Конєцпольських.

Оборона Бучача, Тереховлі та Язловця були лише маленькими місцевими перемогами і не мали жодного вирішального ефекту на результат першої війни із турками. Польща зазнала численних військових поразок і, зрештою, була змушена підписати мирну угоду із турками у 1673 році у Бучачі. Цей договір відомий у польській історії як «Ганебний договір». За ним Поділля та Україна мали стати частиною Османської імперії також були затверджені деякі поступки козакам та татарам, які з цього моменту визнавалися Стамбулом владою на цих територіях.

Через те, що польський сейм не визнав Бучацький мирний договір, турки знову вторглися, та у 1676 році турецький командувач Ібрагім Шайтан форсував Дунай та увійшов на землі Польщі. Разом із багатьма важливими фортецями цього разу потрапив до рук ворога і Язловець. Замок, хоча добре укомплектований людьми і забезпечений амуніцією та харчами, здався без бою. Цей акт ганебної капітуляції був провинною командира гарнізону фортеці, затятого п'яка, який за відсутності Конєцпольського вирішив відмовитися від захисту міста і замка.

На той час Богдан Сефарович вже помер, і не було іншої людини здатної зайняти посаду цього хороброго вірменина, щоб змусити людей захищати свої домівки. Війська загарбників пограбували містечко, спалили будинки та забрали деяких міщан у рабство. Тим, хто виїхав із міста перед нападом, вдалося уникнути цієї похмурої долі, серед цих людей була велика кількість вірмен, які переселилися у Броди біля Львова, забравши із собою відомий образ Мадонни та церковні літописи, в яких збереглася історія їхньої громади.

Також турки зрівняли із землею замок у Бучачі. Язловецькому замку, через свої розміри та стратегічне розташування, вдалося уникнути руйнування, бо турки використовували його у якості плацдарму, з якого вони здійснювали військовий контроль

над регіоном. У замку вони запровадили постійний військовий гарнізон і навіть трохи поліпшили фортифікації. Проте, поза замком всі споруди прийшли у занепад впродовж семи років турецької окупації.

Турецька проблема була остаточно вирішена у 1683 році, коли їхні армії зазнали поразки біля брам Відня (Австрія) у вирішальній перемозі Заходу, у якій польські війська під проводом Яна Собеського були вирішальним фактором. Потім Собеський переслідував відступаючу армію Кари Мустафи на території Угорщини, яка межувала із окупованим турками Поділлям. Ці військові дії звільнили майже всю територію Поділля, за винятком фортеці у Кам'янці-Подільському. В цей час інше польське військо під проводом Стефана Потоцького завдало нищівної поразки турецьким арміям, які ще залишалися на польській території.

Головні сили короля Собеського звільнили Язловець. Існують дві версії звільнення міста за Рубінковським та Далераком, обидві схожі, але не ідентичні. Вони розповідаються про облогу замку та його здачу без бою. Різниця між ними полягає в моменті здачі та поведінки турецького командувача.

Згідно з Далераком, турецький командувач, побачивши польську армію, яка наближалася з півночі до пагорбу навпроти замку, закликав своїх людей готуватися до захисту. Готуючись до довгої осади, поляки вирили шанці на пагорбах, які оточували замок, впродовж чого вони знаходилися під вогнем артилерії турецької залоги. Через декілька днів від початку облоги, до польського табору прибув сам король; він запізнився через те, що до нього вперше після перемоги під Віднем приєдналася його дружина Марисенка. Разом із нею прибули декілька іноземних сановників: іспанський делегат Монтекукулі, австрійський представник Валенштайн та Ангело Мороціні з Венеції.

Ага, турецький командувач, відкидав вимоги короля здати замок, поки він не почув перші залпи польських гармат. Коли поляки відкрили вогонь, він вивісив білий прапор над найвищою вежею замку, але коли він здався королю, він висловлював побоювання щодо долі, яка чекала на нього на батьківщині після того як він здасться без бою. Королева, яка була присутня на церемонії капітуляції, пожаліла його та запросила його до себе на службу. Він служив їй всю решту свого життя, керуючи одним з її землеволодінь у центральній Польщі.

Версія Рубіновського розповідає про те, що після здачі зброї перед королем, турки перемістили язловецький контингент у Кам'янець-Подільський, який ще досі був у їхніх руках. Перед відходом турецький командир висловив побоювання, що він заплатить власним життям за цю поразку, коли буде звітувати перед своїм командуванням. Хтось запропонував йому приєднатися до польського війська, як це зробило багато його людей, але він відповів, що «краще я помру у Кам'янці-Подільському ніж зраджу великому візирю». Отже, ймовірно інший турок нижчого звання потрапив на службу до королеви.

Польський король розстався із королевою і перейшов Дністер біля Жванця, щоб звільнити декілька міст на південь від ріки. Перед від'їздом він залишив у Язловці сильну військову частину, яка мала захищати найближчі райони від невеликих груп турок і татар, які ще могли з'явитися у цій окрузі. Командувачем загону він призначив одного з найвищих військових чинів свого війська – польного гетьмана, що вказує на стратегічну важливість замку та містечка на південно-східних кордонах Польщі.

Невдовзі після цього звільнення у 1682 році землевласник Язловця, краківський каштелян Станіслав Конєцпольський помирає у мирі в одному зі своїх володінь. Бездітний, він залишив майже всі свої володіння, за винятком Бродів та Підгірців, своєму найближчому родичу, белзькому воєводі Янові Конєцпольському. Новий власник не змінив свою резиденцію на язловецький замок, але призначив коменданта керувати містечком, яке на той час було малонаселене і лежало у руїнах через війну.

Наслідком війн із турками було цілковите спустошення містечка та повна зупинка його колишньої жвавої торгівельної діяльності. Більшість громадських та приватних будівель були зруйновані та серйозно пошкоджені, особливої шкоди зазнали церкви.

Масовий виїзд вірмен з міста та те, що багато людей потрапили у турецьке рабство, сильно вдарило по кількості колись великого населення. Вижити вдалося лише невеличкій частині, в основному тим, хто був задіяний у сільському господарстві, яке було потрібно туркам. Отже, на час звільнення у містечку залишилося лише небагато вірмен, так само євреїв, поляків та русинів.

Єдиним вигідним аспектом турецької окупації було запровадження у місті та околицях фруктових садів та виноградників. Турецький командувач, невдовзі після захоплення замку, наказав посадити на схилах пагорбів фруктові дерева та виноград, тому коли місто було звільнено, вони вже добре розрослися та приносили фрукти. Після свого призначення польський комендант наказав зберегти їх для «фруктів та зовнішнього вигляду». Треба зазначити, що виноградники незабаром дали поштовх виноробству, яке невдовзі стало для мешканців та землевласників Язловця основною галуззю, яка формувала річний дохід.

Виноробство стало одним з головних занять єврейської громади, що може бути ознакою того, що, вірогідно, вони найменше постраждали від турецької окупації і отже мали можливість здобути знання вирощування винограду та виробництва вина. З цього часу надалі вони стали місцевою підприємницькою та торгівельною групою, замінивши вірмен, навіть хоча їхня кількість була відносно малою.

Ім'я короля Яна Собеського стало звичним для міста та його мешканців впродовж всіх наступних років його правління. У 1684 році, завершуючи кампанію проти турків та їх союзників татар, він укріпив замкову залозу, яка мала захистити місто від ще залишаючихся ворожих загонів. У 1685 році він обрав Язловець плацдармом для збору військ, які мали звільнити Кам'янець-Подільський. Пізніше містечко теж використовувалося із цією метою декілька раз. У 1686 році королівська армія під проводом гетьмана Хелмського зібралася на міській околиці для звільнення решти Поділля. У 1687 році король Собеський знову відвідав Язловець, де він чекав на повернення свого сина з експедиції проти турків у Молдові. У 1692 році інше королівське експедиційне військо зібралася у Язловці, щоб битися із татарами.

Торгова діяльність була й досі частиною міського буття, але це мало невеликий вплив на відродження містечка.

Безперервні військові дії та присутність ворога не могли принести Язловцю або Поділлю великої користі. Військова присутність трохи сприяла збільшенню торгівельної діяльності, але нескінченний безлад створив негативний ефект на нормалізацію торгівлі масштабу минулих років. Але це було і завадою, бо збір коштів на утримання гарнізону замку та військових частин, які проходили через місто транзитом, лежало тяжким тягарем на міському населенні.

Перші ознаки покращення можна побачити у записах починаючи з 1700 року. Згідно із інформацією, у місто почали повертатися колишні його мешканці, які оселялися у покинутих будинках, які їм віддавав землевласник. Міський літопис вперше згадує, що за дозволом Яна Конєцпольського право володіння колишнім маєтком Сефаровича (Спендовського) було віддано родині Богдановичів. У 1700 році була наново відкрита вірменська церква, і домініканці знову заволоділи своєю церквою і монастирем.

Польська історія після смерті короля Яна Собеського була наповнена політичним та військовим безладом, який призвів країну до краху. Син Собеського, Якоб, очевидний кандидат на польський трон був ув'язнений саксонським королем Августом, який сам був претендентом на польський престол. Через інтриги Пруссії та Росії, Август був обраний королем Польщі всупереч сильному опору поляків, які хотіли, щоб король був поляком за походженням.

Саксонець, тепер відомий як король Август II зустрівся із великим несхваленням польської шляхти, яка за допомоги шведського короля Карла XII обрала свого власного кандидата, Станіслава Лещинського. Правління Лещинського тривало лише п'ять років (1704-1709). Після того як шведи розв'язали війну із росіянами та зазнали поразки під

Полтавою у 1709 році, Лещинський був змушений зректися престолу та залишити країну. На польський трон за допомоги російського царя Петра Великого повернувся Август II. З того часу російське втручання у внутрішні справи Польщі стало звичайною подією.

Язловець, тепер невелике та депресивне містечко, більше не мав широкого визнання як у попередні роки, і як місто, яке більше не вкладало кошти у річний дохід королівської скарбниці, більше не згадується у державних офіційних донесеннях чи королівських указах. Проте, воно не було повністю забуто і залишене. Король саксонської династії усвідомив його стратегічну важливість і запевнився, що у замку розташований надійний гарнізон. Епізод, який розповідає про осквернення саксонцями у 1701 році образу Мадонни, яка була у місцевого населення у великій пошані, вказує на те, що король Август II тримав у Язловці німецьку частину із самого початку свого обрання на польський трон.

Супротивник Августа, король Лещинський, який також розмістив там війська протягом свого короткого правління, також усвідомлював важливість язловецької фортеці. Їх змінили російські війська, які підтримали короля Августа і які стали великим тягарем для мешканців Язловця протягом свого короткого перебування у цьому районі.

Язловець все ще вважався важливою військовою твердиною на службі у державі. У 1711 році містечко було обрано місцем проведення конференції між поляками, турками та татарами, на якій мали бути розв'язанні їхні суперечки, які залишилися з часів попередніх конфліктів.

Дружня зустріч поклала край довготривалій державній ворожнечі між всіма трьома націями, і з цього часу припинилися турецькі та татарські набіги на польські території.

Наступного 1712 року Ян Конєцпольський, володар Язловця, видав указ, який поновлював привілеї внутрішньої автономії міських жителів. Цей документ настільки відрізнявся від попередніх декретів, що він запровадив реформу попередньої системи врядування містечка. Колись три незалежні громади – вірмени, євреї та поляки – мали об'єднатися в одну із головним виборним чиновником (війтом), двома суддями та декількома членами магістрату. В той час, коли мер і члени магістрату були відповідальні за міське врядування, судді мали юридично розв'язувати всі невеликі порушення та суперечки; серйозніші порушення підпадали під розгляд комендантом замку. Цей указ також давав законодавчу базу оподаткування, яке мала забезпечити щойно утворене адміністративне управління.

Указ Конєцпольського ратифікував положення давнього Магдебурзького права, за яким правосуддя мало бути представлено у місті на ряду із іншими складовими частинами врядування. За новими положеннями, вибори міських чиновників мали проходити кожні чотири роки на наступний день після Водохрещі. Всі громадяни, окрім обраних чиновників, мали вносити гроші та надавати послуги на реставрацію містечка, особливо його занедбаних мурів. Записані ставки податків, які були сплачені за різне майно, показують, що частина населення й досі займалася комерцією та торгівлею. Вони називають вірменські, єврейські та християнські магазини, громадську лазню, перукарню та деякі прилавки на базарі. Мабуть ратуша була повністю зруйнована, бо вона була звільнена від податків поки не відбудується. У місті ще проходили щотижневі ярмарки, але їхній масштаб був обмежений для місцевої комерційної діяльності.

Реєстрація міського населення зроблена для потреби землевласника, подає наступний перепис: католики чоловічої статі – 120, жінки всіх віросповідань – 118, інші – 48, всього 286 чоловік і жінок. Певно дітей цей перепис не враховував. Під «іншими» малася на увазі єврейська громада, яка, як вказують цифри, була весь час невеликою.

Згідно із літописами, головним заняттям міщан було сільське господарство. Також сільським господарством займалися вірменські ченці, які й досі жили у монастирі у лісі поза містом. Це точно вказує на той факт, що Язловець був переведений до нижчої категорії маленького провінційного містечка, яке жило за рахунок сільського господарства та невеликої торгівлі. Його колишня позиція важливого торговельного

пункту на шляху між сходом і заходом відійшла у минуле, цю роль перейняв Львів, який дуже швидко розвивався і став домом для більшості вірмен з Язловця.

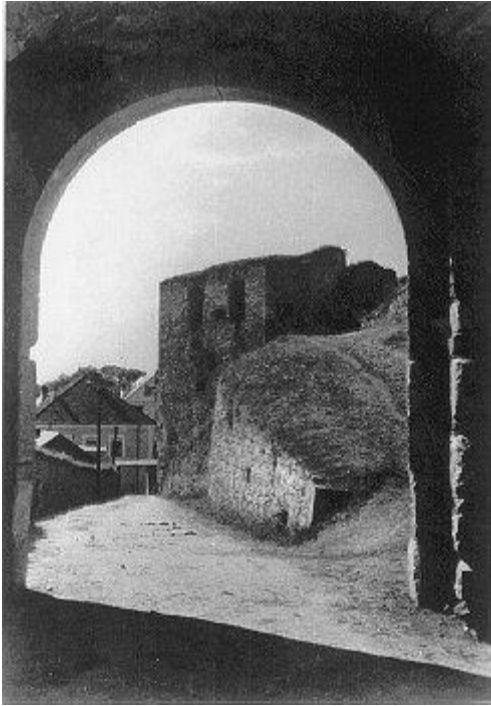
Після запровадження нових положень, загальні міські умови почали потроху поліпшуватися. У 1717 році у центрі міста було побудовано декілька нових магазинів, був виданий дозвіл на 2 млини, які були зведені незабаром. Того ж року за дозволом Конецпольського римо-католицький Орден паулінів заснував свою гілку у замку, де його ченці служили капеланами.

Рішення суду 1718 року повідомляє, що Миколай Задорожний заснував ткацький цех. Літопис згадує ім'я Блажея Ковальського, ткача, який за певних обставин напав на охорону місцевої в'язниці. Через це судді знайшли його, і цех мав вибачитися за негідний вчинок свого члена.

Ян Конецпольський помер у 1720 році не залишивши нащадків. Язловецьке землеволодіння перейшло у спадок до його рідних – двох братів, Александра та Францішека Валецьких. Але це була лише тимчасова зміна, бо вже незабаром після його успадкування вони продали маєток. Фактично, вони були останніми членами роду Конецпольських, які мали зв'язок із Язловцем.

Глава VII. Родини Любомирських та Понятовських

Керування таким великим маєтком як Язловець виявилось дуже складною справою для його нового власника Олександра Валевського. Після шести років клопотів із ним він зрештою вирішив його продати. Здається, крім цього більш нічого важливого у місті впродовж цих років не сталося. Майно було продано князеві Єжи Любомирському за 200 тисяч злотих із можливістю віддати решту 100 тисяч згодом цінними речами.

Сума, яка залишилася, мабуть не була заплачена, коли домовлялося, бо Валевський двічі порушував справу проти нового власника у 1726 та 1737 роках. Але ми не знаємо як саме ця справа була в кінці кінців улагоджена.

Князь Любомирський, як і останній з Конецпольських, не перемістив свою резиденцію у Язловець. Цей багатий, який мав резиденції у різних місцях, призначив коменданта вирішувати адміністративні проблеми пов'язані із містом і довколишніми селами.

Проте, князь дуже пильно стежив за своїм новим придбанням. Насправді, він виявився здатним адміністратором маєтку, який був добре занедбаний його безпосереднім попередником.

Із самого початку керування князя Любомирського з'явилися помітні покращення загальної комерційної діяльності, які стали результатом інновацій та покращень, які запровадив або заохотив землевласник. Довкола ринкової площі були побудовані декілька нових магазинів, у мерії зареєстровані три торгівельних гільдії і була завершена довготривала реконструкція ратуші. Реєстрація гільдій відродила колишні традиції міських ремісників – гільдія кушнірів та кравців, гільдія ткачів та гільдія шведів. Це було яскравою ознакою жвавого підприємництва, бо запит на місцеву продукцію підтверджував зростання виробництва. Відродження торгівлі вимагало перевірки місцевої торгівельної практики, яка на той час не була стандартизована. В результаті у 1729 році Любомирський запровадив сталі ваги та мірні стандарти.

В перше за весь час літопис подає факсиміле міської печатки, яка мала вже існувати протягом певного часу, хоча за якихось обставин не збереглися документи із нею. Згідно із пізнішим описом літописця, головним мотивом печатки була брама у замковому мурі із єдиною баштою. Над нею був зображений герб відомий під іменем «побуг», і вірогідно належав до одного з колишніх власників маєтку. Довкола відкритої брами знаходився латинський напис «*Sigillum Urbis Jazlovecensis*» («печатка міста Язловець»). Ймовірно печатка зберігалася у мера, який був єдиним урядовцем, що мав право її використовувати у офіційних справах.

Іншою значною подією цього періоду життя міста стало відкриття нового римокатолицького парафіяльного костелу. Стара будівля, яка перебувала у аварійному стані була знищена. Щоб її замінити отець Адам Оранський купив розкішний вірменський будинок і перетворив його на костел. Літописи не згадують місце знаходження нової церкви. Але вона мала знаходитися у діловій частині міста, яку колись займали вірмени. Приблизно в той час вірменські монахи залишили свій монастир, який знаходився у лісі поза містом, і невдовзі споруда занепадала. Більше вона ніколи не використовувалася, її стіни заросли рослинністю і стали майже невидимими і забутими мешканцями Язловця.

Для держави загалом це був час поступового погіршення у будь-яких аспектах громадського життя. Довге правління короля Августа було рівносьильне повному

політичному та моральному розпаду держави. Тепер звичні втручання іноземних політичних сил (Росії та Австрії) у внутрішні справи Польщі стало вирішальним елементом, який фактично нейтралізував цілу урядову систему. Деякі патріотично налаштовані представники польської шляхти, які передбачали катастрофу, намагалися їй запобігти, закликаючи сейм до негайних реформ як-то скасування «*liberum veto*», яке давало кожному депутатові накладати вето на рішення більшості. В той час, коли держава потребувала сильної армії для свого захисту, один єдиний голос ставив під ризик здійснення реформ. В загалі, заклики та маніфести обачливих людей мали замало або зовсім не мали потрібного ефекту.

Ситуація дещо виправилася після смерті Августа II у 1733 році. Більша частина шляхти, під проводом таких впливових та патріотичних родів як Понятовські, Чарторийські та Потоцькі, знову заповзялися обрати королем поляка за походженням. З Франції з заслання був викликаний Станіслав Лещинський і швидко ще раз обраний на сеймі королем.

Його обранню сильно перешкождали іноземні сили, які підтримували сина померлого короля. Іноземне військове втручання призвело до інавгурації королем Польщі його сина Августа III. Станіслав Лещинський був змушений знову втікати з країни, бо патріотичний фронт потерпів крах під тиском Австрії та Росії.

Мешканці Язловця відразу ж відчули політичне протиборство між патріотичним фронтом та силами, які підтримували Августа III. Російські війська деякий час перебували у Язловці, і хоча їхні військові дії не зводилися спочатку до окупації, їхня присутність виявилася тяжким економічним ярмом для міщан. За наказом головнокомандувача князя Довгорукого городяни були зобов'язані надавати квартири, провіант, транспорт та інші послуги офіцерам та всім іншим військовослужбовцям. Після того як Август III зайняв престол, росіяни вивели свої війська з Язловця, але не з всієї Польщі.

Незабаром у 1736 році містечко, переважно його єврейське населення, поразила епідемія віспи. Цей факт приховувався євреями та рештою міста з остраху на те, що влада може закрити місто на карантин. Щоб приховати епідемію, всі поховання проходили вночі. Підозри зрештою змусили владу розпочати розслідування. Комісія призначила командира польської частини, яка була розташована в Україні, перейти у Язловець, щоб розібратися з проблемою. Вірогідно були здійснені заходи, які попередили розповсюдження епідемії на прилеглі території.

В цей час з'являється інформація про зміну назви села. До цього часу село було відомо як Незброди. За незрозумілої причини її було змінено на Жнибороди. Доцільним поясненням може бути те, що писар зробив помилку у документі. Ця подія не мала б жодного значення, хіба що могла вплинути на появу легенди про конфлікт між вірменами та Ієронімом Язловецьким. Значення назви Жнибороди (відрізані бороди) могло б надихнути поетичну душу на вигадку історія, яка б пояснювала причину виходу давним-давно вірмен з містечка.

З інших документів ми знаємо, що князь Любомирський пильно стежив за розвитком Язловця. У 1739 році він видав дозвіл на будівництво заводу по виробці пива та інших алкогольних напоїв, які мали продаватися на щотижневих ярмарках та релігійних святах. Обмеження на використання цієї продукції вказують на те, що скоріш за все обсяг виробництва був невеликим. Але ці обмеження не торкалися виноробства, яким займалися переважно євреї, бо вино продовжували продавати в місцевих тавернах, якими також володіли переважно євреї.

Вперше за своє довге існування Язловець отримав свій власний літопис. Пастор домініканської церкви отець Анзельм Пятовський записав першу хроніку міста, ґрунтовану на монастирських літописах. Він завершив свою роботу у 1745 році, назвавши її «Коротка хроніка Язловця». Не відомо чи була ця праця колись надрукована, але вона зберігалася у формі манускрипту у церковних літописах, і її використовували майбутні

історики. Сучасне місце знаходження цього документу невідомо, але швидше за все він зберігається у архівах Домініканського ордену у Польщі.

Завершення цієї короткої історії Язловця збіглося із останнім зацікавленням містечком Любомирського. В цей 1745 рік язловецький маєток перейшов через шлюб до відомої у Польщі особи – Станіслава Понятовського. Цього добре відомого громадського діяча не слід плутати із його сином Станіславом Августом Понятовським, майбутнім королем Польщі. Новий землевласник Язловця був широко відомий у країні палкий прихильник короля Станіслава Лещинського. Протягом політичного перевороту, який змістив Лещинського з трону, Понятовський опублікував маніфест польській шляхті, який став відомий за назвою «Відкритий лист», у якому він закликав до реформ виборчої системи і за обрання королем людини польського походження. У часи байдужості його заклик не мав жодного ефекту і, загалом, був проігнорований правлячим класом.

Ще до оволодіння язловецьким землеволодінням, Понятовський отримав визнання серед шведів як прихильник короля Станіслава Лещинського і входив до кіл близьких шведському королю Карлу XII, який був прибічником обрання Лещинського. Король Карл XII вбачав у обрання Лещинського протизагрозі Росії, і здатний Понятовський швидко завоював довіру короля. Понятовський навіть отримав звання генерала шведської армії, і йому у багатьох випадках доручали справи великої важливості. У безталанній шведській експедиції проти росіян, яка закінчилася поразкою сил Карла під Полтавою у 1709 році, Понятовському приписують порятунок життя короля. У битві йому вдалося полегшити порятунок короля на безпечні території Туреччини.

Після розпаду партії Лещинського, король Август III також визнав Понятовського за його особисту доблесть, хоча той і не був прихильником обрання Августа III королем. Про це свідчать призначення Понятовського Скарбником Литви та Командиром Королівської Гвардії. Іншою високою оцінкою здібностей Понятовського є той факт, що король Август III призначив його на посаду краківського каштеляна. Ймовірно, і Август III, і Лещинський намагалися поєднатися з чоловіком, який мав велику популярність та визнання серед простих людей.

Понятовський був одружений двічі. Вперше із вдовою князя Огінського, що значно збільшило його багатство, але від якої він не мав дітей. Його друга дружина, княжна Констанція Любомирська, також була багатою та у її посаг входив язловецький маєток та інші землеволодіння її заможного батька. Вона народила йому декілька дітей, один з яких, Станіслав, стане останнім королем Польщі.

В той рік, коли Понятовський отримав Язловець, гарні погодні умови сприяли чудовому урожаю. Не в змозі зібрати весь урожай наявними силами, він запропонував його кріпакам. Але ті відхилили пропозицію, бо знаходилися у такому ж положенні. Той факт, що така щедрість щодо урожаю була записана у літописі, вказує на те, що це було незвичайною подією у всьому регіоні довкола Язловця.

На жаль, за чудовим урожаєм 1746 року відбулася ціла низка природних катастроф. У 1747 році проливні дощі та вітри ураганної сили спричинили повінь ще невиданих розмірів. Надлишок води у долинах потоків Язлівчика та Вільхівця завдав істотної шкоди міському майну та став причиною великої кількості смертей.

Серед зареєстрованих втрат були декілька приватних обійсть, багато виноградників та гуралень, всі млини, кам'яний міст та руїни вірменської брами, громадська лазня, шпиталь та деяке церковне майно, яким володіла римо-католицька парафія. Величезні жертви стали наслідком того, що велика кількість людей з довколишніх сіл мала брати участь у релігійному святкуванні.

Це була перша повінь такого розміру у історії містечка, але є вказівки на те, що подібне відбувалося не вперше. Ймовірно попередні паводки не завдавали такої шкоди і, відповідно, не були винятковою подією. Укріплені береги Язловчику, в деяких місцях висотою 10 метрів і вище, вказують на те, що у минулому люди вживали заходів, щоб захистити себе від можливих паводків.

Наступного 1748 року довготривала засуха навесні майже знищила весь урожай, спричинивши чималі злидні. На довершення цього лиха в літку на Язловець напала сарана, яка знищила ту рослинність, яка лишилася. Літопис каже, що після цих природних лих залишилася лише гола земля. У відповідь на вимоги своїх підданих, Понятовський дозволив податки з послуг, на відміну від традиційних податків на сільськогосподарську продукцію.

Декрет, який новий власник видав у 1753 році, доводить, що він дуже сильно турбувався про економіку містечка. У цьому декреті він закликав згадати багато урядових та економічних функцій містечка і висловив бажання поліпшити добробут його мешканців та відродити його колишнє процвітання. Адресований до міської ради, цей декрет запевнив його підлеглих у їх праві утримувати, використовувати та продавати своє майно за власним бажанням. Це було відкрите схвалення громадянських свобод, які на той час були лише привілеєм шляхти. Це також доводило те, що Язловець вважався «вільним містом» або «королівським містом», натякаючи на те, що його мешканці мали право деяких особистих свобод.

В тому ж декреті він оголосив, що не можна завдавати шкоди або знищувати покинуте майно. З цього можна зробити висновок, що колишні власник або їхні родини не вимагали назад більшість вірменських будинків, які стояли пустою з часів турецької навали. мабуть все ж таки частина вірмен повернулася у містечко, хоча більшість на постійно оселилася в інших містах.

У декреті відведено цілий параграф положенням про автономію уряду містечка. Знову було надане права самоврядування, а управлінський апарат залишився незмінним. Головою міста мав обиратися мер (війт), який мав раду з дванадцяти членів муніципалітету, люди до якої обиралися еквівалентно розміру релігійних деномінацій міста. Судова система ґрунтована на Магдебурзькому праві включала двох виборних суддів (бурмістрів), більш серйозні судові справи мала вирішувати влада у замку, землевласник або призначений ним комендант.

У останньому параграфі декрету були описані індивідуальні і групові податки, які мали сплачуватися до казни Понятовського. Деякі з них стосувалися державних податків і податків на утримання армії, що означало те, що вони врешті-решт потраплять до королівської скарбниці. Податки мали сплачуватися грошима, але деякі, переважно ті, які торкалися покращення та утримування громадських будинків, мали бути віддані службою.

З цього останнього параграфу ми можемо дізнатися, що тепер у місті існувало дві основні громади – християнська та єврейська; що місто й досі було оточене стінами, які потребували ремонту; і що ратуша побудована за Любомирського знаходилася у єврейській частині. Маленька примітка вказує на те, що на вежі ратуші був встановлений годинник і там чатувала стража. Також ми дізнаємося, що податки коливалися від декількох грошей до 20 злотих, які збиралися з таверн.

В окремому декреті Понятовський надав спеціальні привілеї різним ремісничим цехам. Початкові три гільдії розрослися в цілих п'ять, включно із гільдіями теслярів, столярів та ковалів. Для захисту місцевої торгівлі від зовнішньої конкуренції, податки накладалися на всі виробничі товари завезені купцями з-за межі міста. Також цей декрет містив декілька положень, які торкалися покращення міста. В них Понятовський наказував міському уряду полагодити стіни, брами, греблі, дороги та млини, пошкоджені великим паводком.

Окремий декрет торкався євреїв, які проживали у місті. Здається, що на той час вони взяли на себе роль вірмен і стали головною рушійною силою місцевого бізнесу. В цьому декреті Понятовський давав грант у 10 тисяч злотих єврейському секторові на допомогу бідним та відкриття нових підприємств у містечку. Один параграф у декреті стосується автономних привілеїв євреїв, як ними має керувати рада (кагал) очолювана рабином. За цими положеннями рабини мали виконувати роль судових виконавців у дрібних суперечках та злочинах серед їхньої етнічної групи, в той час як значні правопорушення

мала розв'язувати влада замку. Інший параграф встановлював правила, які торкалися бійні та забезпечення городян м'ясом. В ньому були положення о релігійних традиціях по відношенню до м'яса єврейського населення.

У цій генеральній реформі міського життя Понятовський також звернув увагу на церковні справи. Він звернув увагу на релігійні питання у перші роки свого владарювання у Язловці, і, на відміну від своїх попередників, він обладнав церковні фінансові справи без тривалого конфлікту і довго юридичного процесу. За обопільною згодою, домініканці повернули йому право на своє майно, яке вони утримували протягом 150 років, за 44 тисячі злотих. Ця сума мала забезпечити фінансову діяльність церкви, хоча не було зазначене, хто саме мав керувати та завідувати нею.

Пізніше Понятовський також звернув увагу на фінансові справи паулінів, які з часів Конецпольського облаштували свою резиденцію у замку та служили капеланами в її каплиці. Для того щоб забезпечити їхні економічні потреби, Понятовський зобов'язався надавати їм щорічний грант зерном та грошима зі свого власного землеволодіння. Він також заготував кошти для греко-католицької церкви святого Миколая у прилеглих Броварах. Тим самим декретом він встановив керівний принцип отримання коштів всіма чотирма християнськими церквами міста.

Не дивлячись на декрети та зусилля Понятовського, відродження бізнесу, яке він передбачив для Язловця, просувалося повільно, і його навряд чи можна було порівняти із часами розквіту у XVI та XVII сторіччях. Пануючі економічні умови не надавали достатніх стимулів для розвитку бізнесу як у вірменські часи. Передусім великим промисловим центром став Львів, старі торгівельні шляхи втратили своє значення і головна опора торгівлі і бізнесу – вірмени – майже всі виїхали з Язловця.

Вірмени й досі утримували свою церкву і єпархію, але вкрай невелика кількість прихожан ставила під сумнів її існування. Зрештою останній вірменський священик, отець Богданович, не знаходячи іншого виходу, став помічником римо-католицької парафії. Літопис 1755 року містить лише три вірменські прізвища: Асланович, Богданович та Вартанович. Ці записи не враховують городян вірменського походження, які через шлюби з представниками інших національностей, перестали бути членами вірменської парафії. Інші записи того періоду згадують такі імена, як Юкимович, Данелович та Курянський, які заявляють про вірменське походження. Ці в певний момент своєї родинної історії змінили свої релігійні вподобання і таким чином національності, ставши поляками або русинами римо- чи греко-католицької віри.

Найбільш видимим та тривалим вкладом Понятовського у Яловець став величезний та вишуканий палац, який був зведений на території замку на захід від старої забудови. Ця вражаюча нова споруда із двома перпендикулярними крилами, які простягалися на схід і захід, була збудована у прекрасному ландшафтному парку і оточена високими кам'яними стінами, які захищали сад. Над головним входом знаходився гребінь шолома з родинного гербу Понятовських із наступним латинським написом: «Honestus Alterum Patrimonium». Незабаром цей палац став головною резиденцією Понятовського, з якої він керував своїми численними володіннями по всій Польщі. Через рік його брат, Казимир Понятовський, оселився у палаці і зайняв посаду коменданта всього язловецького землеволодіння.

Станіслав Понятовський помер у Рикові у 1762 році у віці 85 років. У встановленому порядку його язловецьке землеволодіння отримав його син – Станіслав Август Понятовський. У час відсутності його нового власника, який на той час був польським послом у Москві, маєтком керував його дядько, Казимир Понятовський, згаданий вище. Вірогідно Казимир продовжував обіймати посаду коменданта ще з того часу, як був живий його брат. Це можна припустити спираючись на різні декрети, які вийшли у той час, і на яких його підпис був другим.

У листі до міської ради, у якому новий землевласник заявляв свої права на маєток, Станіслав Август Понятовський підтверджує привілеї надані його батьком громадянам

Язловця. Це було простою формальністю на відповідь на запит міської ради, які хотіли від нового землевласника гарантії збереження своїх автономних прав.

Смерть короля Августа III у 1763 році поновило питання вибору королем поляка за походженням. Знову сусідні держави відновили тиск на польський електорат, щоб той обрав потрібного кандидата. Проблема польського короля, який буде домінувати над виборчим процесом, була розв'язана задовольнивши обидві сторони. Через те, що ідея поширювалася впливовою родиною Чарторийських, новий кандидат, Станіслав Август Пнятовський, отримав широку підтримку серед польської шляхти.

Обрання Пнятовського королем збіглося із найкращими інтересами імператриці Росії, Катерини II. Новий польський король був близьким особистим другом імператриці та близьким родичем родини Чарторийських. Не зважаючи на загальну підтримку, впродовж виборів у Варшаві була відчутна присутність частин Російської армії і було видно військові загоны. Отже новий землевласник Язловця був обраний королем Польщі 7 вересня 1764 року майже одноставно.

Король, хоча добре освічений і людина гарних намірів, був занадто слабким, щоб контролювати ситуацію у країні та за її межами. Його міцна російська підтримка зробила його не популярним серед частини польської шляхти, яка хоча і погоджувалася із королем польського походження, однак не могла прийняти російський вплив на державу. Опозиційні настрої переважно домінували на територіях найбільше підвладних російському впливу: Поділлі та Україні. Під проводом родини Пулаських шляхта закликала до загального повстання, рух не знайшов широкої підтримки у решті країни і тому зазнав невдачі. Деякі члени родини Пулаських були ув'язнені і вислані до Сибіру, а один, Казимир Пуласький, втік на захід, де він відзначився на службі у Американській революційній армії. Він загинув у битві під Саваною, коли він вів свій кавалерійський загін на британців.

Зважаючи на заклопотаність Пнятовського державними справами, він мав лише номінальну цікавість до Язловця. Окрім дозволу відкрити торгівельний ярмарок у день Іоанна Хрестителя на початку його перебування на посаді землевласника, він не зробив інших спроб якимось чином впливати на життя міста. Якщо щось і мало негативний вплив на Язловець з часу його обрання польським королем, так це переважно той факт, що він збільшив військову залогоу у замку. Літопис того часу містить перелік зобов'язань покладених на людей у зв'язку із розташуванням військової частини.

Це літопис розповідає про скаргу християнської частини громади на надмірні вимоги з боку командира військової частини. Міський уряд відповів, що все населення включно із євреями несе цей тягар рівномірно. Ця скарга, адресована до коменданта, показує до якої міри були обмежені колишні привілеї новими обов'язками, які раніше не мали городяни.

Згідно зі скаргою, нижче наведені вимоги, які наклали на християнську громаду військові:

- ремонт та утримання млинів, доріг, мостів та воскового заводу;
- перевезення та транспортування предметів постачання військової частини розташованої у місті;
- догляд за кінями офіцерів та забезпечення військових кучерів возами;
- забезпечення солдат провіантом, а їх коней фуражем;
- транспортування зерна у сховища та до млинів для військових потреб;
- доставка дерева для офіцерських квартир;
- готування їжі солдатам, які квартирують у євреїв, та чистка стаєнь;
- та інші обов'язки, які поодинокі накладалися на городян.

Зважаючи на те, що населення Язловця на той час не перевищувало декількох сотень, до того ж не враховувалась єврейська громада, це був важкий тягар для християнської частини населення. Ці вимоги позбавляли їх деяких раніше наданих прав. На додаток вони мали платити грошовий і натуральний податок. В результаті вони майже отримали статус позбавлених привілеїв кріпаків.

Присутність великої військової сили у містечку із обмеженим населенням також мало певний соціальний підтекст. У вільний від служби час вояки у пошуках розваг часто навідувалися у такі заклади, як таверни та шинки. У місті із населенням менше ніж тисяча кількість цих закладів зростає до двадцяти. Натомість у Язловці було лише чотири магазини, дев'ять кравців-євреї, шість кравців-католиків і 22 ткача. Реєстр ремісників вірогідно не повний, але і так видно, що це співвідношення на користь таверн.

Час правління короля Понятовського, який навряд чи був сприятливий для жителів Язловця, став ще трагічнішим для всієї Польщі. Занепад в усіх галузях громадського життя спонукав патріотично налаштовану шляхту вимагати реформ, що могли б змінити смертельну тенденцію. Гарні наміри, які інколи підтримував король, не змогли достатньо заохотити громадський інтерес і зрушити націю у напрямку потрібних змін. Багато людей, які передусім переслідували власні інтереси, не були зацікавлені у вирішенні проблем, які залишилися після столітнього правління саксонських королів.

Внутрішня ситуація, яка майже межувала із анархією, загальною корупцією серед шляхти, неповагою до порядку та закону, експлуатацією нижчого класу, призвела до катастрофічних для нації наслідків. Як і конфедерація патріотично налаштованих поляків під проводом Пулаських, повстання Тадеуша Костюшко так само не змогло врятувати державу. Його звернення до нижчих класів та скасування кріпацтва не викликало бажаного добровільного ефекту серед людей. Потім три ворожі сили – Росія, Пруссія та Австрія – використали ситуацію і здійснили перший поділ Польщі у 1772 році, забравши собі по частині польської території. Польща, тепер зменшена у розмірах, все ще номінально існувала із мовчазної згоди окупаційних сил і навіть мала короля на троні.

За умовами першого поділу, західна частина Поділля, включно із Язловцем, перейшла до Австрійської імперії. Австрія також отримала провінцію Покуття та прикарпатські території на півдні Польщі. Ці всі землі стали однією австрійською провінцією, яка отримала назву «Галичина», ім'я, яке дали цій землі угорці протягом своєї першої окупації у XIV сторіччі.

Хоча немає записів про розподіл Язловця королем, можна припустити, що угода відповідала поширеній на той час практиці. Протягом поділу, майно різних родів було розподілено між двома або трьома державами, які окупували Польщу. Для того, щоб об'єднати їхні володіння під єдиним правлінням, вони уклали договір, який найкраще відповідав їхнім вимогам.

До цієї трагічної сторінки історії Польщі, ми маємо додати декілька про мелодраматичний кінець останнього короля Польщі, нещасливого власника Язловця...

Із фінальним розподілом Польщі у 1796 році, король Понятовський покинув свій трон і прийняв гостинність своєї колишньої коханки імператриці Катерини II. У наступні роки він не зробив нічого доброго країні, якою був не здатний керувати. В той час, коли польська шляхта намагалася змиритися із іноземним впливом і укласти більш чи менш комфортні угоди зі своїми новими королями, царями та імператорами, колишній король Польщі став трагічною жертвою іншої політичної «домовленості».

Прешкода державам-окупантам – він був ізольований у одному з маєтків Катерини II до своєї смерті у 1798 році. Його залишки були повернені у Польщу через століття та перепоховані у одному з його колишніх маєтків у східній частині довоєнної Польщі. Проте, навіть його рештки не вбереглися від російського впливу. За положеннями Ялтинської угоди 1942 року між США, Великою Британією та СРСР ця частина Польщі була анексована СРСР, і король Станіслав Понятовський, вже як півтора століття мертвий, опинився знову під російським пануванням. Його рештки знову були перевезені і перепоховані у Польщі вже після Другої Світової війни, коли у Польщі був встановлений комуністичний режим.

Глава VIII. Під австрійською окупацією.

Поки ще провінції центральної Польщі й досі мали переваги номінальної незалежності, південно-східні території, які включали Язловець, пережили зміни у наслідок іноземного правління. Австрійська частина першого поділу Польщі – Поділля, Покуття та район Львова стали новою провінцією Галичина у Австрійській державі.

Пізніше це ім'я розширилося на інші території, які були приєднані в наслідок третього поділу Польщі. В результаті цього політичного ходу австрійці збільшили свої володіння на Захід до Сілезії. Для зміцнення свого безкровного завоювання, австрійці швидко встановили свою адміністрацію. На протигагу певним зобов'язанням перед польським сеймом, у яких австрійці погоджувалися зберегти адміністративну та судову систему Польщі, вони швидко запровадили свої власні організації. Отже, в той час, коли Краків був досі вільним і експериментував із новою конституцією, Східна Галичина була вже поділена на округи та райони, що відповідало австрійській системі. Тепер новою провінцією правили австрійські піддані, а німецька мова стала офіційною мовою краю. На посаду молодших чиновників найняли персонал колишньої польської адміністрації, що давало видимість згоди із попередніми обіцянками, які були дані полякам.

Доки австрійці запроваджували свою владу у своїй новій провінції Галичина, неокупована частина Польщі, головним чином райони Кракова і Варшави, переживали політичні та соціальні зміни пов'язані із загальним повстанням Костюшко і проголошенням нової конституції 1793 року. Нові реформи, які мали на меті змінити політичну систему Польщі та скасування кріпацтва, майже не досягли бажаного ефекту на землях, які були окуповані Росією, Пруссією та Австрією, а у неокупованих районах тривалість реформ була занадто короткочасною. Три держави придушили повстання та поділили решту території Польщі у 1794 році. Отже Австрія отримала залишки південної Польщі, до якої входив Краків.

Австрійська державна система, яка вже була запроваджена у Східній Галичині, тепер була поширена на щойно приєднані землі, які були відомі під назвою Західна Галичина. Були скасовані положення польської конституції і відновлена стара феодальна система, що в свою чергу знищило всі докорінні зміни революції Костюшко. Шляхта, хоча і позбавлена своєї політичної сили, все ще мала свій привілейований статус перед селянами, які вважалися їхніми підданими. Вищі класи також отримали свої колишні права на володіння землею та юрисдикцією над селянами. Хоча і були визнані автономні привілеї деяких міст, вони все одно підпадали під нагляд державних службовців.

У випадку із Язловцем, справа самоврядування була спірним питанням і незабаром стала причиною частих конфронтацій між городянами, землевласниками та чиновниками. Чиновники, маючи в своєю розпорядженні кілька засобів обмеження прав городян, намагалися за різних обставин прирівняти їхній статус до кріпаків, бо саме такі взаємовідносини були найбільш вигіднішими для землевласників. Це поєднувало майбутнє мешканців Язловця із егоїстичними намірами їхніх землевласників.

Не дивлячись на те, що колишні угоди все ще вірогідно мали силу, із придбанням язловецького землеволодіння родиною Потоцьких у 1777 році почалося поступове руйнування привілеїв мешканців містечка. Нові власники, усвідомлюючи, що вони можуть отримати лише вигоду від пониження статусу городян, щосили намагалися досягнути цієї мети із різним ступенем успіху, і негативний ефект не змусив себе чекати. Відкритий конфлікт між власником та городянами призвів до погіршення міської економіки та подальшого зменшення населення. Масовий виїзд по-перше став видимим серед місцевого духівництва, які, як перед тим вірменське духівництво, зрозуміли, що вони мають все менше і менше послідовників, що виправдовували їхнє перебування у місті.

Першими у 1777 році покинув містечко Орден братів паулінів, який розташовувався у старому замку ще з часів Конецпольських. Пауліни перебралися до центру округи,

Великих Заліщиків, залишивши породній замок без догляду. Невдовзі хтось з міських жителів по-варварськи понівечив його інтер'єр, який вже до того знаходився у доволі поганому стані. міська комісія, яка досліджувала власність у 1783 році, звітувала про істотну шкоду інтер'єру, включно із могилами колишніх землевласників, які були відкриті та пограбовані. Не відомо чи були зроблені певні кроки для захисту замку від подальшого знищення.

Того ж 1783 року, міська рада, не зважаючи на її обмежену політичну владу та дефіцит бюджету, розробила план постачання міста водою. Справа просунулася не далі ніж створення плану виробництва глиняних труб для водопроводу. Подальший конфлікт із власником та погіршення місцевої економіки змусили залишити цей проект.

Наступними залишили Язловець домініканці, які переїхали до більшого містечка Чортків, покинувши свою церкву, яка була у гарному стані та мала добрий капітал. Їхнє майно у Язловці було розпродано на громадському аукціоні, в той час як нерухомість була націоналізована. Монастир переробили на військовий склад, а церква була зачинена і почала поступово руйнуватися.

Масовий виїзд релігійних організацій більшою мірою був спричинений загальною політикою Австрії, яка була спрямована проти польського населення Галичини. Римокатолицькі установи розглядали як головну підтримку польської культури, і відповідно вони стали головними цілями етнічної та релігійної нетерпимості. В результаті провадження цієї політики, було зачинено декілька церков та монастирів, в тому числі і у Язловці. Деякі було наказано знищити під приводом їхнього небезпечного будівельного стану, а деякі – віддані священикам не польського походження. Таким чином, єдина приходська церква у Язловці, яка залишилася, була віддана франкомовному пастору, який, не зважаючи на свої добрі наміри, не міг ефективно працювати на своїй посаді.

Це тенденція існувала протягом всього правління австрійського імператора Йосипа II. Скоротивши кількість католицьких установ, він і зменшив польську патріотичну діяльність, і обмежив на свої території вплив Ватикану. У Галичині було зачинено 150 з 214 монастирів. У кінці правління імператора у Язловці залишився лише один з трьох початкових римо-католицьких стовпів.

В той самий час у наслідок розташування у містечку військової залоги, поступово збільшувався податковий тягар. Населення зменшувалося і тим більший податковий тягар лягав на городян, які залишилися. Надмірні вимоги натурального та грошового податків спричинили велике незадоволення серед населення, і все гучніше лунали скарги. Призначений комендант побачив, що на відміну від військових вимог, добробуту мешканців не була приділена належна увага.

Конфлікт між городянами та управляючим маєтком, який мав деякі державні обов'язки, ставав дедалі напруженішим і досяг своєї кульмінації у 1782 році, коли всі документи, які торкалися міських прав (включно із наданим у XIV столітті Казимиром Великим), були конфісковані і відправлені до влади району під приводом потрібного розгляду. В результаті документи були втрачені і вже ніколи не були повернені міській раді. У 1785 році копії, які зберігалися у міській раді та у Жуковського, управляючого містом, закрили місцеві гільдії. Не зважаючи на обурливі протести городян, згаданий управляючий землевласника наказав їх знищити. Він особисто розірвав їх і знищив у присутності міської ради.

Обрана делегація з трьох городян звернулася до вищої влади (ймовірно австрійської), але це звернення навіть не розглядали. У відповідь на цю дію, розлючений адміністратор конфіскував ім'ям власника міське майно. Літописи того періоду повідомляють, що одне з господарств, Кам'яний Горб, було збережене для графині Потоцької, як особиста ділянка для її ранкових прогулянок.

Звернення міської ради до австрійської влади проти цього одностороннього рішення було вирішено на користь землевласника. Подальшою спробою понизити статус городян до статусу кріпаків була конфіскація міської печатки, яка була до районного центру Великих

Заліщиків. Там вона безслідно зникла, як до того документи, які торкалися міських привілеїв. Позбавлена всіх свідчень, що підтримували міські права на самоврядування, міська рада продовжувала діяти і їй вдалося дожити до зміни землевласника.

У 1800 році Язловець купила родина Грудницьких. Нові власники, у лиці Кшиштофа Грудницького, також були байдужими до внутрішніх проблем містечка і не збиралися визнавати колишні міські привілеї. Не зважаючи на осуд землевласника, городяни у 1801 році обрали нового мера та міську раду. Цей уряд, хоча неофіційний та невизнаний владою, мав широку популярність та визнання міського населення. Навіть євреї, які завжди трималися окремою громадою, зобов'язалися платити штраф, якщо вони не будуть дотримуватися правил щойно обраного уряду.

Наполеонівські війни, на які поляки покладали великі надії на отримання незалежності, мало вплинули на Язловець, який був поглинений своїми власними справами. На той час, ідея незалежності Польщі не викликала видимого ентузіазму. Навіть короткотривале перебування кавалерії князя Йозефа Понятовського у його колишньому родинному маєтку не зміг пробудити патріотичні почуття. На початку ХІХ сторіччя населення Язловця, що було позбавлене духовного лідерства та тимчасово не мало прав, не було готове ототожнити себе із національно-визвольним рухом, бо вони досі міркували умовами прав та привілеїв, які були надані старовинній громаді.

Деякий ефект наполеонівські війни мали на східні території Галичини, що було очевидно з повоєнних угод, які були укладені країнами-переможцями – Пруссією, Росією та Австрією. За умовами Віденської угоди 1800 року, східне Поділля відходило до Росії у якості визнання за їхній внесок у перемогу над Наполеоном. За цією угодою Язловець став маленьким містечком на західному кордоні Росії. У 1815 році ця територія за обопільною угодою між Росією та Пруссією була повернена Австрійській імперії.

Незабаром після цієї передачі помер власник Язловця, Кшиштоф Грудницький, залишивши маєток родичці на ім'я Розетта Блазовська, дружині Віктора Блазовського. Ця зміна не мала негайного впливу на містечко. Нові власники не були зацікавлені у відродженні містечка. Вони оселилися у своєму щойно побудованому палаці у сусідньому селі Новосілка Язловецька, де жили комфортним життям польської шляхти, відокремлено від своїх підданих та міських проблем.

У ході реформ, проведених імператором Йозефом ІІ, Язловець у 1819 році отримав свою першу громадську школу. Нова школа була побудована на схід від вірменської церкви, як раз серед дороги до неї. Головною метою школи було розповсюдження німецької мови серед населення, як офіційної державної мови. Це було згідно із імперською політикою знищення польської культури та традицій шляхом дитячої освіти та колонізації людьми австрійського походження.

Десь в цей час у язловецькому районі з'явилися перші австрійські колоністи, які відповідно потрапили до реєстру. Деяким з них були надані землі і навіть кошти для відкриття фермерського господарства. Інші працювали у місцевій торгівлі або промисловості, як завжди потрібні млини. Будучи невеликою меншістю у переважно польській та русинській громаді, їхні нащадки зрештою асимілювалися із місцевим населенням та прийняли польські звичаї, звички та традиції і навіть стали членами польської етнічної групи.

Невдовзі після смерті імператора Йозефа ІІ, у Язловці сталася інша помітна зміна. У 1828 році у містечко повернувся Орден домініканців, знову відкривши церкву, яка стала парафіяльною церквою для римо-католиків округи. Це право було отримано в наслідок прямого звернення архієпископа львівської єпархії Анкевича до Ватикану. Первісна парафіяльна церква, яка знаходилася у колишньому вірменському будинку, і тепер була у аварійному стані, була зрівняна із землею. Через те що не збереглося жодних записів, які стосувалися її місцезнаходження, про це місце можна лише здогадуватися.

Як і в середині ХVІІІ сторіччя, Язловець став жертвою іншої низки природних катастроф. 1 травня 1828 року проливні зливи та шторм ураганної сили вдарили місто та

безпосередню округу. Як і 50 років тому, негода спричинила значні пошкодження майна, знищивши декілька будинків, греблю на річці та цвинтар довкола римо-католицької церкви. Багато людей шукали порятунку на дахах будинків та гіллі дерев. Після шторму влітку на поля напала сарана, а наприкінці місяця стався землетрус. Землетрус мав невелику силу і не спричинив жодної відчутної шкоди місцевій власності.

В тому ж 1828 році отець Францишек Сярчинський, пастор римо-католицького костелу та історик-любитель, опублікував коротку історію Язловця у провінційній газеті «Галицька статистика». Це був перший випадок, коли минуле цього маленького і майже забутого подільського містечка було задокументоване і доведене до відома польської громади львівської провінції, і стало своєрідним спогадом славетної минувшини. Через те, що цей текст був надрукований обмеженим тиражем, він не потрапив у руки сучасних істориків, і його зміст наразі не відомий.

Цей короткий історичний нарис став першим у низці подій пов'язаних із відродженням інтересу до історії Язловця. Відомий польський письменник, поет та друг президента США Томаса Джефферсона Юліан Урсин Немцевич, заінтригований руїнами замку та його легендами, написав поему «Дума про Язловець» і опублікував її у «Historic Ecclesiae». Незабаром у 1836 році у польській газеті «Przyjaciel Ludu» з'явився виконаний австрійським митцем М. Дормером малюнок замку із короткою пояснювальною приміткою та віршами з поеми Немцевича. Другий малюнок замку з'явився у «Літографії галицьких краєвидів» іншого австрійського митця Пілара. Трохи раніше короткий параграф про Язловець був опублікований у вірменському виданні «Загальної географії», яка вийшла у Римі у 1802 році. Цей параграф розповідає про Вірменську браму, яка начебто була другим замком у місті. Хоча руїною, але брама тоді все ще стояла, щоб бути зруйнованою століттям пізніше.

Збереглося мало інформації щодо подій, які відбулися у містечку протягом наступного десятиліття. Це можна приписати бездіяльності місцевого уряду і відповідно нестачі записів. Один з небагатьох записів, який зберігся з того періоду, вказує на те, що Язловець та його найближча околиця увійшли у Чортківський район, і що на той час землевласником був згаданий раніше Віктор барон Блазовський.

Інший уривок інформації розповідає про медичне обслуговування у місті. Цей документ свідчить, що охорона здоров'я була у руках досвідченого терапевта, доктора Міхаеля Гроссмана. Йому приписують відкриття курорту-водолікарні. Ймовірно, ця клініка користувалася популярністю серед дрібної шляхти, але інтерес поступова вщух і медичний центр закриття. Частина клініки, лазня, залишилася і використовувалася ще багато років потому. Ця лазня ще діяла у міжвоєнний період, переважно її відвідували євреї, але був спеціально відведений день тижня для візиту знаті. Ця вигода також поширювалася і на жінок, які так само мали свій день впродовж тижня.

У 1841 році язловецький масток перейшов у спадок Кшиштофу барону Блазовському, єдиному синові померлого Віктора. Новий землевласник, молодий та енергійний, будь-яким способом допомагав місту. Мотивований піклуванням про добробут городян та щирим бажанням поліпшити вигляд та економіку міста і зацікавлений у його історії, він поклав початок відродженню Язловця. Почавши з відновлення привілей громадян на самоврядування у межах австрійського права, він мобілізував всі ресурси на відновлення зруйнованих історичних споруд, запровадивши необхідні поліпшення в сфері торгівлі і бізнесу та інвестувавши кошти у містечко та його найближчі околиці.

Але нічого не можна було вдіяти із замком, який лежав у руїнах, за виключенням вкладання великих сум грошей у проект головним чином сентиментального характеру. Але він усіма зразковими рисами свого молодого характеру розпочав реконструкцію палацу Понятовського, відремонтувавши його до придатного до житла стану. У центрі містечка він побудував чималого розміру будинок, призначений для декількох магазинів, і

який можна вважати першим торговим центром Язловця. Поблизу він побудував перший у містечку заїжджий двір, зі стайнями для переїжджих коней позаду.

Згідно із періодичними епідеміями холери, новий австрійський закон передбачував винесення цвинтарів за межі заселених районів. Блазовський надав для цієї цілі клаптик землі поза містом, в центрі якого побудував витончену готичну каплицю, тонкі вежі якої були видимі здалека. В середині цієї каплиці було передбачене місце для поховання членів родини Блазовських, а місце біля головного входу на цвинтар було відведене для поховання членів видатних родин міста. Деякі з цих могил були прикрашені різьбленими кам'яними надгробками роботи місцевих майстрів.

Розуміючи всю важливість транспорту для розвитку міста, Блазовський зв'язався із австрійською установою з питань доріг та шляхів сполучення. Завдяки цим зусиллям була побудована міцна гравійна дорога, яка поєднувала два важливі містечка Бучач та Товсте. Ця дорога проходила через Язловець і на той час вважалася найбільш сучасною дорогою всього регіону.

Для того щоб покращити бізнес Блазовський відродив традиційні щотижневі ярмарки, які проходили щовівторка для продажу худоби та сільськогосподарських товарів. Це дуже посилило торгівлю та комерцію у містечку та сусідніх селах. Однією з найцінніших інновацій Блазовського було відкриття аптеки. Це було дуже зручно для городян, які до того були змушені йти 10 кілометрів до Бучача, щоб купити ліки.

Позитивний ефект від його нововведень призвів до збільшення міського населення, яке виросло з 584 до більш ніж 2 000 осіб у 1861 році. Хоча не збереглося жодних записів про розвиток торгівлі і бізнесу, можна спокійно припустити, що вони збільшились у подібній пропорції.

Разом із цими покращеннями, уряд збільшив кількість громадських послуг для населення Язловця, куди був перенесений районний суд та такі відкриті такі установи, як пошта, податкова служба та поліція. Приватне міське об'єднання заснувало перший банк, який називався «Kasa Stefczyka», об'єднаний з фермерськими кооперативами «Kółko Rolnicze». Останні були торговими центрами для сільськогосподарських продуктів та товарів, які купували місцеві мешканці.

Відновлений, реорганізований та цілком функціональний міський уряд був трохи модифікований для покращення його взаємодії із громадою. Головним удосконаленням було отримання судового управління від австрійської влади, яке мало перейти до районного суду, і яке до тих пір було у руках виборчих суддів. Зрештою керування містом перейшло до мера та міської ради. За цією системою мер та рада обиралися раз на чотири роки, і рада тепер складалася з дванадцяти старійшин, які рівно представляли три головні етнічні групи – поляків, русинів та євреїв.

Політичні події, які сталися у західній Галичині у середині XIX сторіччя мали великий вплив на населення провінції. Це було напряму пов'язано із рухом за незалежність поляків, які ніколи не втрачали можливість проявити своє прагнення до волі. Декілька секретних організацій сформованих та діючих у містах та містечках організували відкрите повстання. Краківське повстання 1846 року, яке планувалося як складова частина великого визвольного руху, що мав розпочатися одночасно у всіх трьох частинах окупованої Польщі, хоча і зазнало поразки, але дало початок широкому визвольному руху по всій Австрійській імперії.

Проголошення повстанцями Краківської республіки розпалило уяву молодих польських патріотів, і повстання поширилося на інші міста і містечка, дійшовши на сході до Львова. На протидію цьому австрійці розпочали подвійну гру: з одного боку військова відповідь повстанцям, з іншого державна політика спрямована на провокування ворожнечі між нижчим класом та більш патріотично схильною шляхтою та інтелігенцією. Поширюючи чутки серед селян, що свободи нижчого класу, проголошені повстанцями, мали на меті лише корити вищих класів, австрійці надихали опір та ненависть до польської шляхти. В результаті цього, групи селян, організованих австрійцями, проводили

різанину панів та землевласників, і ті, хто відзначився в цій смертельній роботі, були нагороджені австрійською владою земельними паями.

Багато землевласників шукали порятунку у більших містах та містечках, які не зачепив цей класовий конфлікт. Власник Берем'янського маєтку поблизу Язловця, Корнель Уейський, який втік до Львова, написав популярну патріотичну пісню «З димом пожеж», покладаючи братовбивчу війну серед поляків на плечі австрійського уряду. Ця пісня отримала загальну популярність і стало своєрідним місцевим національним гімном, який співали з патріотичних та релігійних нагод.

Повстання трагічно закінчилося, придушене вдалими військовими діями австрійців проти польський повстанців та різаниною панів селянами; отже поклато край існуванню короткотривалої Краківської республіки – символу волі та незалежності. Проте, це не розв'язало проблему керування державою австрійською меншістю. Польський визвольний рух відбився луною на інших територіях Австрійської імперії, і хвилювання на у декількох територіях вилилися у великий внутрішній конфлікт, який австрійська влада заспокоїла шляхом компромісів та реформ.

1848 рік став роком ґрунтовних змін для всієї Європи, рік революційного завзяття мав величезний вплив на Австрійську імперію. Повстання у Угорщині, хвилювання серед галицьких поляків та революція у Відні, хоча невдалі окремо один від одного, похитнули фундамент монархії Габсбургів і змусили австрійську владу шукати примирення із норавливими меншинами під їхньою владою. Імперія отримала нову назву – Австро-Угорська імперія, у якій і Австрія, і Угорщина брали участь у керуванні державою.

Галицькі поляки не були настільки успішними у отриманні подібних поступок від уряду, але вони домоглися збільшення своєї участі у роботі місцевого та державного урядів, представництва у аїстро-угорському парламенті та найвищих державних чинів у Галичині. На додаток, уряд зробив поступку селянам і скасував кріпацтво, звільнивши їх від феодалної залежності перед землевласниками.

В той час австрійці також запровадили таку політику у Галичині, яка мала протидіяти польському наміру здобути незалежність. Це почалося у середині ХІХ сторіччя із метою підсилити релігійні, національні та культурні відмінності. Через час це переросло у напруженість, що зрештою дало поштовх українському націоналізму, який згодом породив ворожість і навіть військову конфронтацію між поляками та українцями у Галичині. Але поки це суперництво у великих містах та містечках лише набирало оберти, у Язловці все ще існували дружні відносини серед двох національних груп.

У мирні роки після перевороту 1848 року, Язловець отримав деяку відомість за межами своїх кордонів. Маленька поема про його минуле з'явилася у львівському «Dziennik Literacki». Протягом візиту у Язловець, колишня велич міста настільки надихнула невідомого поета, що той у почутті патріотизму закликав кам'яні стіни замку чекати на прибуття командувача Язловецького. Ми можемо виснувати з цієї поеми, що автор дещо знав про історію Язловця, і що ця історія була загальновідомою серед певних кіл польської громади у Східній Галичині.

Вигляд замку та його таємниче минуле мало чарувати також і місцевих жителів. Коротка замітка, знайдена у міському літописі, розповідає про невідомого, який у спробі зберегти образ замку, вигравіював його подобу на камені. Примітка не вказує на місцезнаходження гравюри, але зазначає, що це була частина колишнього будинку, який тоді знаходився у стані цілковитого зруйнування. Якщо це гравюра досі існує, вона може бути лише випадково знайдена людиною, яка знає про її існування.

Історія Язловця, яка так довго була похована у літописах та припущеннях, знайшла прихильника та ентузіаста у особі отця Садока Баронча. Приписаний до римо-католицької парафії Язловця, священник настільки захопився реліквіями пов'язаними із минулим містечка, що взяв на себе задачу зведення його історії у письмовій формі. Маючи такого вірного прихильника, як Кшиштоф барон Блазовський, він віднайшов всі наявні літописи у місті та поза ним і склав перший надійний звіт історії містечка.

Отець Садок Баронч опублікував свою історію у 1861 році під назвою «Язловецькі пам'ятки», описавши найкраще документовані події і досягнення його історичних діячів. Більшість його тексту підтверджена посиланнями на інформаційні джерела та повними цитатами, які торкалися фактів і подій. Таким чином, він зберіг для нащадків багато інформації, яка була загублена або знищена під час руйнування міста у майбутньому. Деякі з його дослідницьких матеріалів були грамотно розміщені серед архівів Ягелонського університету у Кракові.

Книга Баронча закінчується 1861 роком, після чого писемних джерел про Язловець залишилося недостатньо і їх важко віднайти, бо міський центр із ратушею були знищені російською армією під час Першої Світової війни. Пожежа, яку необачно спричинили п'яні російські вояки, знищила більшість ділового центру та всі адміністративні установи разом із міськими архівами та документацією. Отже, дані про цей період є неповними, хоча деякі документи збереглися у монастирі Непорочного Зачаття, який з цього моменту бере історію містечка на себе.

Зважаючи на розміри Язловця, відкриття монастиря у стінах палацу Понятовського було подією великої важливості для людей всієї округи. Це сталося біля 1863 року, коли Орден Непорочного Зачаття, заснований у Римі у 1857 році сестрою Марцеліною Даровською, переїхав у колишній королівський палац зі згоди Кшиштофа барона Блазовського. Перша черниця, яка відвідала палац, мала бути зачарована його мальовничим положенням, яке вона пізніше описала наступним чином:

«У світі трапляються місця наче призначені для спеціальної долі і мети. Таким місцем є Язловець, брама Поділля, загорнений у таємницю легенд і сяючий у блискучій славі свого минулого. Багато складових частин сприяли створенню цього місця, призначенням якого є служба людському розуму та душі. Його знаходження промовляє красою про найвищі цінності та всемогутнього Господа; руїни могутнього замку викликають з людської пам'яті давні часи, коли хоробрі воїни та їхні командири мужньо боролися проти східних завойовників; старі величні дерева кидають свою тінь на долину Турка, розмовляючи пошепки про ті часи, коли король Ян Собеський у присутності своєї дружини Марисенки захопив у полон іноземних сановників після своєї перемоги над потужною турецькою армією; під руїнами замку, навпроти брами, яка вела у палац безталанного короля Станіслава Понятовського, призначеного для монастиря та освітньої установи, що розкинув свої крила хрестоподібно, ніби кажучи, що це місце, де люди будуть нести світло та дух життя».

Головною метою щойно створеної релігійної установи було зібрання молодих панянок з місцевої шляхти для благодійної та освітньої роботи. Посаг, який вони приносили із собою, дозволяв монастирю досягти комфортної економічної незалежності, звільнивши їх для добродійної роботи та роздумів. Незабаром після того, як палац був реконструйований, і до нього перебралися сестри, вони відкрили школу для дівчат вищого класу, щоб допомогти їм у підготовці до життя успішних панянок. У довгий перелік шляхетських прізвищ входили і такі, що згодом проявили себе у житті. Однією з випускниць була популярна польська письменниця Марія Родзевич, яка написала багато оповідань про життя у Польщі у XIX сторіччі під час окупації. Її книги, які читали в усіх частинах Польщі, збуджували юнацьку свідомість та пробуджували націоналістичні почуття серед молодого покоління. Невдовзі школа стала відомою по всій державі, і багато дівчат їхали туди отримувати освіту. Виникло декілька проблем, коли австрійський уряд, уважний до прагнення поляків до незалежності, почав звертати увагу на школу, але ці проблеми були подолані за допомоги деяких впливових людей у польській громаді у Галичині.

Монастир приніс із собою інше благословення: незабаром після відкриття, Язловець та околиця відчули відродження культу Діви Марії, як покровительки містечка. Обожнення Божої Матері у Язловці сягає своїм корінням XV століття. Найперший образ Мадонни у Язловці, відомий як «Богородиця», знаходився у замковій каплиці і був

предметом особливого шанування. Як зазначає старий літопис: «Це був особливий скарб роду Язловецьких, джерело багатьох благ». У 1582 році, коли вірмени закінчили будівництво своєї нової церкви, Миколай Язловецький подарував ікону Діви Марії їхній парафії. В той час, коли турецька армія наближалася до Язловця (1672 рік), вірмени перевезли ікону у Броди, де вона невдовзі стала предметом особливого благоговіння людей всієї округи. Пізніше вона була перевезена звідти до вірменського собору у Львові, де і залишалася до початку Другої Світової війни.

Миколай Язловецький, який був в молодості кальвіністом, також подарував інший святий образ Діви Марії домініканській церкві у Язловці. Після завершення суперечки із ними, він запропонував їхній церкві копію ікони Марії Маіор з Ватикану, яка була визнана орденом своїм офіційним символом. Загалом ця ікона вважалася прихожанами святою і джерелом багатьох благословень. Коли австрійці вигнали домініканців з Язловця у 1788 році, ті забрали образ із собою до свого нового місця у Чорткові.

Також у язловецькій історії була інша картина, яка стала предметом глибокої шанобливості. Після свого звільнення з турецького полону у 1620 році, він подарував замковій каплиці копію образу Ченстоховської Богородиці. Ця ікона, яку ще часто називають «чорною Мадонною» була його пожертвою Господу у вдячності за його безпечне повернення додому. В той час, коли він дарував картину, він висловив свою щедрість у наступних словах: «...таким чином сини батьківщини, любі сусіди і всі інші, хто через відстань не може, зробити паломництво у Ченстохову, можуть виконати свої місцеві релігійні обов'язки...». З тих часів, коли Ян Конецпольський дозволив Ордену паулінів приїхати у Язловець у 1717 році та оселитися у замку, ікона знаходилася під їхньою опікою до того часу, коли вони звільнили будинки у 1777 році і забрали її із собою у Великі Залішки. Подальша доля ікони невідома. Під час її перебування у Язловці люди вважали її чудотворним образом Діви Марії, Захисниці Язловця.

Культ Діви Марії був відроджений із відкриттям монастиря Непорочного Зачаття. Друге народження шанування почалося у 1882 році, коли засновниця ордену, Марцеліна Даровська, наказала у Римі викарбувати статуї їхньої покровительки – репродукція відомої статуї з Ватикану була зроблена з білого мармуру. Її вона замовила у добре відомого польського скульптора, Томаша Оскара Сосновського, який спеціалізувався на цьому типі релігійного мистецтва.

Статуя з білого мармуру після свого завершення була привезена до монастиря, розташована у каплиці та освячена у 1883 році єпископом Щесни Фалінським, польським патріотом висланим з Варшави росіянами. З того часу цю скульптуру почали називати в народі «Свята Марія з Язловця», або більш шанобливо «Язловецька Богородиця».

Діва Марія також була визнана святою покровителькою містечка. Один з відомих поетів періоду Другої Світової війни, Казимир Вежинський, віддав належне Святій Марії, почавши свою довгу поему з наступного присвячення Язловецькій Богородиці:

«Мати Божа, покровителька Язловця,
Яка приходить до нас щосуботи
І мандрує понад полями,
Понад фортечними мурами,
Крізь виноградники та абрикосові сади,
Ти забираєш до раю красу Поділля».

Роки потому багато інших поем та пісень було складено на честь Язловецької Богородиці, і багато відомих людей молилися перед її образом. Одна з цих пісень стала гімном Ордену Непорочного Зачаття, а інша була обрана полковою піснею 14 польського кавалерійського полку. Декілька черниць та студенток висловили свої глибокі почуття святій покровительці, створивши велику кількість поем, деякі з яких були покладені на музику. Мешканці Язловця часто вимолювали у Богородиці милість, або у молитвах дякували їй за ласку. Деякі віддавали своїх дітей під її опіку, особливо в часи війни. Таким

чином слава Язловецької Богородиці росла, а разом із нею престиж містечка, яке ще раз повставало з небуття, отримуючи національне визнання.

Остання чверть XIX сторіччя, відома як ера процвітання Австро-Угорщини, мала позитивний ефект на всі аспекти політичного, культурного та економічного життя Галичини. Львів, столиця східної частини держави і місто, яке містило в собі всі прогресивні течії, найпершим отримав вигоду цієї тенденції розвитку. У відносно короткий період, місто розширило свої початкові межі та зросло у населенні майже до 200 тисяч. Воно відкрило двері торгівлі та промисловості, ставши головним торговим центром виробництва товарів та сільськогосподарської продукції. Із відкриттям нових факультетів існуючого університету і галузей спеціалізованого навчання збільшилися і освітні можливості міста. За допомогою заснованих приватних та громадських фондів було відкрито декілька культурних центрів: музей науки та природничої історії, галерея мистецтв, театри, опера та відомий центр польської культури Ossolineum. Всі ці установи стали предметом гордості поляків у Галичині і також у інших частинах Польщі.

Разом із цими в основному польськими досягненнями, помітним стало зростання націоналізму, особливо між поляками та українцями. Поки поляки об'єднувалися у відкриті чи секретні організації задля здобуття втраченої незалежності, українці, який підтримували австрійці, ставили перед собою мету створення ілюзорної держави від Галичини до Кавказьких гір, під патронатом Австро-Угорщини. Більшість територій цієї вигаданої держави мали відійти від росіян. Австрійським внеском мала стати Східна Галичина, невелика втрата для них.

Разом із цим грандіозним планом українці також пропонували радикальну ідею очищення Галичини від поляків. Поляки були найбільшою перешкодою на їхньому шляху створення великої держави. Для підтримання своєї рішучої ідеї вони використовували древнє гасло «смерть ляхам», яке походило з часів ранніх слов'ян, коли кордони ляхів та Київської Русі проходили на межі східного Поділля.

Найсильнішим активістом цього руху та значною мірою його ідеологом був архієпископ граф Андрей Шептицький. Поляк за походженням, він використовував свій вплив серед вірян греко-католицької церкви для втілення свого плану, підбурюючи ненависть до поляків серед своїх послідовників. Спочатку це не дало значного результату через столітні традиції мирного співіснування між двома етнічними групами, але потроху ідея почала пускати коріння, особлива в середовищі греко-католицького духовенства та української інтелігенції.

В той час Язловець не мав жодних етнічних конфліктів, і за його історичними традиціями всі групи мали свої права та місце у суспільстві. Стара ідея самоврядування та етнічних привілеїв ще досі була найважливішим питанням, яке нормалізувало їхнє співіснування.

Після того як Блазовський реформував міську владу, вплив мера та міської ради отримав більшу силу та авторитет. На додаток гільдія ремісників, яка спочатку не визнавала цю хартію, була відроджена на якісно новому рівні. В той час гільдія була об'єднаним товариством всіх міських ремісників під керівництвом обраного голови – цехмістра. Також вони зберегли стару традицію навчання юнаків обраним ремеслом впродовж багатьох років тренування під наглядом майстра та обов'язковим іспитом. Молодий чоловік, який не пройшов цей процес, не міг самостійно займатися обраною професією.

Єврейська громада, яка завжди існувала окремою групою, знову отримала колишнє право на самоврядування, яке було їм надано Понятовським. Головною засадою була автономія у їхніх внутрішніх справах, яка включала право розв'язання невеликих суперечок. Судячи з розміру тогочасної синагоги, єврейська громада була доволі великого розміру та володіла в своєму розпорядженні значними коштами.

У 1896 році найбільш здатний член язловецької громади, що мав вірменське походження, Ян Куряньський, був обраний на посаду мера. Завдяки своїм

підприємницьким здібностям та мудрості, він обіймав цю посаду протягом наступних 20 років, і впродовж цього строку прогресивний курс, розпочатий Кшиштофом бароном Блазовським, досяг нових висот. Перебування Курянського на посаді мера стало періодом добробуту для городян, але частково це було наслідком загального економічного зростання у Австро-Угорській імперії.

Містечко могло розвиватися і далі, якщо б будівництво залізниці не оминуло його. Не зважаючи на декілька звернень переглянути плани будівництва на користь Язловця, австрійська влада відмовилася розглядати міський запит. Це наклало деякі обмеження на розвиток міста, бо близьке розташування Бучача до залізниці ліпше сприяло розвитку бізнесу. Таким чином Язловець отримав друге місце і відійшов у тінь свого «старшого брата» на відстані 10 кілометрів.

На той час містечко й досі мало деякі судові повноваження, хоча і не цілком узгоджені з австрійським законодавством. Проте, це дозволяла влада зважаючи на перевірені часом міські традиції. Головною функцією було судочинство, яке здійснював виборний суддя, який мав право розв'язувати невеликі суперечки не вдаючись до дорогої судової процедури.

Коли Ян Курянський був обраний на посаду мера, міським суддею став його друг Ян Рола, і Рола швидко здобув повагу та популярність у громаді за свої чесні та справедливі вироки. Деякі городяни навіть хотіли бачити на посаді мера не Курянського, а Ролу. Але Рола відмовився, шануючи свою дружбу із Курянським. Ця історія часто оповідалася, коли у Язловці заходила мова про дружбу та добросусідські відносини.

Авторитет судочинства зменшився після смерті Яна Роли, який пішов у розквіті своїх сил через запізнілий діагноз апендициту. Те, що городяни Язловця високо цінували Ролу, можна висувати з історії про випадок на його похованні, важливої події для міста, яка стала міською легендою. І греко-, і римо-католицькі пастори були присутні на звичайній церемоніальній месі, і дорога похоронної процесії до цвинтаря пролягала повз єврейську синагогу. Лідери їхньої громади стояли вздовж дороги, схиливши голови, а їхній раб тримав копію Десятьох Заповідей. Ще ніколи до того і після того всі три релігійні громади не приймали участь у похованні видатного члена міської громади.

Проте, природна катастрофа не оминула цей період відносного процвітання. Старі городяни згадують, що біля 1885 року на Язловець і його округу вдарив вітер ураганної сили та рясна злива, які знову спричинили паводок та затоплення центру міста. За деякими звітами, вода досягла верхнього рівня мосту поблизу римо-католицького костелу, який вказує що рівень води досягав 6 метрів. Істотною була шкода завдана майну, але немає жодних офіційних даних щодо жертв, і ймовірно документи стосовно цього лиха були частиною архіву, який згорів під час пожежі в часи Першої Світової війни.

Гіршим лихом за природну катастрофу була трагедія розпочата людиною. Невдовзі після початку в літку 1914 року Другої Світової війни, її вплив майже відразу став відчутним у Язловці. Австрійська армія, нездатна утримати східний фронт, швидко відступила перед російськими військами, які захопили територію до Дністра на півдні. Коли росіяни наближалися до містечка, перелякане населення намагалося знайти сховок у монастирі, склавши своє цінне майно у кімнати передбачені для черниць.

Ліве крило монастиря було пристосовано росіянами для потреб військового шпиталю. Також черниці відкрили невеликий шпиталь і дитячий садок для маленьких дітей. Він мав допомогти тим жінкам, чиї чоловіки були призвані на військову службу у австрійській армії. В той час частина населення, з острахом війни, евакуювалося південніше річки до містечка Дрогобич. В результаті військових дій містечко на деякий час зайняли російські війська. Одного дня під час їхньої окупації деякі п'яні чоловіки спричинили пожежу, яка швидко поширилася на весь міський центр і знищила кожний будинок на своєму шлях. Весь центр включно із ратушею та древньою синагогою перетворився на купу жевріючого каміння. Більшості неєврейської частини Язловця включно із костелом та монастирем вдалося уникнути цього лиха.

Російський наступ загрузнув у болотах Дністра, де протягом весни 1915 року йшли тяжкі бої. Незабаром шпиталь був переповнений пораненими російськими вояками. У червні шпиталь зайняв більшість монастирських будівель і залишався там до кінця місяця. Протягом цього часу через шпиталь пройшло 1180 вояків. У другу половину липня монастирський шпиталь став наповнюватися хворими, бо російські війська вразила холера. До кінця серпня від недуги вмерло 80 чоловік. 2 вересня містечко захопили австрійці.

Але австрійцям не вдалося надовго втримати місто. На червень 1916 року лінія фронту проходила у 2 кілометрах на схід від містечка, і у монастирі знаходився штаб 51 угорської дивізії. Сильні атаки росіян знову змусили їх відійти за Дністер, і деякі черниці разом із деякими студентками, які вирішили продовжувати навчатися протягом війни, були евакуйовані у безпеку до Ярослава. Коли знову розпочався серйозний бій за місто, населення було змушено шукати сховок у монастирі.

З 14 червня 1916 року Язловець знову опинився у руках росіян, а монастир використовувався як службове приміщення для різних частин російської армії. Через місяць, 26 липня, у міста увійшла союзна австрійцям пруська армія, яка теж використовувала монастир для своїх потреб.

Упродовж цих жахливих боїв та військових маневрів, була майже закрыта вища школа для шляхетних панянок, проте сестри відкрили початкову школу для дітей. Школа досягла свого максимуму, коли черниці зареєстрували у своїх класах більш ніж 200 дітей. Вірогідно, місцеві діти виказували неабиякий ентузіазм до навчання ніж будь-коли раніше.

У вересні фронт відійшов далі на схід, що дозволило черницям повернутися з Ярослава і продовжити їхні нормальні обов'язки у монастирі. Початкова школа виросла ще більше, що викликало необхідність розділити її на ранкові класи для дівчат та пообідні для хлопчиків. Містечко на той час позбулося подальших труднощів, бо через нього у різних напрямках просто проходив військовий рух.

Руйнування містечка мало страхотливо шкідливий ефект на його населення. Багато городян, які бачили місто у руїнах та своє знищене майно, вирішили шукати зеленіші пасовиська деінде. Хоча війна ще тривала, багато євреїв та представників інших етнічних груп емігрували до західної півкулі, переважно до Сполучених Штатів. Більшість майна, яке вони залишили, залишалося лежати у руїнах ще доволі довго впродовж міжвоєнного періоду. Їхній масовий виїзд мав негативний вплив на повоєнну відбудову Язловця, яка стала головною метою тих, хто залишився.

Війна закінчилася 11 листопада 1918 року, в день який для поляків став Днем їхньої незалежності. Після майже 150 років іноземної окупації, земля Східної Галичини стала знову складовою частиною об'єднаної польської держави. В цей радісний день мешканці Язловця вперше могли побачити польські прапори підняті над мурами замку і почути приспів польського національного гімну, які лунали з цих висот.

В цей славетний момент, згадки про багате історичне минуле та міські досягнення повернулися до стін Язловця, несучи із собою дух волі та довгоочікуваної незалежності.

Глава ІХ. Короткі роки незалежності

Хоча офіційно Перша Світова війна закінчилася 11 листопада 1918 року, спокійні часи були ще далеко для населення Язловця і всієї Польщі. Після розвалу трьох сил – Австрії, Німеччини та Росії, на їхніх колишніх територіях вирости нові держави та на околицях нової польської нації були розв'язані численні військові конфлікти.

Язловець зачепив конфлікт між поляками та українцями з приводу обопільних претензій на ці землі.

Українці озброєні відступаючими австрійцями, розпочали військові дії супроти незначних польських сил у регіоні, тим самим розв'язавши війну, що тривала з 1918 по 1919 роки. Однією з найславетніших та найважливіших подій цього конфлікту була оборона Львова польськими юнаками, чиї батьки воювали захищаючи польські кордони у інших землях. Ця успішна дія закінчилася повною польською перемогою за допомогою з'єднань з Познані. Інша переможна подія відбулася у передмісті Язловця між українськими силами та 14-м польським уланським полком.

Перед цим у Язловці відбулися інші акції направлені проти українців. В грудні 1918 року українці встановили контроль над містом і відразу закрили монастирську школу, реквізували всі меблі та запаси і ув'язнили в одному з крил монастиря видатних польських жителів містечка. Кількість ув'язнених досягала біля 100 людей, плюс черниці та 17 студентів, які відмовилися залишити школу. На 23 травня 1919 року монастир був забитий в'язнями вщент, серед яких були 14 польських ксьондзів та 4 російські ченці.

В суботу, перед самою Трійцею, нізвідки з'явився маленький польський загін, який роззброїв українську охорону і звільнив біля 300 в'язнів. Через якісь причини, цей польський загін відступив, залишивши лише 25 чоловік для охорони монастиря. Цей взвод був занадто малим, щоб протидіяти більшому українському з'єднанню, яке атакувало їх пізніше. Язловець знову був окупований українцями, які впродовж цілого червня тероризували черниць та міське населення.

Під час цієї короткочасної війни монастирський хронікер записав один маленький, але лицарський епізод, який мав місце на околицях та в середині монастиря у Язловці. Цей інцидент стосувався людини, яка пізніше стала польським героєм Другої Світової війни, генерала Станіслава Мачека, який на той час мав звання лейтенанта та керував взводом піхоти. Його героїзм передував подіям його славетних днів у Нормандії, Франції, Бельгії та Голандії більш ніж чверть століття по тому. Польське командування наказало йому взяти Язловець, де монастир із черницями та студентками був оточений українськими військами.

Ворожий загін мав численну перевагу і краще озброєння, що виключало прями дії супроти них, з метою порятунку черниць і дівчат. Він вирішив зайняти позицію на пагорбі Кшежина, з якого відкривався гарний вид на територію монастиря. На цьому місці він вичікував найзручніший момент, щоб зробити вилазку.

Потім, як писав хронікер, «6-го липня 1919 сталося диво».

Молодий лейтенант під прикриттям ночі зробив швидкий наступ через оточуючі ліси на територію монастиря. Атакуючи з незахищеного боку, він проник у будівлі непомічений українською охороною. Він і його люди забрали п'ять дівчат і дві черниці, і зникли із ними у нічній темряві. Врятована група перейшла разом з охоронним ескортом на безпечніші території на захід від Язловця, якими володіли польські сили.

Лейтенант Мачек і його взвод залишався на пагорбі ще 5 днів, стежачи за пересуваннями ворога та час від часу обміняючись пострілами. 11 липня у місто увійшло польське кавалерійське з'єднання, 14 уланський полк, принісши полегшення оточеному монастирю та маленькому але хороброму з'єднанню лейтенанта Мачека. Ця маленька історія стала легендою серед польського населення Язловця, в якій командир загону став героєм, відомий їм лише як хоробрий і лицарський офіцер зі Львова.

Рання історія 14 уланського полку та звіт про першу значну битву були збережені одним з молодих солдатів – Антоні Груджінським, який активно приймав участь у атаці на українські сили у Язловці. Цей чоловік зарекомендував себе у Другій Світовій війні як командир 10-ї Броньованої Дивізії на Заході під командуванням зазначеного вище генерала Мачека.

Тут на теренах Язловця два герої наступної війни зустрілися як невідомі герої Першої Світової війни.

Згідно зі звітом Груджінського 14 уланський полк був організований на Кубані з поляків, яких царський режим закинув у глибину російських територій. Із початком Радянської революції молоді поляки об'єдналися у з'єднання із метою боротися за волю Польщі. Коли це з'єднання збільшилося до розміру полку, воно вирушило на об'єднання із іншим польським з'єднанням, відомим як дивізія генерала Зеліговського, організованого тоді у Одесі. Ця об'єднана сила, після довгого маршу через Бесарабію і Буковину у Румунії, досягла польського кордону біля містечка Снятин, що згодом увійшло у Станівлавівське воєводство. Після форсування Дністра біля Єзуполя у червні 1919 року, з'єднання почало наступальні дії супроти українських підрозділів, з метою досягти Збруч і очистити територію від ворожих груп, які займалися грабінництвом.

Розробляючи цей план, 14 уланський полк за підтримки роти 6 кавалерійського полку та артилерії рухався у напрямку української оборонної лінії. Українські сили склалися з двох бригад, біля 2500 чоловік, прикриті 10 артилерійськими батареями, гарно окопалися довкола села Кодлубіска і маєтку Глебока, що знаходилася за 2 милі від Язловця.

11 липня, полк під командування майора Костянтина Плісовського, в результаті цілоденної кавалерійської атаки повністю зніс ворожі сили, взявши 632 бранця і більшість артилерії та обладнання. Рештки українців втекли, залишивши 151 вояка вбитим на полі бою. Польські втрати склалися 25 мертвих і декілька поранених. Того ж дня польський загін увійшов у оточений Язловець, звільнивши монастир, монашок та деяких поляків, яких тримали у якості заручників. Вони також з'єдналися із взводом лейтенанта Мачека, який, як зазначалося вище, утримував пагорб за містом. Літописець монастиря описував цей багатий на події день таким чином:

«Нарешті прийшов чудовий день 11 липня 1919 року, коли Язловець привітав переможних солдат Польської Держави, яка ще досі стікає кров'ю у боротьбі за волю. На подвір'ї монастиря ігуменя щиро привітала польського командира генерала Александровича і його штаб. Пісня вдячності приєдналася до мерехтіння дерев дякуючи Господу і Богородиці Непорочного Зачаття за дивовижний порятунок від українського гніту.»

Громадяни містечка щиро вітали прибуття польських сил із полегшенням та вдячністю. Український терор залишив деякі гіркі спогади, які спричинили дуже ворожі почуття між двома національними групами у Язловці, і які ніколи не були насправді вилікувані. Протягом короткого українського панування, двоє молодих братів Півоварських були страчені лише через те, що були синами видатного польського громадянина. Декілька людей були забрані у заручники і декілька биті – один з них втратив свій зір через це – і багато польського майна було конфісковано та знищено.

Скоро після перемоги у Язловці, 14 уланський полк приєднав назву міста до своєї назви і після цього став відомий як 14 Язловецький уланський полк. День їхньої перемоги також став полковим днем згадки про загиблих, який святкувався щороку, щоб вшанувати пам'ять загиблих.

З того часу, 14 уланський полк, хоча був розміщений на певній відстані від Язловця у Львові, встановив тісні зв'язки із містом, переважно через орден Непорочного Зачаття. Відповідно із цим, Свята Марія, покровителька Язловця, стала головним лейтмотивом їхніх знаків розрізнення і її ім'я було включено у полкову пісню. Приймавши її як свою покровительку, улани принесли її культ у свої власні традиції. Найліпше це висловлює

їхня полкова пісня, яку співали чоловіки при всіх публічних подіях і як церковний гімн на літургіях. Перша строфа пісні звучить наступним чином:

*Дай щастя і мир цій землі, о, Богородице,
Що ввібрала в себе кров у вогні війн;
До тебе ми солдати звертаємо свої щирі молитви,
Щоб ти змінила нашу долю, жорстоку долю,
І зробила життя сяючим як дитяча посмішка;
Даруй нам цю милість, Найсвятіша Діва Язловця!*

За їхню хоробрість на полі бою, полк був нагороджений головою польської держави, маршалом Юзефом Пілсудським, найвищою нагородою, яка може бути дана військовому з'єднанню. 21 березня наступного року маршал особисто прикрасив прапор полку хрестом *Virtuti Militari*.

Кінець українського конфлікту не вирішив всі проблеми нової польської держави. Інша і набагато небезпечніша, цього разу від новоствореної комуністичної держави – СРСР. Розраховуючи на популярність комуністичного руху на заході, Червона Армія вдерлася на території Польщі у серпні 1920 року. Це був перший крок на їхньому шляху до мети «звільнення робітничого класу від утиску капіталізму».

Язловець майже відразу потрапив під цю загрозу. 4 серпня Ради увійшли у місто і розпочали реквізиції у місті заради військових цілей. 18 серпня у місто увійшло польське з'єднання, яке розігнало панікуючого ворога як раз у той момент, коли ті збиралися взяти заручників, яких збиралися вислати у радянські території 21 вересня.

Раптовий радянський відступ стався у наслідок переконливої перемоги поляків під Варшавою наприкінці серпня. Це була перемога, яка розбила вщент мрії комуністів захопити західну Європу, яка тоді знаходилася у глибокій кризі, особливо Німеччина. Мир між Польщею та СРСР був закріплений Брестський договором, у якому СРСР визнавав вимоги поляків щодо утримуваних ними земель. Це стабілізувало польський східний кордон до початку Другої Світової війни.

Після того як Польща отримала волю і всі військові дії скінчилися, громадяни Язловця повернулися до справи відбудови свого містечка. З погляду на значні пошкодження заподіяні російською армією та українською окупацією, ця задача була складною. За відсутності будь-якої державної програми відбудови, громадяни мали все робити самотужки, починаючи з виборів нової міської адміністрації, коли посаду мера отримав Владислав Куряньський, а виконавча влада перейшла до нової міської ради, до якої увійшли 4 польських депутата, 4 єврейських та 4 українських. Хоча українці були найменшою з 3-х етнічних груп, вони все одно мали рівносильне представництво у раді.

Коли новий уряд містечка прийняв повноваження, ділова частина Язловця виглядала як місто-привид: будинки без дахів, потемнілі, закопчені стіни, – тодішній міський пейзаж. Серед руїн височили оголені димарі, які ще більше посилювали зруйнований красвид. Декілька наспіх зроблених тимчасових бараків, побудованих навмання, зіпсували міський центр, надаючи йому ще більший відштовхуючий вигляд. Відбудова містечка здавалася майже неможливою задачею.

Загальний післявоєнний бум у Польщі значно посприяв відбудові Язловця. Запас життєвих сил нової нації, у першому приливі шойно відвойованої волі, захоплював кожного громадянина до пожертв заради допомоги і самим собі, і країні. Загальний громадський дух та ентузіазм повернув всю їх ментальну та фізичну енергію у напрямок задачі відродження країни, як легендарного Фенікса, з попелу.

У Язловці, у центрі та на околицях було збудовано багато нових будинків та громадських будівель. Місто отримало нову ратушу, на колишніх пустирях з'явилися будинки польської та української громад, була побудована нова школа на сім класів, що відповідало тодішнім законам, було запроваджене вуличне освітлення, декілька головних вулиць отримали тротуари, також була встановлена система дренажу, канали якої були з'єднані з двома потоками, які протікали через місто. На вершинах пагорбів з'явилося

багато приватних будинків, що додавало до загальної віри враження, що це не лише період відбудови, але й загального процвітання. Громадяни Язловця, як і Польщі загалом, важко працювали над тим, щоб не лише повернути місту колишні умови, але й щоб їх поліпшити.

До відбудови та відродження міста додався розвиток комерції. Переважно члени єврейської громади відкрили багато нових приватних магазинів. Поляки та українці організували комерційні кооперативи. До польського зернового кооперативу додалася молочна фабрика, яка швидко почала постачати молочну продукцію на ринки за межі міста. На околицях міста розпочала працювати цегельня, яка забезпечувала головними матеріалами будівництва. Багато ремісників відкрили власні магазини, та на традиційні базари щовівторка приходило багато людей з міста та околиць.

Окружний та повітовий уряди також зробили свої внески у загальне міське відродження. Були запроваджені нові установи: адміністративний центр довколишніх сіл, медична клініка, у якій приймали 3 кваліфіковані терапевти та поліційна дільниця, яка була збільшена та перенесена у нове більше та сучасніше приміщення. Певний прогрес був зроблений у освітній царині: побудова нового, більшого будинку для семи класів, залучання більше вчителів у місто та вдосконалення рівня освіти для підготовки учнів до вищих навчальних закладів у Бучачі.

Монастир Непорочного Зачаття мав свою власну освітню систему, яка теж пройшла через радикальний процес модернізації. Хоча початкова освіта була прерогативою міської ради, сестри ще й досі утримували невеличку школу при монастирі для місцевих дівчат. Їхня вища школа прагнула досягти нових висот, пропонуючи нові розширені програми, щоб залучити більше студентів з впливових родин. На додаток, вони відкрили свій набір до вищої школи для місцевих дівчат за номінальну плату, даючи їм шанс підготуватися для вищих занять чи набути більших знань у царині економіки чи дисциплін корисних для майбутніх дружин та матерів.

У галузі добродійності, завдяки щедрості бездітної польської родини, яка повернулася з Америки з певними коштами, у містечку на землях наданих міською радою був побудований притулок для сиріт. Керування ним було довірено мирським сестрам, які доглядали за сиротами та працювали у будинку догляду за дітьми на території притулку.

Усі ці фактори сприяли швидкому зростанню населення у Язловці, що на початку Другої Світової війни складало 5 000 людей. У період часу між двома світовими війнами Язловець демонстрував величезну життєздатність, яка на жаль почала вмирати під впливом навислої кризи, коли війна почала вимальовуватися на обрії, перешкоджаючи подальшому поступу, який був запланований міським мером, Владиславом Курянським. Він хотів, щоб у місті з'явилася військова зала, як джерело коштів, розпочати маленькі виробництва та побудувати електростанцію, щоб забезпечити місто ще одним джерелом енергії. Економічні умови поліпшилися до значної міри у другій половині 1930-х років і можливо почався би новий виток процвітання, якщо б не Друга Світова війна.

У травні 1939 року відбулася престижна релігійна подія, за спеціальним дозволом папи Пія XII, світа статуя Язловецької мадонни була коронована примусом Польщі, кардиналом Августом Хлондом. Церемонію відвідало багато церковних та державних сановників, серед них майбутній примус країни кардинал Стефан Вишинський. У події приймали участь делегації від різних міст та установ з усієї країни, та багато прочан з Львівського архієпископства зробили паломництво у Язловець. 14 уланський полк, разом із верхівкою штабу, взяли участь у церемонії і надали події військової пишноти.

Щоб вшанувати пам'ять коронації, громадяни Язловця надали кошти на побудову пам'ятної каплиці на пагорбі навпроти замку та монастиря, який називався «Шанці».

Місцеві майстри зробили маленький вітвар, у якому наріжним каменем був камінь із вирізьбленою Язловецькою мадонною. Тоді була запроваджена традиція запалювати свічки на вітварі у певний день тижня. Але ця традиція довго не проіснувала, її зупинила Друга Світова війна. У 1936 році у селі Ріпінці парафії Язловця був відкритий будинок

відпочинку для студентів теології Львівської архієпископства. Ця ідея з'явилася протягом візиту архієпископа Євгена Бажяка у сусіднє село Трибухівці. Її запропонувала графиня Наталя Воланська, яка запросила архієпископа до себе у розкішну резиденцію, та також продала біля 20 акрів землі церкві за номінальну суму грошей.

Стара резиденція у Ріпінцях, оригінально збудована як палац у 1818 році, була мебльована рідкими та цінними витворами мистецтва та мала багату бібліотеку, яка була дуже корисною для студентів, які проводили там свої канікули. Після Другої Світової війни, один з семінаристів, Вацлав Шетельницький написав звіт про Будинок Відпочинку та включив його у свою книгу про свого вчителя Станіслава Франкля. Хоча він був зачарований усім, що бачив, найбільше його вразив гарно утриманий парк та стара художньо оздоблена каплиця. За цим семінарським центром доглядали місцеві монахині, які, в додаток до цього зобов'язання, утримували притулок для сиріт, де перебувало 80 дітей, забезпечували швидку допомогу та початкову освіту для сільських дітей.

Як зазначено раніше, одним з найцікавіших та улюблених видів центру відпочинку була каплиця. Родина Воланських побудувала її вперше у 1696 році, але після пожежі вона була перебудована та ґрунтовно збільшена у 1892 році. Реконструкція була проведена під орудою головного митця Язловця Сандецького. Щоб додати більш мистецькі риси споруді, він використав деталі дизайну собору у Вільно, що у північній Польщі, а для вітваря він використав дизайн вітваря церкви Воскресіння у Львові. Парафіяльний священник з Язловця проводив тут богослужіння двічі на тиждень.

Один випадок свідчить про те, яким популярним був культ Язловецької мадонни. Знов завдяки військовим – вояки 9-го кавалерійського полку мали рушати на фронт супроти німців. Їхній командир, полковник Клеменс Рудницький, згодом герой битв при Монте Касіно та Болоньї у Італії та останній командувач 1-ї Польської Броньованої дивізії на заході, віддав людей свого з'єднання під опіку Язловецької мадонни. Після війни у своїй книжці «На польському шляху», він записав, що вірив в те, що його полк зазнав малих втрат у діях проти німців завдяки опіці Язловецької мадонни.

Коли перші бомби Другої Світової війни вибухнули на західних кордонах Польщі 1 вересня 1939 року, ці вибухи були занадто далеко, щоб бути почутими у маленькому подільському містечку Язловець. Але їх відлунням став церковний набат, який сповістив людей у долині, що на інших землях Польщі сталося щось незвичайне і можливо трагічне. Дзвони, у які дзвонив мер Владислав Курянський, збентежили церковного пастора, ксендза Анжея Красницького. Він вибіг зі свого будинку і, побачивши, що у дзвони б'є міський голова, рішуче заперечив будь-яке втручання громадської влади у цю справу. Коли мер пояснив причину, чому він грав у дзвони, добрий Преподобний долучився до громадського чиновника у спробі донести таким робом повідомлення до населення Язловця. Обидва ці чоловіки й гадки не мали, що ніхто з них не переживе війну. І мало вони відали про те, які жахливі події очікують їхнє місто і людей.

Глава X. Трагедія Другої Світової війни

Маленьке подільське містечко Язловець, яке знаходиться далеко від бойових дій, навряд чи побачить будь-які військові операції на своїх теренах. Там міркувала більшість поляків, що перед обличчям ворожих танків та бомб, тікала у віддалені південно-східні райони Польщі, рятуючись від смерті та знищення. Похмурі новини з фронтів і страх перед німецькими бомбами направив приголомшливий потік біженців у напрямку румунського кордону. Цей потік досяг пильних шляхів Поділля і дороги через Язловець у останні дні літа. Місцеві жителі безпомічно спостерігали за охопленими панікою забитими автомашинами, вантажівками та кінними екіпажами, які повільно просувалися тікаючи від німецької армії.

Тим часом на західних кордонах Польщі польські вояки проливали багато крові, постійно змагаючись і врешті-решт відступаючи на сильніші оборонні позиції, не в змозі

протидіяти броні німецьких танків. Піхота та кавалерія не могла нічого протиставити залізу та артилерії. Декілька кривавих битв відбулися на Вестерплатте у Гданську, на річці Бзура та у передгір'ях Карпат, коли у не рівних боях із німецькою бронею багато хоробрих людей віддали свої життя за свою країну. Такі дії, коли кавалерія і піхота зустрічала танки, були засвідчені у багатьох інших

районах Польщі. Наприкінці боротьба зосередилася довкола столичного міста Варшави, коли місто піддалося жахливому бомбардуванню та кровопролиттю. Місто вело безнадійний бій, сподіваючись на диво з боку своїх західних союзників. Воно так і не прийшло – і місто мусило здатися. Їхню капітуляцію, як і капітуляцію всіх бойових сил, прискорило неочікуване вторгнення СРСР у Польщу зі сходу.

Цей, нічим не викликаний, напад Червоної Армії відразу відчули у Язловці. На другий день після того, як Червона Армія перетнула кордон, 16 вересня 1939 року радянські танки з'явилися на головній вулиці міста.

Здавалося, що прийшов кінець короткотривалій польській незалежності. Іноземні вояки знову топтали польські землі, підкоряючи країну своїй волі. Сам по собі цей сумний факт був поганою прикметою, але це було найменшою з трагедій війни, які мали статися.

Перші ознаки трагічної правди війни з'явилися, коли деякі солдати з Язловця почали повертатися до дому. З 11 молодиків, які пішли на захист країни, лише чотири повернулися. Інші четверо залишилися на полі бою, їхні сім'ї їх більше ніколи не побачили – Ян Рола, Кажімеж Ковальський, Станіслав Курянський та Владислав Красевський – місцезнаходження їхніх тіл невідоме.

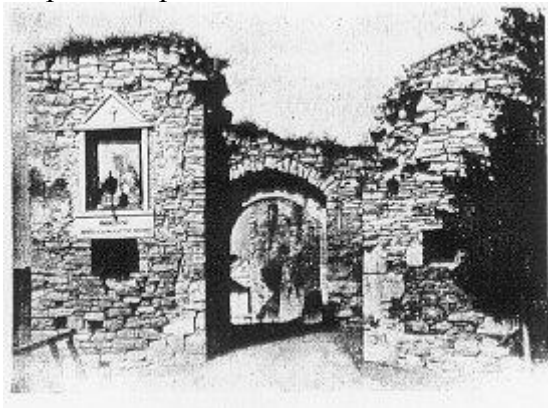
14-й уланський полк проніс ім'я міста Язловця через битви в тому ж дусі, як він боровся у Першу Світову війну. Протягом їхньої другої нетривалої війни, бійці полку викарбували своє місце у історії у битві із ворогом далеко від Поділля. Полк, як один зі складників Подільської бойової групи спочатку був призначений на західний фронт у Познанський регіон. Він одразу був задіяний у боях проти німецьких танків, які перетнули кордон, та впродовж 17 днів вів із ними безперервний бій, перешкоджаючи змогам німецьких танкових дивізій взяти у оточення та знищити ціле кавалерійське з'єднання. Зрештою, вони вирвалися з кліщів та відступили на береги ріки Бзура, які їхній командир вважав ще вільними від ворога. На свій подив, він зустрівся із іншою потужною

німецькою армійською групою, що заблокувала переправу через річку, через яку він планував втекти у Кампійський Ліс. В наслідок несамотовитої атаки, 14-й уланський полк пробив лінії німецької піхоти та зненацька захопив нацистський броньований підрозділ. Цей несподіваний польський маневр дозволив оточеним польським підрозділам прорватися крізь слабкий ворожий опір, щоб об'єднатися із головними силами для оборони Варшави.

Свідком цієї несамотовитої атаки став італійський військовий кореспондент, який одразу ж надіслав звіт у італійську та французьку пресу. В цій статті, в якій він салютував хоробрості поляків, він назвав їхній бій «останнім військовим епосом у історії кавалерійської війни». Це був останній бій такого плану як для уланів, так і для всіх польських кавалерійських з'єднань. Через декілька днів їхня слабка армія була переможена на підході до Варшави. Місто здалося німецьким генералам, а хоробра, але застаріла польська армія перестала існувати.

Переможці, нацистська Німеччина та Радянський Союз, швидко поділили між собою здобич. В наслідок цього нового поділу Польщі, Язловець разом із усім Поділлям увійшов до складу СРСР. Вся територія колишньої австрійської східної Галичини була перейменована у Західну Україну та проголошена окремою радянською республікою.

Звісно, це задовольнило прихильних до нацизму українців, бо більшість з них були твердими прихильниками нацистської ідеології. Їхнім кредо стало *«поживемо побачимо»*.

На той час як великий відсоток інших українців відкрито співробітничав із Радами, заповнюючи малі бюрократичні посади у місцевій адміністрації та службах безпеки. В наслідок цього переулаштування поляки стали об'єктом переслідування радянської таємної поліції (НКВС) і місцевих українців, які співробітничали з ними.

Комунізм був відразу запроваджений у щойно окупованих землях. Ідея не була добре прийнята різними етнічними групами, і в найменшій мір поляками. Їхньому негативному відношенню не перешкоджали навіть типові радянські методи гонінь. Служби безпеки та таємна поліція стала відповідати за внутрішні справи і швидко просунулися у ліквідації пасивного опору. Масові арешти, примусове закриття приватних підприємств та націоналізація приватного майна були одним методів, які використовувалися для підкорення населення.

Ця система терору вимагала жертв з польських сіл, містечок та міст, взятих як завгодно, щоб задовольнити трудові потреби тюрем та концентраційних таборів у Сибіру. Поляки Язловця не стали виключенням. Деякі люди, як Кажімеж Станецький, Міхал Кулічковський, Юліан Курянський та Станіслав Ковальський стали в'язнями та рабами у трудових таборах північної тайги. Інша група польських сімей: сім'я мера (Курянські), Ковальські (Владислав та Ігнацій), Гжешьовські, Голдстауби, Півоварські, Станецькі, Бачинські та деякі монахині з монастиря та інші – 20 родин загалом – були депортовані у степи Казахстану для праці у колгоспах. Більшість жертв були зігнані за допомогою місцевих українців. Цей вид терору тримав у покорі перед новою системою членів польської громади, які залишилися.

Перша радянська окупація, як її тоді назвали, раптово скінчилася, коли Гітлер і його нацистські армії у 1941 році вторглися у родючі землі Радянського Союзу. В результаті блискавичного маневру вони захопили колишні території Польщі та глибоко проникли у сам Радянський Союз, просуваючись крізь слабкий супротив. Для деяких поляків, нацисти спочатку здалися порядком від радянського терору. Згодом це стало кошмаром для євреїв та іншим, більш жажливим правлінням терору для поляків.

Нацистський терор майже повністю розв'язав руки українським націоналістам у їх ненависті до поляків, загострюючи та посилюючи радянський терор, який мав більший деструктивний ефект. Для євреїв це був геноцид за своєю мірою ще не бачений у історії. Метою українського терору була повна ліквідація поляків і євреїв з займаних ними територій, щоб зрештою на цих землях залишилася лише одна пануюча національність.

Як тільки нацистська армія досягла Поділля, єдина українська дивізія, що служила у Вермахті, окупувала Львів і відразу після цього їхній духовний лідер архієпископ Андрей Шептицький, сформував національний уряд та проголосив незалежну українську державу. Це виявилось дуже тимчасовим та короткотривалим утворенням, коли нацисти, які мали власні плани на окуповані землі, розпустили український уряд та їхні установи, визнавши всю колишню Галичину майбутньою польською провінцією під прямим контролем Рейху.

Амбіційний план Шептицького об'єднати радянську частину України із його Галицькою державою виявився цілковито нереальним. У Радянській Україні не було жодних амбіцій щодо цієї великої націоналістичної авантюри. Ті українці вирішили залишитися вірними «матері Росії», державі, яку українці допомогли розбудувати до світового масштабу протягом минулих кількох століть. Як тільки нацисти дізналися про цей факт, вони ув'язнили декількох українських лідерів та поклали край їхній амбіційним планам. Один німецький генерал навіть доклав у Берлін, що якщо б і існувала незалежна Україна, то «тримати її купи змогли лише німецькі багнети».

Зміна відношення нацистських лідерів до незалежної України не вплинула на намір застосувати українців у поліції та службі безпеки у окупованій Польщі. Українців чудово використали у допоміжних підрозділах *Bahnschutz*, *Ortschutz*, шутцмен, міліції та охороні концентраційних таборів. Мабуть, ці обов'язки найкраще пасували до характерів українців.

На останньому етапі війни українцям дозволили навіть мати свій власний військовий підрозділ – дивізію, яка була названа СС «Галичина». З початку підрозділ використовувався для контролю та переслідування інших етнічних груп, бо українці після краху сподівань покладених на нацистів, виливали свою злобу на поляків та євреїв. Саме тоді вони вчинили найбільш огидні військові злочини, до більшості з яких так і не була повернута увага світової громадськості.

Всі гоніння стали наслідком політики геноциду, детально розробленої нацистами, в якій специфічна роль була надана українським націоналістам. Німецький генерал-губернатор окупованої Польщі, Ганс Франк, з цього приводу у березні 1940 року заявив наступне: «В нашій задачі вирішення польської проблеми», – він сказав, – «нам допоможуть 600 000 українців, непримиримих ворогів поляків. Ми залучимо їх на наш бік і використаємо їх у поліції та інших громадських службах. Таким чином ми маємо у наших руках соколів, які не будуть гребувати життям поляків.» У листопаді 1941 року інший нацистський лідер, Герман Герінг, озвучив ту саму ноту, презентуючи плани винищення поляків. Українці, разом із Гестапо, ліквідували єврейське населення у Белжці, Собіборі, Майданеку, Треблінці, Києві, Житомирі і в багатьох інших місцях масового знищення людей. По відношенню до поляків на Поліссі, Волині, Поділлі та інших районах, де була потреба у повному винищенні польського населення, провадилися так

звані «акції утихомирення». В деяких випадках ці жакливі акції проводили німці, але в більшості випадків ініціативу та виконання планів брали на себе українці.

Українська інтелігенція і навіть більшість духівництва швидко знайшли виправдання жорстокому ставленню до своїх польських та єврейських сусідів у історичних та етнічних конфліктах. Заглиблюючись у історію, вони знаходили вибачення ненависті, яка розпалювала їхню нову політичну ідеологію: їхні релігійні та політичні писання, які були перетворені на націоналістичні гасла, стали паливом для пристрастей мас. Так, СС «Галичина» у своїй військовій похідній пісні у останній строфі співала про знищення всіх ляхів (старовинна назва поляків) та євреїв на українських теренах. Серед українців розповсюджувалася брошура, яка закликала до смерті всіх євреїв, поляків та угорців. Останні були об'єктом злоби українців через окупацію частини майбутньої Галичини багато століть тому. Українські священики використовували фразу про відокремлення «збіжжя від куколю», маючи на гадці знищення євреїв і поляків. Прагнучи до цієї мети, українські націоналісти перетворили південно-східні території Польщі на «криваву баню» ще й досі невідомих розмірів.

У Язловці та оточуючих районах, події не могли б виглядати ще похмурішими. Після початкового німецького Бліцкригу, коли цивільна німецька адміністрація ще не була повністю встановлена, місто було полишене на милість українських націоналістів. 27 червня 1941 року вони оголосили незалежність та відразу захопили владу. Для того, щоб увіковічити подію, вони почали споруджувати насипи, названі курганамі, із високими хрестами на них. В деяких місцинах для фундаментів вони використовували тіла вбитих поляків. У Язловці лунали такі заклики серед українців, але чомусь ніхто з полків не був вбитий заради спорудження їхнього кургану.

У безжальному прояві сили, українці вдалися до рішучих та безкомпромісних заходів спрямованих переважно супроти поляків. Вони одразу ув'язнили декількох молодих польських чоловіків і жінок (своїх сусідів) у тимчасову в'язницю, яка була облаштована у одному з крил монастиря. Усі затримані були жорстоко биті, а деякі навіть замордовані. Першою жертвою українського терору став Броніслав Кулеша, другою – Ян Колоджей, який помер пізніше від поранень завданих йому під час ув'язнення. Інші ув'язнені були врятовані після втручання угорського загону, який був розквартирований у Чернелицях і відгукнувся на запит поляків про допомогу.

Обеззброєна українська міліція скоро була знову озброєна Гестапо у Бачачі. Проте, через присутність угорських військ місцеві українці у Язловці тимчасово припинили кривдити поляків, розпалюючи свої варварські інстинкти проти безпорадних євреїв. Їх першою жертвою став місцевий перукар, Йозеф Кейлер, якого завзяті націоналісти застрелили прямо на вулиці. Також вони ув'язнили 20 молодих євреїв, запроторивши їх у тимчасову в'язницю. Через декілька днів безжалісних побоїв та нелюдських знущань, жертв із руками зв'язаними колючим дротом відвели до берега Стрипи, де їх усіх, окрім одного, якому вдалося втекти, розстріляли.

У відповідь на цей початковий терор єврейське населення почало займатися пасивним спротивом – ховатися, заготовляти їжу, майже за дарма продавати майно і в деяких випадках переїжджати у більші міста. Ті, які вирішили залишитися, підпадали під нацистську владу та правосуддя. Як і в багатьох єврейських громадах по всій Польщі, у Язловці для нагляду була створена єврейська рада або «Юденратен». Її початковим обов'язком був збір податків та кривавих грошей та цінних речей, які заради наживи періодично вимагали у них банди СС. Перший випадок геноциду євреїв у Язловці стався наприкінці літа 1942 року. Жертвами стали угорські євреї, буцімто польські громадяни, вигнані у Галичину нацистським декретом. Наскільки можна встановити ці люди балакали угорською, що ставить під сумнів питання про їх польське громадянство. Також немає раціонального пояснення чому саме Язловець був обраний для місця їхньої страти, хіба що цього прагнули місцеві українські націоналісти.

Згідно із польськими джерелами, угорських євреїв привозили на подвір'я монастиря вантажівками рейсами двічі чи тричі на тиждень впродовж декількох тижнів. Там українська міліція під наглядом Гестапо позбавляла їх будь-якого особистого майна. Після цього приниження їх групами вели на місце страти. Найчастіше цим місцем був берег невеличкого озера, яке навивалося Пожежа, де євреїв розстрілювали, а їх тіла вкидали у воду. Після бунту приреченої на розстріл групи, який вилився у масове та публічне побиття, деякі групи надалі страчували у лісі біля берега Стрипи. Загалом жертвами масового знищення стало від 3 до 4 тисяч угорських євреїв. Будь-які з місцевих євреїв, які намагалися їм допомогти, були побиті чи забрані разом із жертвами на розстріл. Двоє з катів, Коновальчук та Біловус, пізніше пишались, що вбили 1 500 та 800 євреїв, відповідно. Зважаючи на те, що у розстрілах приймали участь ще інші кати, навіть висока цифра 4 000 вбитих може бути далекою від правди.

Незважаючи на переслідування та утиски, знищення місцевих євреїв не були головною метою геноциду. Утиски євреїв у Язловці набули багатьох форм. Багато хто був змушений посилено працювати у якості рабів на українських фермерів та робити загальну міську роботу під наглядом поліції. На євреїв було покладено багато зобов'язань, але найбільш огидним та принизливим була ліквідація наслідків тяжкого паводку, який стався у травні 1942 року. Стрімкий потік води спричинив істотні збитки, найбільше пошкодивши стіну, яка підтримувала одну з головних вулиць міста. Поліція зібрала всіх фізично придатних євреїв та наказала їм полагодити стіну, використовуючи для цього надгробки могил своїх пращурів з єврейського цвинтаря. Дивно, але це могло стати свого роду пам'яткою про єврейську громаду Язловця, бо ймовірно ця стіна могла простояти ще багато часу.

З того часу дні єврейської громади у місті були полічені. У Бучачі вже було створене єврейське гетто, і згідно із планами нацистів воно мало вмістити всіх євреїв повіту. При можливості перед самими депортаціями нацисти обманом та вимаганнями позбавляли євреї цінних речей. Кожного разу, коли була оголошена запланована депортація, від єврейської громади вимагався викуп для того щоб скасувати ліквідацію. Це тривало до наступної появи Гестапо у містечку, але зрештою, коли всі кошти громади були вичерпані, євреїв зганяли та забирали у Бучацьке гетто. Деяких страчували у місцевості, яка мала назву Федор, деяких висилали у концентраційні табори.

Деякі євреї переховувалися і ставали постійною мішенню пошуків української поліції. Кожного разу, коли когось викривали, то його негайно публічно страчували чи вели на єврейський цвинтар, який на той час став місцем страт.

На кінець 1942 року українська міліція (Українська Січ), відповідальна за різанину угорських євреїв, була розформована німецькою владою. На її місці був сформований інший поліційний підрозділ під орудою чоловіка на ім'я Батюк. Проте, це була лише номінальна зміна, бо людей у підрозділ набирали з попередньої міліційної групи. Після організації з'єднання місцеві поляки знову потрапили під терористичну загрозу з боку українців. Декількох ув'язнили, декількох побили, і зрештою перевезли у в'язницю у Бучач, де німецькі садівники їх довго та безглуздо допитували та в кінці кінців відпустили. Подальша українська агресія стримувалася присутністю угорського підрозділу, який був розміщений біля Золотого Поток. Треба зазначити, що кожного разу, коли їх просили втрутитися на користь поляків, угорці відповідали позитивно. До певної міри, ця ситуація нагадувала гру кішки і миші. Після кожного втручання угорців, через декілька днів у Бучачі обеззброєні українці знову від німців отримували зброю.

Проте, присутність угорців у Золотому Потокі не виключало повністю українську загрозу для поляків. Українські націоналісти робили все можливе, щоб викликати антипольські почуття у сусідніх селах – Русилові та Лещанцях. Наприкінці 1942 року вони настільки розбурхали українців з цих сіл, що ті, озброєні сокирами, вилами та косами були готові нападати та вбивати своїх польських сусідів. Поляки барикадувалися у власних домівках, готуючись боронити власні життя. Деякі помірковані уми серед

місцевих українців вмовили натовп розійтися по домівках, таким чином вдалося уникнути кровопролиття. Цей інцидент змусив поляків усвідомити, що для того щоб вижити вони мали мати зброю та ефективну самооборону.

Ручна вогнепальна зброя користувалася великим попитом та була у ціні. Зброя навіть цінувалася більше ніж їжа, яка через бідний урожай того року була у дефіциті. Лише щедрість поляків у Дулібах врятувала людей Язловця від голодної смерті. Євреї ж, позбавлені будь-яких джерел до існування, жили ще гірше. Головним джерелом постачання вогнепальної зброї став угорський підрозділ, який в кінці року перемістився у Язловець. Торгівля між солдатами та місцевими була жвавою, особливо коли це торкалося самогонки, яка завжди користувалася великим попитом у вояків.

Коли угорські вояки зайняли монастир, українська поліція була змушена переїхати у менше приміщення у місті. Вони забрали собі просторий будинок, який колись належав багатому єврею, Рейнішу. Будинок був достатньо великим, щоб одночасно слугувати тимчасовою в'язницею та центром для затриманих, які були приречені на вивезення у Німеччину на роботу.

Операції пошуку та арештів поляків очолював німецький посадовець на ім'я Рот. Але фактичне виконання програми було покладено на плечі української поліції, яка зазвичай робила облави на поляків вночі, коли ті спали у своїх ліжках. Вони інколи йшли на обман, щоб зібрати людей на депортацію. Одного разу вони оголосили великий розпродаж взуття, яке тоді було у дуже великому дефіциті, у селі біля Язловця. Всі поляки, котрі відгукнулися на цю об'яву, були схоплені і відправлені у Бучач для подальшої депортації. Такі облави відбувалися часто, але не завжди були успішними. Одного разу 15 поляків було відправлено у Бучач під ескортом, а наступного дня 10 з них повернулося до дому. Дехто завжди знайде спосіб утекти.

Самооборона стала найбільшою турботою польської громади у Язловці. При незначному заступництві угорців і їх мовчазному співробітництві по озброєнню поляків, Кажімежу Ковальському вдалося організувати невеличкий підпільний загін. У формуванні цього таємного осередку цьому молодому чоловіку, якому вдалося уникнути радянської депортації у Сибір та пережити український терор, допомагав колишній військовий Юзеф Гжешьовський. Їхні дії не були цілком ефективними: їм не вдалося повністю нейтралізувати українські позиції, але їм вдалося звільнити містечко від страшних нічних атак. Щоб збільшити ефективність осередку, вони встановили тісні контакти із подібними групами у Бучачі та Дулібах. Підпільний осередок у польському селі Дуліби, якому загрожували з усіх боків українські села, був сформований ще на перших етапах українського терору і на той час був найкраще озброєним та організованим серед польських груп опору у районі Язловця. В період свого становлення язловецький опір сильно покладався на допомогу цієї групи та розраховував на їхнє втручання у випадку масштабної атаки на польську громаду.

У 1943 році нова, загрозливіша ситуація «показала своє потворне обличчя». Українські націоналісти, усвідомлюючи, що гітлерівська армія може зазнати поразки, несамовито шукали нові заходи, для того щоб утримати свою владу після війни. Вони розпочали політику знищення поляків на всіх територіях, на які вони претендували. Вони міркували, що після того, як Захід знищить нацистів, він також знищить Радянський Союз, залишивши українців поза конкуренцією на цих землях. На цьому етапі, знищення поляків розпочалося та проводилося із шаленою швидкістю, поки німецькі війська ще перебували на цих територіях. Перші акти геноциду були помічені на територіях північного Поділля.

Невдовзі страшні новини дійшли до польських громад на Поділлі. На сусідній Волині було вбито тисячі поляків. Їхні села були зруйновані, майно розкрадене, церкви спалені, цілі громади зникли. У відповідь деякі поляки взяли зброю і місцями вдало оборонялися від українських вбивць. Польські втрати були запаморочливими. Не було посадовців чи людей, щоб записати точну кількість мертвих. Німецьке Гестапо, єдина

організація здатна зберегти такі записи, не переймалося цим питанням або підтримувала українців.

Разом із страшними новинами хвиля різанини досягла також до поляків Поділля. Землі довкола Язловця не стали винятком. У сусідньому селі Пожежа були вбиті три покоління родини Савицьких та всі члени родини Желінських. Вісім інших поляків, які пішли у пошуках їжі у сусідні Лещанці, згодом були знайдені мертвими у лісі, зарізнаними та зв'язаними колючим дротом. У сусідньому Литячі лише одна людина залишилася у живих з родини Куп'яків. У Полівцях відбулися три напади, завжди вночі, жертвами яких стали загалом 100 поляків. Напади на Бариш, згідно із поверховими звітами, вилилися у більш ніж 100 смертей також було декілька незаписаних актів насильства над поляками в цьому районі.

Також постраждав і Язловець. Першою жертвою цілої серії вбивств став пастор язловецької парафії – ксендз Анжей Красницький. На початку грудня 1943 року загін українських націоналістів під покровом ночі напав на будинок священика і намагався проникнути у середину. Молодий помічник парафії, ксендз Алоїзіус Шмідт, побачивши направлене на себе дуло пістолета, вибив його з рук нападника. Тоді банда втекла у темряву. Наступного дня український мер з'явився біля будинку священика, забрав пістолет і застеріг, що їм не слід шкодити його молодим «воїнам». Не звертаючи увагу на небезпеку, священик вирішив залишитися там де вони були, сподіваючись, що їхня відсіч вночі відохотила українців від подальших нападів.

8 грудня серед ночі українці повернулися. Цього разу їм вдалося проникнути у середину будинку. Перелякані священики спробували знайти порятунок на горищі. Молодому помічнику вдалося вистрибнути з вікна, але нападаючі схопили старшого ксендза і скинули його на замерзлу землю, безсумнівно поранивши його. Стогнаючи, він просив їх пощадити його життя. Вони кинули його у заповнений гноєм віз та відвезли за містечко на озеро, де застрелили та вкинули у крижані води.

В подібних нападах загинуло багато священиків – їхня кількість може перевищувати 200. Вони були героями та мучениками церкви, але чомусь Ватикан та церковна ієрархія Польщі не говорять цей факт.

Викорінення євреїв з Язловця за допомогою депортацій у Бучацьке гетто не було цілком успішним. Багато євреїв та їх сімей залишалися у районі, ховаючись серед поляків, у полях та лісах. Їхня історія – це історія особистих страждань, страшених труднощів, боротьби за власне життя. Деяким допомагали поляки, які навіть переховували євреїв у своїх господарях, хоча це було суворо заборонено німцями, і вважалося злочином, який карався на смерть.

Через те, що євреїв переховували у польських домівках під великою таємницею, пройшло багато часу до того моменту, коли імена тих поляків, які ризикували власними життями, стали відомими. Наприклад Ян Шабловський, який переховував єврейську дівчинку; Станіслав Кулеша – єврейську родину у сховку побудованому на його полі; Станіслав Ковальський – в домі якого деякий час переховувалася інша родина; Теофілія Жімірська – його дитину; Емілія Рола – яка потайки годувала двох хлопчиків, які приходили у ночі; також багато інших, імена яких не були записані через виселення поляків з цих територій після війни. Ми не знаємо наскільки ефективною було допомога поляків євреям, бо у 1944 році лінія фронту проходила якраз через Язловець, і поляки були змушені залишити містечко. Єдине, що відомо це те, що біля 20 євреїв з Язловця зрештою пережили війну. Інша історія розповідає про тих кого негайно вбила українська поліція – Ріндер Мошко, Глазер Тилька, родина Барухів, родина Аушнітів, торговець зерном Гельд, лікар Голдстаб разом із сином та багато інших.

Євреї також сформували партизанську групу, щоб боротися зі своїми переслідувачами. Згідно зі свідченнями, їхні дії ґрунтувалися на порадах, керівництві та допомозі поляка на ім'я Піщ. Цей чоловік був натуралізованим американцем, який повернувся у Язловець та побудував будинок на березі річки Стрипи. Це було ізольоване

місце, яке ідеально пасувало для таємних побачень, і деякі молоді євреї швидко відкрили його потенціал і встановили контакт із Піщем. Він постачав їх їжею та надавав їм сховок. Разом вони боронили його майно від будь-яких українських нападів. Їм вдалося здобути вогнепальну зброю, яку вони використовували на полюваннях та у партизанських діях.

Наскільки відомо ці єврейські партизани провели 2 акції у Язловці проти своїх переслідувачів. Одна була проведена проти українського націоналіста на прізвище Бегерський, який вишукував євреїв, що переховувалися, та віддавав їх у руки катам. На жаль, він жив у двох родинних будинках і партизани напали на іншу родину – таким чином вся операція була невдалою. Іншого разу, спираючись на польську інформацію, вони напали на будинок біля потоку у містечку, де проводив ночі зі своєю коханкою відвертий вбивця євреїв Коновальчук. Партизани напали на будинок з трьох боків, але не стежили зі сторони потоку, і Коновальчук втік у воду. З усіх єврейських партизан, які жили у Піща, лише одне ім'я запам'яталося полякам. Цей чоловік був сином успішного єврейського торговця Нурнберга.

Він єдиний з всієї родини пережив війну і певний час жив у Польщі. Згодом іммігрував до Ізраїлю, де змінив своє ім'я на Нірн, явно ізраїльського походження. Його дружина, теж єврейка з Язловця, вижила переховуючись у польській родині у сусідньому селі Трибухівці. Інші імена невідомі, але вірогідно ці люди після війни оселилися у Нью Йорці.

Єврейські партизани також здобували їжу своїм людям, які переховувалися у лісі. Мабуть вздовж Стрипи існував маршрут від Бучача до Дулібів, який слугував таємною лінією постачання. Згідно з Францішеком Ковальським, який пердава єврейським партизанам зброю від угорців, вони були достатньо добре одягнуті і краще озброєні ніж поляки. Вони мали запас шкіряного краму, який міняли у Ковальського на військове спорядження, інші припаси вони купували за американську валюту. Хоча достеменно невідомо наскільки великими були їхні запаси та кошти, швидше за все обмеженими.

Український терор та депортації поляків на примусові роботи у Німеччину тривали впродовж всього 1943 року. Через певні причини, українські терористи, які називали себе «борці за волю», не нападали на сам Язловець, але будь-хто, хто ризикував виходячи за межі міста потрапляв під загрозу бруталного вбивства. Таким чином загинули поляки: Глебоцька, Брозакова, Сухецька, Стшелєцький, Пекаж та 3 безіменні селяни з Новосілки.

Терор лютував з усіх боків містечка. Вночі було видно заграви палаючих польських сіл та хуторів довкола Язловця. Багато заляканих поляків, втікаючи від нападів українців, шукали сховок у містечку, переїжджаючи у вільні єврейські будинки. Вони могли знайти безпечне місце, але не могли бути впевненими, що рука українських терористів не знайде їх там.

Зрештою, інша чума почала невблаганно просуватися у напрямку Язловця зі сходу, коли радянські армії знову вступили на польські території. Багато нацистських посіпак намагалися втекти на захід. Серед них була велика група донських козаків, чоловіків та жінок, які проходили через Язловець. Це була ошаліла група без жодних дорікань сумління. Вони били людей, крали їхні цінні речі, їжу та одяг, а горілка була для них найціннішою здобиччю. У Новосілці вони вдерлися у гуральню, де влаштували п'яну оргію, танцюючи та стріляючи. На щастя, ніхто з місцевих не був вбитий.

З приходом зими і першими снігопадами, вбивча діяльність українських головорізів певною мірою зменшилася. Можливо посприяла погода та до цього додався похмурий факт, що більшість польських хуторів та сіл за містом були спалені та зруйновані. У той час вже було легше дістати зброю, і поляки значно озброїлися, щоб витримати будь-який напад українців. Українські провідники знали про це і не бажали ризикувати власними життями у відкритій конфронтації із поляками. Один з них висловив свою думку про поляків Язловця, що «навіть кожна польська дівчина мала кулемет».

Наприкінці березня 1944 року на околицях Язловця з'явилися перші радянські війська, в той час коли більші з'єднання проходили через Бучач у спробі оточити великі

німецькі сили задіяні на Поділлі. На Великдень перший підрозділ Червоної Армії вступив у Язловець. Це звільнення виявилось короткотривалим, бо вже через три дні Язловець був заново окупований німцями, які прорвалися крізь оточення з району Каменця-Подільського. Друга німецька окупація була набагато суворіша ніж все, що випало на долю містечка раніше. Лінія фронту проходила на околиці міста, і Язловець опинився на німецькому боці, змушуючи все населення евакуюватися у інші місця, такі як Русилів та Золотий Потік. Місто було полишене на милість німців. Було дозволено залишитися лише монахию у монастирі та небагатьом місцевим, які були приписані до військової служби – готування їжі та подібних задач.

Перебуваючи у місті, німці викрили польське підпілля та заарештували чотирьох його членів. Двом братам Шабловським вдалося втекти з тимчасової в'язниці. Двоє інших, Францішек Ковальський та Станіслав Серетний, були допитані, побиті та вивезені на захід. Зрештою їм вдалося втекти з потяга біля Кракова, і завдяки допомозі місцевих поляків вони залишилися там до кінця війни.

У липні радянська армія відвоювала Язловець, цього разу назавжди. Скоро після їхнього прибуття міські поляки обрали нову адміністрацію. Новим мером став Кажімеж Кулічковський, останній з поляків на цій посаді. Всі молоді поляки були мобілізовані у нову польську армію на сході. Вся зброя була конфіскована і Ради організували місцеву поліцію, очевидно для захисту населення від українських терористичних груп, які ще досі грали у свою брудну гру.

Поки поляки Язловця переживали власну трагедію війни, польське з'єднання, яке носило їх ім'я на своєму стандарті, 14-й уланський полк, воював у Польщі та поза її межами. Після поразки на підступах до Варшави у 1939 році, він відродився у двох місцях, далеких один від одного. Новий полк спочатку був створений у Шотландії, де його приписали до 1-го Польського корпусу і спочатку планували включити його у 1-шу Польську Броньовану Дивізію під командуванням генерала Станіслава Мачека. Але внаслідок змін планів, 14-й уланський полк був приписаний до іншого підрозділу, який так ніколи і не полишив берегів Великої Британії для військових дій у Західній Європі.

Інший підрозділ з такою ж назвою був сформований у Львові, як частина польського підпільного руху опору. Його історію та військові дії коротко описав один з його членів, Станіслав Гарчинський. Згідно із ним, довоєнні офіцери з'єднання, які пережили радянське ув'язнення та депортацію, організували таємний осередок опору, невдовзі після того як Німеччина вторглася у східні території Польщі у червні 1941 року, та приєдналися до загальнонаціональної організації, відомої як Польська Підпільна Армія.

Спочатку їхня діяльність зводилася до спостереження за переміщенням нацистських військ у бік російського фронту та збору розвідувальних даних про їхні дії. Із початком українського терору, підрозділ захищав польське населення. Мешканці декількох польських сіл завдячують воякам цього підрозділу своїм життям.

Члени цього таємного формування здійснили багато дій проти підрозділів німецького Вермахту та СС та врятували багато життів євреїв.

У 1944 році, коли радянська армія увійшла у Львів, командир підрозділу, згідно із наказом вищого командування Підпільної Армії, викрив загін, у сподіванні, що Червона Армія візьме його та його людей на службу для боротьби із нацистами. Але його та його особовий склад було негайно заарештовано та депортовано у глиб радянської території, де по них зник слід. Після цієї жахливої події, підрозділ був сформований ще раз у Пшеворськ-Ясло та задіяний у звільненні ув'язнених членів Польського Підпілля, яких в той момент масово заарештовувала таємна поліція щойно встановленої комуністичної влади.

Наприкінці 1945 року деякі відділи цього підрозділу приймали активну участь у керуванні нових західних територій Польщі. Коли декілька його членів було заарештовано таємною поліцією, багато з них врятувалося на захід, де вони приєдналися до 2-го Поліцейського корпусу, розташованого на той час у Італії. Деякі з ув'язнених відбули

строки покарання у 10 років, перед тим як зміна уряду у Польщі зробила можливим їхнє звільнення.

Наступна повоєнна доля поляків у Язловці була остаточно вирішена на Ялтинській конференції, яка присудила всі східні території Польщі Радянському Союзу. Відразу після того, як Радянська Влада увійшла на ці землі, була призначена їхня адміністрація, яка на кшталт нацистів ставила перед собою мету знищення польського населення. Вони вдалися до оманливих заходів наймаючи українських нацистів для виконання цієї огидної задачі. На той час, коли багато молодих поляків були мобілізовані до армії і зброя у польського населення була конфіскована, українці, які відмовилися роззброїтися або їм було дозволено зберегти зброю, стали господарями ситуації. Український терор розпочався заново. Села поділля сильно постраждали від геноциду, який продовжували українці.

Першим селом, яке постраждало, були Малі Заліщики, за 2 кілометри від Язловця. Згідно зі свідченнями тих, які стали свідками наслідків цієї наруги, біля 200 поляків було брутально вбито у їхніх домівках, декого спалено живцем, більшість їхнього майна знищено вщент. Вижила лише одна маленька дівчинка. Різанина була виявлена деякими з молодих чоловіків з Язловця, які вирішили дослідити чому ніхто з села не прийшов на недільну службу. Картину подій вони описали як «пекло на землі». Чоловіки, жінки та діти лежали там, де були вбиті, намагаючись втекти, або були застрелені в своїх господарях. Але це був не єдиний подібний випадок в околицях Язловця. Інше село, Литяч, біля 5 кілометрів на південний схід від Язловця також стало об'єктом нападу, цього разу протягом лютневої ночі 1945 року. Було вбито біля 80 поляків, а все їхнє майно спалене. Деяким вдалося врятуватися з палаючих домів, у багатьох випадках без належного одягу та взуття. Інші села на південь від Язловця – Дрогичівка, Шутроминці, Хмелева, та ті, що лежали з іншого боку Дністра – Кунісівці, Королівка, Дубка, Михальче та Торське втратили все своє польське населення через український терор.

Язловець, який захищав символічний поліційний загін, не підпав під жоден з цих нічних нападів, але за межами міста траплялися нещасні випадки. Так загинув молодий Ян Ковальський, повертаючись з німецького полону. Так загинули дві монахині Непорочного Зачаття та двоє їхніх мирських компаньйонів, яких знайшли розрізаними навпіл пилою для дерева. Такі звірства були звичайною справою і мабуть дозволялися радянською владою.

Зрештою терор отримав бажаний ефект на поляків Язловця. Вони почали масово виїжджати зі своїх містечок і сіл у спробі врятувати себе від українців, яким сприяла радянська влада. Цей Вихід тривав декілька місяців впродовж 1945 року. Більшість населення їхало на захід на колишні німецькі території на схід від річки Одра. Поляки Язловця розселилися по всій Сілезії, самостійно чи групами, більша частина у містечку Нова Сіль, яке з того часу у розмовах називають Західним Язловцем. У 1946 році до груп переселенців додалися засланці з Сибіру, яким вдалося вижити.

Ордер Непорочного Зачаття теж переїхав на нове місце у Центральній Польщі, розмістивши своє головне управління у місцевості на ім'я Шиманув, біля Варшави. Вони забрали статую Язловецької мадонни із собою, і тепер її можна побачити у їхній новій каплиці як об'єкт особливого поклоніння для католиків Польщі. Монахині продовжили свою добродійну роботу на освітні зусилля, відкривши школу для молодих дівчат старшого шкільного віку. Також вони відкрили філіал у Татрах у Південній Польщі, де так само надавали освітні послуги місцевим дівчатам.

Древній Язловець зазнав драматичних змін у повоєнний період. Його ім'я, яке не підходило українцям та останнім планам їхніх радянських володарів, було змінено на Яблунівку. Це було зроблено із метою знищення всіх слідів польського мешкання на цьому місці. Ім'я було стерто з мап та сховано для світової географії. Польські та єврейські сліди були стерті – католицький костел перетворився на руїну, синагога зруйнована, а її рештки використані в різних місцях як будівельні матеріали.

Але залишилися незламні споруди, наприклад, руїни замку та масивний комплекс монастиря, які кинули виклик обмеженим силам тих, хто намагався зруйнувати їх. Радянська влада винайшла раціональне використання для монастиря, переобладнавши його під лікарню для хворих на туберкульоз. Але споруда, колись бездоганно чиста та завжди у гарному стані, була доведена до жахливого стану руйнації. Фактично місто перестало існувати, йому був наданий статус села без будь-якої важливості для когось та без жодних перспектив на відновлення його колишнього стану.

Нещодавно, у 1980-х роках, деякі повідомлення просочилися у Польщу, що Яблонівці буде повернена стара назва – Язловець. Мабуть старожили села зрозуміли, що справжні цінності місця, в якому вони жили, полягають у його історії та старовині, а не в ідеології українського націоналізму. Після 40 років назва Язловець тихо повернулася, щоб знову служити людям, які живуть у долині двох потоків – Язловчика та Ольховчика; нехай ця назва нагадає їм, що задовго до українського націоналізму, вона служила різним національним групам, таким як поляки, вірмени, древні ляхи та, можливо, забуті сармати. Зі сподіванням вонр буде жити знову, впродовж багатьох століть, як ознака його глибокої привабливості для людей усіх національностей, які жили чи будуть жити у стінах цього містечка.